MORMÂNTUL LUI TUTANKHAMON

ADEVĂRATA POVESTE A BLESTEMULUI MUMIEI

CONFLUENTE

GERALD O'FARRELL

Gerald O'Farrell

Mormântul lui Tutankhamon

Adevărata poveste a blestemului mumiei

Această carte este dedicată lui Charles Pope. Munca sa minunată va lumina întunericul biblic, o lucrare pe care Ahmed a început-o de atâția ani. Sunt onorat să îi numesc pe amândoi prietenii mei. Cercetările lor vor îngădui copiilor copiilor noştri să purceadă în sfârşit spre lungul drum înapoi către stele.

Lista ilustraţiilor

Valea Regilor în timpul lui Carter şi Carnarvon, reprodusă cu permisiunea Institutului Griffith, Muzeul Ashmolean, Oxford.

Lord Carnarvon odihnindu-se pe terasa lui, reprodusă cu permisiunea Institutului Griffith.

Un portret mai tardiv al lui Howard Carter, reprodus cu permisiunea Institutului Griffith.

Doamna Arthur Weigall, Arthur Weigall, Theodore Davis şi Edward Ayrton, imortalizaţi de Benjamin Stone, reprodusă cu permisiunea Serviciilor Bibliotecii Birmingham.

Lord Carnarvon şi Lady Evelyn Herbert, întâlnindu-se în gara Luxor cu Howard Carter şi guvernatorul provinciei Qena, reproduse cu permisiunea Institutului Griffith.

Intrarea în mormânt, arătând sigiliul Lordului Carnarvon pe stânga, reprodusă cu permisiunea Institutului Griffith.

Carter şi Carnarvon stând pe platforma pe care au construit-o, reprodusă cu permisiunea Institutului Griffith.

Peretele alb inexplicabil din mormântul lui Ramses al IX-lea. Fotografie de Gerald O'Farrell.

Trecătoare prin mormânt, reprodusă cu permisiunea Institutului Griffith.

Peretele nordic și cel sudic al mormântului prințului; fotografie reprodusă de Institutul Griffith.

Sarcofagul prințului, fotografie reprodusă cu permisiunea Institutului Griffith.

Zidul estic al camerei mortuare, arătându-l pe rege în altarul său; fotografie reprodusă cu permisiunea Institutului Griffith.

Carter golind al doilea sicriu; fotografie reprodusă cu permisiunea Institutului Griffith.

O copie a statuii regelui din interiorul sarcofagului de la Muzeul Cairo. Fotografia de Gerald O'Farrell.

Zidul lui Carter, construit peste intrarea în camera mortuară, se poate vedea bine între cele două santinele de gardă; fotografie reprodusă cu permisiunea Institutului Griffith. Închiderea intrării cu papură; fotografie reprodusă cu permisiunea Institutului Griffith.

Ascunzătoarea „hoților" în anticameră; fotografie reprodusă cu permisiunea Institutului Griffith.

Ascunzătoarea „hoților" acoperită cu un pat; fotografie reprodusă cu permisiunea Institutului Griffith.

Intrarea sigilată de la anticameră la anexă; fotografie reprodusă cu permisiunea Institutului Griffith.

Carele stricate din anticameră; fotografie reprodusă cu permisiunea Institutului Griffith.

Carele întregi, în Muzeul din Cairo. Fotografia autorului.

Altarul de aur. Fotografia autorului.

Radiografia craniului lui Tutankhamon. Fotografie de R.C. Connolly, după radiografia generală, L. Reeve și R.G. Harrison, 1968, Universitatea din Liverpool, Marea Britanie.

O statuie din calcar prezentându-l pe Tutankhamon ca zeul Amon, găsită la Karnak; fotografie reprodusă cu permisiunea lui Charles Pope.

Capul lui Amenhotep al IV-lea (mai târziu Akhenaton); fotografie reprodusă cu permisiunea lui Charles Pope.

Figura din lemn a lui Tutankhamon; fotografie reprodusă cu permisiunea lui Charles Pope.

Mulțumiri

În primul și în primul rând, aș dori să-i mulțumesc partenerei mele, Sheena MacBrayne, pentru ajutorul acordat de-a lungul ultimilor ani. Surorii mele, Pauline Jendro, pentru orele nenumărate petrecute în fața calculatorului, și prietenei mele dragi, Fiona Spencer Thomas, agentul meu literar, care a avut încredere atât în mine, cât și în proiectul meu. De asemenea, lui Andrew Crofts, pentru orele nenumărate petrecute pentru a-mi reorganiza manuscrisul.

Sunt mulți oameni în Egipt cărora aș vrea să le mulțumesc, dar nu pot nominal, așa că voi spune doar „mulțumesc prietenilor mei de la Inspectoratul de Antichități” și vor ști că nu i-am uitat.

Mulțumiri sincere și profunde prietenului meu Ahmed Osman, care m-a învățat atâtea și m-a determinat să adopt o nouă viziune asupra lumii, pe baza istoriei biblice. Pentru ajutor și sprijin, lui Richard Craske, Angelei și lui Andrew, lui

Beverley Milne-Browne şi mamei sale Lin, lui Ian McLeod şi lui Stuart Seemark şi lui Jo. Prietenilor mei de la Macmillan, sincere mulţumiri pentru tot ceea ce au făcut, în special lui Gordon Wise şi lui Ingrid Connell.

În Statele Unite, lui Tony şi Beth-Ann, lui Peg şi Randy şi bunului meu prieten, Armin. Mii de mulţumiri îi adresez lui Thomas Hoving pentru că mi-a deschis ochii.

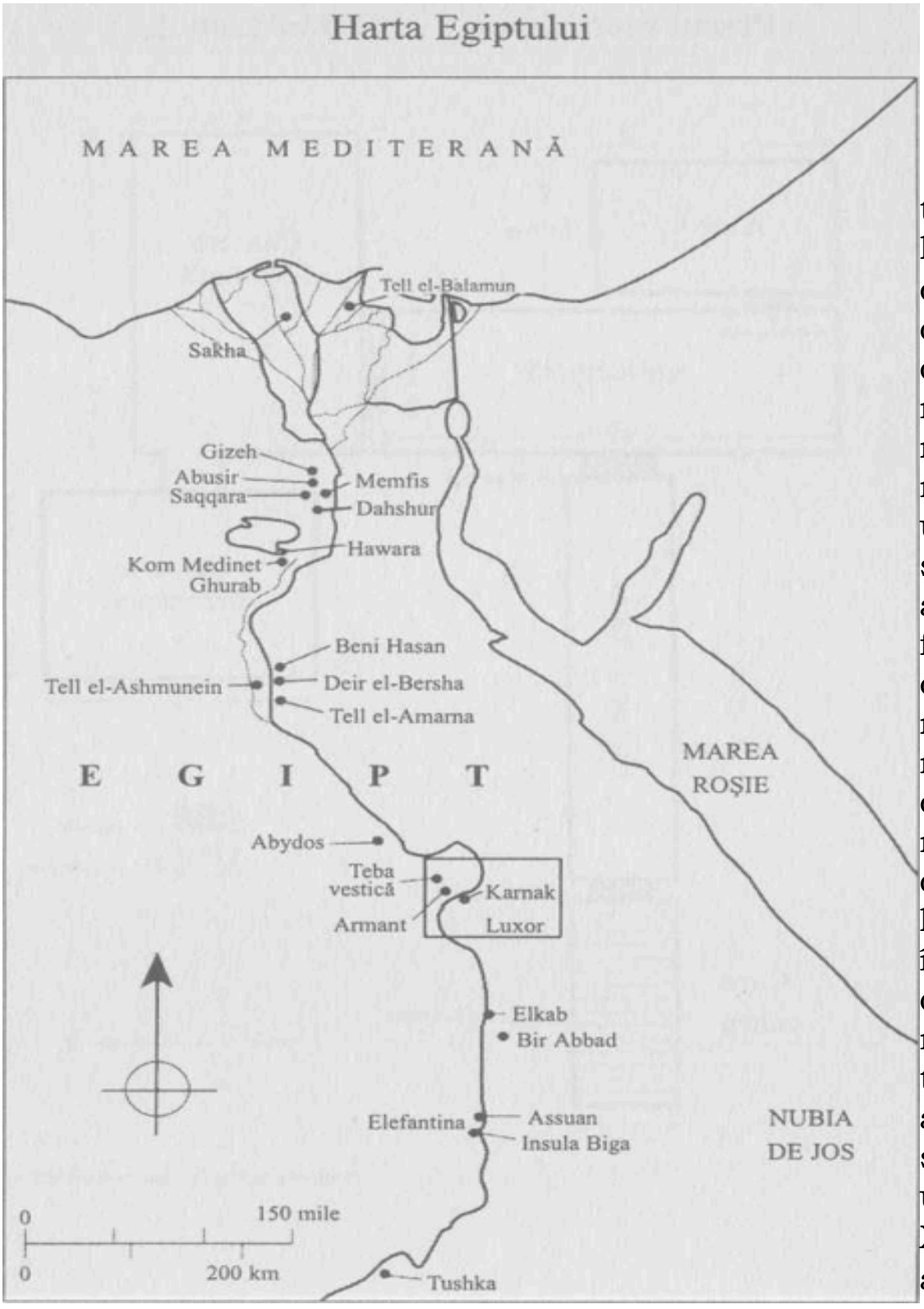

Introducere

Tutankhamon și descoperirea mormântului său a fost cel mai mare eveniment din lume în deceniul trei al secolului XX și așa a și rămas, multe decenii după aceea. Toată lumea auzise despre

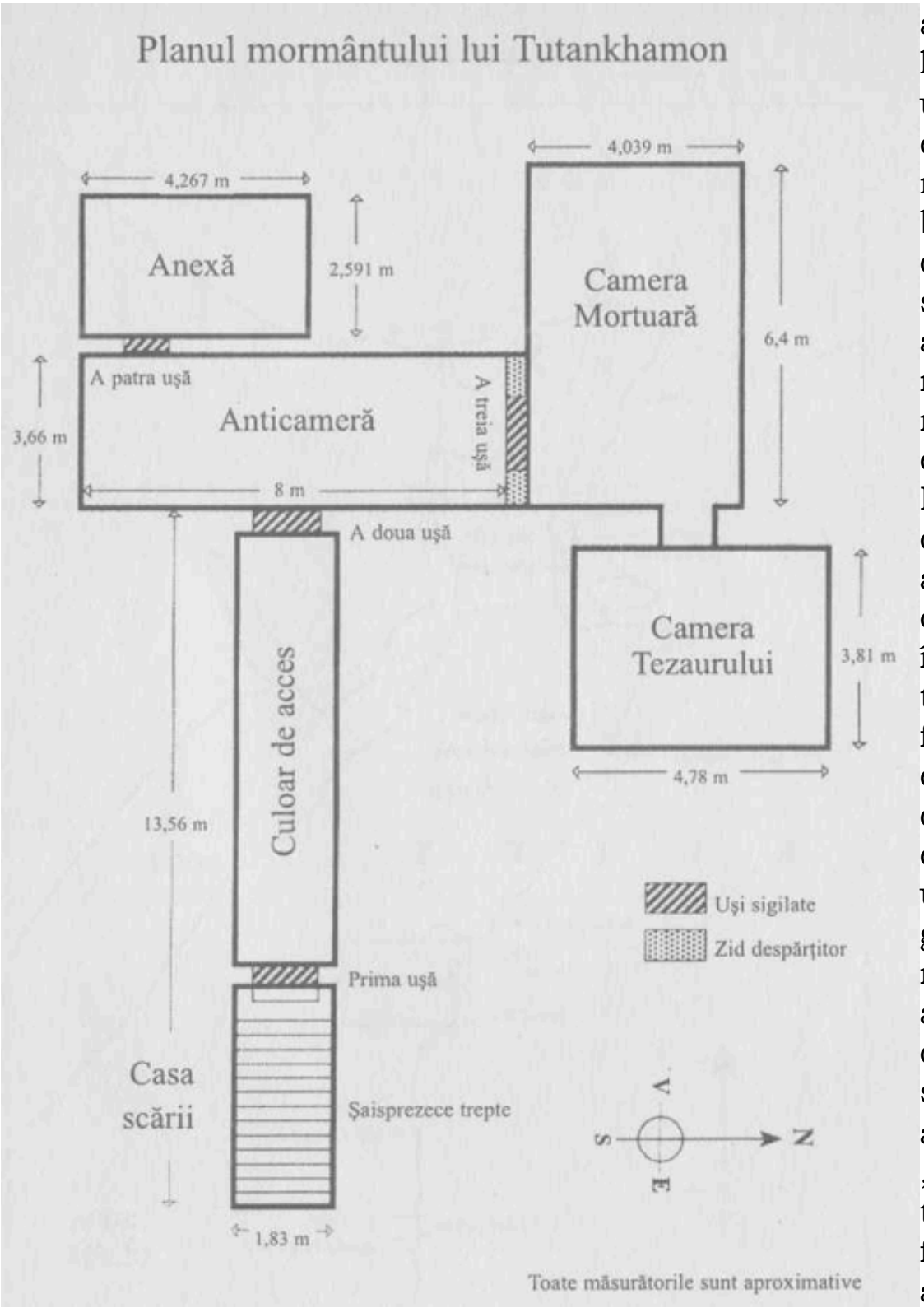

acest lucru și era nerăbdător oare să afle mai multe. Egiptologia, care înainte fusese domeniul unui grup restrâns de specialiști, s-a transformat dintr-o dată într-o telenovelă internațională plină de suspans. Revelația poveștii băiatului faraon, cu un amestec fermecător

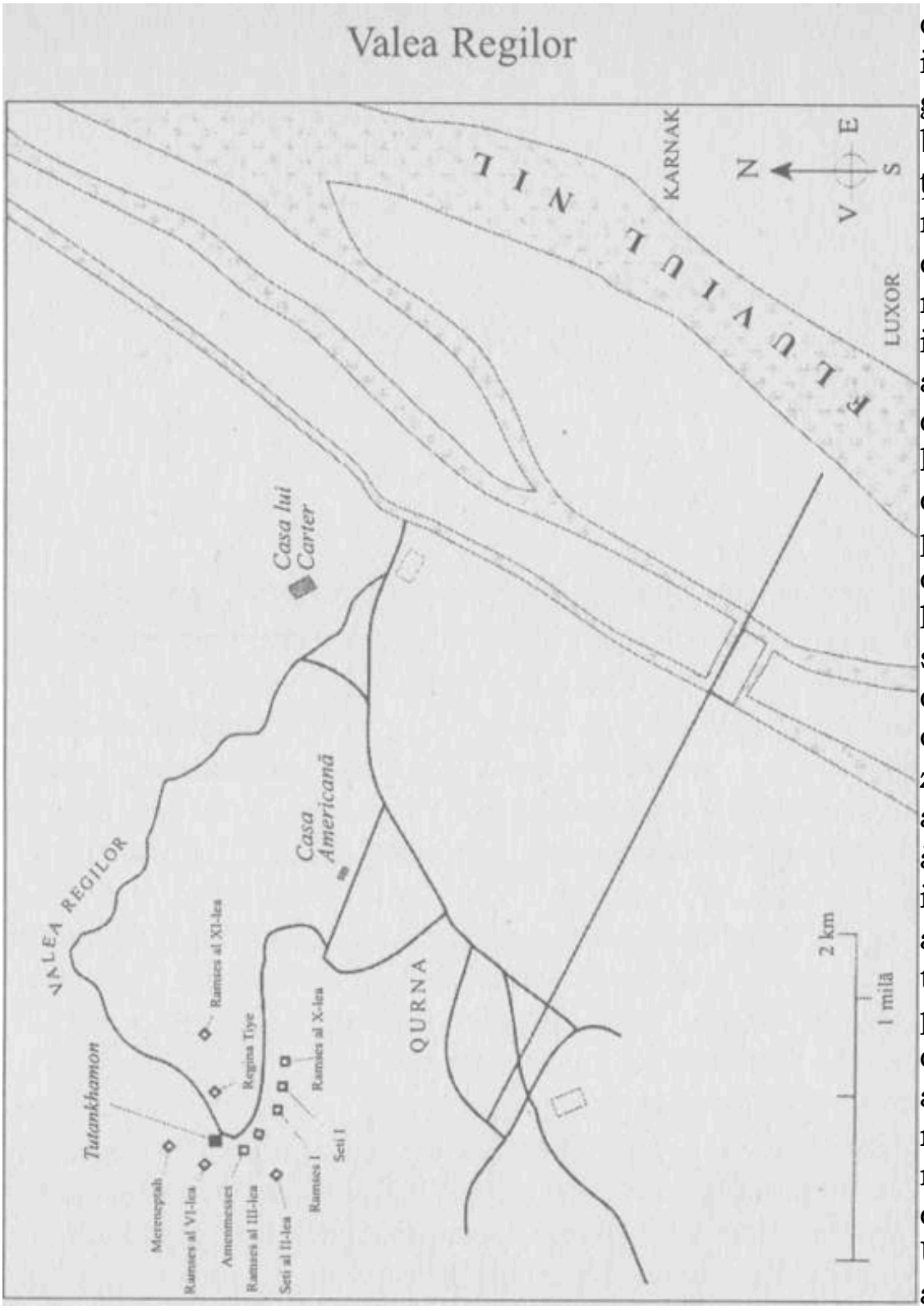

de intrigă, bogăție, mister și regalitate, a deschis ochii publicului larg spre o civilizaţie antică, și i-a aţâţat pofta de a afla mai multe. Urma să se dovedească a fi o fascinaţie de durată.

Ceea ce nu ştiau cititorii de ziare ai vremii este că descoperirea mormântului era de fapt una dintre cele mai îndrăzneţe farse din istorie, plănuită de doi englezi renumiţi, ca să ascundă ceea ce era poate cel mai mare jaf de bijuterii preţioase şi lingouri de aur care au existat şi vor exista vreodată. Cei doi bărbaţi, Howard Carter şi Lordul Carnarvon, erau aclamaţi ca eroi în momentul descoperirii, dar în această carte este dezvăluită adevărata lor faţă. De fapt, ei erau saltimbanci şi ipocriţi, având calităţi care îţi tăiau răsuflarea şi fiind plini de îndrăzneală.

Mulţi dintre oamenii de ştiinţă şi experţii care au scris despre această descoperire de-a lungul timpului au sugerat că lucrurile puteau să nu fie exact aşa cum le-au descris Carter şi Carnarvon, însă, până atunci, nimeni nu reuşise să descopere măsura ilegalităţii comise de ei. Vreme de aproape un secol, lumea a crezut o poveste care este aproape în întregime ficţiune şi în urma căreia, Carter şi Carnarvon, precum şi asociaţii lor, s-au îmbogăţit în secret.

Ei au manipulat presa şi politicienii lumii cu o iscusinţă care ar trezi invidia oricărui reporter al presei moderne, dar în timpul jafului, care le-a luat aproape zece ani, ei au descoperit un secret atât de periculos, încât nici măcar ei nu au ştiut cum să-l exploateze. Tăinuind adevărul, ei au schimbat cursul istoriei, poate sacrificând viaţa a milioane de persoane, şi la sfârşit au fost aproape sigur ucişi pentru ceea ce ştiau, împreună cu alţii.

Povestiri despre jefuitori de morminte şi „blesteme ale mumiilor” au devenit parte a folclorului internaţional începând cu acea importantă descoperire din 1922, dar niciuna dintre ele nu este la fel de extraordinară sau dramatică precum povestea adevărată a ceea ce s-a întâmplat în acele morminte vechi, sub nisipul deşertului. În această carte vă povestesc cum cred eu că au scăpat Carter şi Carnarvon cu faţa curată după fantasticul jaf şi cum descoperirile lor, dacă vor fi prezentate vreodată, ar schimba

modul în care gândeşte întreaga lume. Versiunea oficială a ceea ce s-a întâmplat este una dintre poveştile cele mai incitante şi mai romantice din istorie, versiunea adevărată fiind şi mai captivantă.

Pasiunea mea pentru Egipt a început când cea de-a doua soţie a mea şi cu mine am făcut o excursie la Cairo în 1970. Stând pe platoul Gizeh, la umbra Marii Piramide a lui Kheops, m-am hotărât să descopăr exact cum a fost construită, de cine şi de ce. A devenit o obsesie. Am citit tot ce am putut să găsesc şi m-am întors acolo de câte ori timpul şi banii mi-o permiteau. Mai târziu a devenit clar pentru mine că marele geniu, Imhotep, nu a proiectat şi ridicat numai Piramida în Trepte de la Saqqara pentru regele Djoser, ci şi piramidele de pe platoul Gizeh pentru faraonii Kheops (Khufu), Khefren şi Mykerinos. La acea vreme descoperisem că există o întrerupere de două sau trei sute de ani între acele construcţii, însă această întrerupere s-a micşorat de atunci la o perioadă de şaptezeci şi cinci de ani.

Imhotep a fost primul om care a ieşit din ceaţa istoriei sub forma unei creaturi în carne şi oase. Aşa cum mi-a captat el atenţia, la fel a făcut şi cel care avea să se afle în prim planul scenei Egiptului mult mai târziu, faraonul Akhenaton. Mai bine de o mie cinci sute de ani i-au despărţit pe aceşti doi oameni măreţi, şi totuşi, pentru mine, ei erau legaţi într-un mod complicat. Nu aş putea scrie despre Imhotep fără să mă gândesc la Akhenaton (faraonul despre care se crede că era tatăl lui Tutankhamon) şi la dinastia a optsprezecea.

Aşa cum înainte am fost condus la Cairo, m-am trezit, în 1994, la Luxor, în Valea Regilor şi la mormântul lui Tutankhamon. Încă o dată mă nedumerea faptul că eram atât de puternic atras de un simplu mormânt din vale, unde un prinţ fusese îngropat atât de demult, împreună cu vasta lui avere. Stăteam fascinat, privind fix la silueta enigmatică ce stătea întinsă în sarcofagul său, în acea cameră pe care cu

greu o putem numi mortuară, singurul faraon descoperit care se afla încă în mormântul său. Era oare adevăratul său mormânt? Cele mai ciudate gânduri au început să mă năpădească în timp ce mă gândeam că poate nici nu era așa. Poate nimic nu era așa cum părea. Însă gândul mi s-a părut atât de ridicol, încât mi l-am scos din cap imediat; însă nu am putut scăpa de acest gând decât după ce am citit capodopera lui Thomas Hoving, *Tutankhamun: The Untold Story* (Tutankhamon: Povestea nespusă), ceea ce m-a făcut să realizez că nu sunt nebun, că era posibil ca versiunea acceptată a evenimentelor să fie greșită și am vrut să aflu mai multe.

Hoving este unul dintre foștii directori ai Muzeului Metropolitan din New York, o instituţie care a fost direct implicată în descoperirea şi inventarierea mormântului şi păstrează multe dintre comori. El a declarat de la bun început că nu acceptă povestea oficială care se răspândea în perioada respectivă, şi am simţit că erau încă multe lucruri pe care el nu le descoperise încă. Total diferit de Muzeul de Antichităţi din Cairo, care expunea şi el lucruri scoase din mormânt în anii 1920 şi 1930, Muzeul Metropolitan din New York păstrează o atmosferă statică: obiectele de pe stative au pierdut din personalitatea lor prin perfecţiunea împrejurimilor. Ele par la fel de reci şi înstrăinate ca şi muzeul în sine, o instituţie care a jucat un rol crucial în procesul descoperirii multor morminte din Egipt.

Ceea ce urmează este povestea pe care eu am pus-o cap la cap după ani întregi de cercetare în muzee, biblioteci şi colecţii private din toată lumea şi din interviuri cu autori ai multor cărţi, pe care eu îi admir cel mai mult datorită subiectului abordat, inclusiv pe Hoving. Povestea următoare adună laolaltă numeroasele părţi diferite ale acestei poveşti complicate, care se întinde pe mai mult de trei milenii, dar se concentrează pe anii de la începutul secolului al XX-lea până

la moartea lui Sigmund Freud, ale cărui teorii controversate în ceea ce privește egiptologia au dus, cred, la o intrigă ce a fost urzită în scopul asasinării sale.

1
Cea mai vânată comoară de pe Pământ

„Fie ca spiritul tău să trăiască, fie ca tu să trăiești milioane de ani, tu care iubești Teba, înfruntând vântul nordic, iar ochii să-ți fie plini de fericire…”[1]

Inscripție pe „Cupa Dorințelor” din mormântul lui Tutankhamon

La prima vedere, Valea Regilor este același loc neplăcut, dar frumos, cum era la începutul secolului XX. Nu este tare diferită de cum era acum treizeci de ani, sau chiar treizeci de mii de ani. Este un loc atemporal de o fascinație infinită, plin cu secrete, mistere și disconfort pentru acei care aleg să-și petreacă viața lucrând acolo.

Aceasta se află la șase sute de kilometri sud de Cairo, capitala de astăzi a Egiptului, lângă Nil. Dincolo de râu găsim orașul Luxor, odată numit Teba și una dintre cele mai mari capitale ale lumii antice. Această vale uscată și plină de praf este cel mai uimitor cimitir din lume. În timpul celui de-al doilea mileniu î.C., muncitorii din Egipt au descoperit o multitudine de morminte în această vale, decorându-le cu profeții misterioase ale lumii ascunse și umplându-le de comori. Acolo, cu o grijă și o artă nemaipomenite, au expus trupurile mumificate și pline de bijuterii ale domnitorilor lor și le-au înconjurat cu lucrurile lor personale, transformând valea într-unul din peisajele cele mai sacre din istorie.

„Numele exact este plin de romantism”, scrie Thomas Hoving în *Tutankhamun: The Untold Story* (Tutankhamon: Povestea nespusă). „Însă nimeni nu-și poate imagina un loc mai îndepărtat, mai neplăcut, mai cald, mai uscat și mai singur în lumea întreagă. În acest capăt de vale, departe de

orice sunet al vieţii, se odihneau odată, făcându-şi somnul infinit de milioane de ani, treizeci din cei mai mari regi pe care Egiptul antic i-a cunoscut vreodată."[2]

Există aproximativ optzeci şi cinci de morminte cunoscute în Valea Regilor. Douăzeci şi cinci dintre acestea sunt mormintele faraonilor din perioada Noului Regat, adică perioada cuprinsă între 1550 î.C. Şi 1319 î.C., şi includ câţiva conducători celebri ai lumii antice: Tuthmosis al III-lea, Ramses al II-lea şi, bineînţeles, Tutankhamon (1333–1323 î.C.). Mormintele sunt diverse: de la gropi simple cu camere mortuare rectangulare la morminte cu coridoare, camere şi săli mortuare imense. Multe dintre ele au supravieţuit, şi unele sunt monumente dintre cele mai fin pictate şi sculptate din Egiptul antic.[3]

În timpul Noului Regat, Egiptul a atins puterea sa maximă şi, vreme de aproape cinci sute de ani, oraşul Teba de pe malul estic al Nilului a fost capitala spirituală a ţării. De-a lungul mileniului care a trecut, influenţa şi notorietatea sa s-au împrăştiat în întreaga lume. În opera sa faimoasă, Homer vorbea despre oraş ca despre „unul legendar cu o sută de porţi"[4] şi astfel, grecii l-au denumit Teba, după propriul lor mare oraş, în timp ce egiptenii l-au numit „Waset" însemnând „dominaţie"[5]. Acum se numeşte Luxor, un nume arab. În cele din urmă, capitala Egiptului s-a mutat la nord şi, pentru cinci sute de ani, valea a rămas înfricoşător de liniştită până la sosirea grecilor în al II-lea secol d.C.

Pe celălalt mal al râului se întinde Regatul lui Osiris, „Stăpânul Vieţii de Apoi". În timpul dinastiei a optsprezecea, aici şi-au ales regii o locaţie total nouă pentru mormintele lor. Abandonând obiceiul anterior de a construi piramide, ei au optat mai degrabă pentru morminte adânc săpate în stânci. Izolate şi relativ uşor de păzit, însă şi aproape de Teba, aceste văi neospitaliere erau privite ca locaţia ideală pentru a dezvolta noua necropolă regală. Chiar şi munţii din jur

semănau cu un *akhet,* simbolul hieroglific pentru orizont. Astăzi, această vale străbătută de vânturi este mai cunoscută de turişti sub numele de Valea Regilor.[6]

În cele din urmă, centrul politic şi spiritual al Egiptului s-a mutat în nord şi vreme de cinci sute de ani după ultima înmormântare regală, valea a rămas relativ liniştită până au sosit grecii. Ei au venit ca turişti, cu cărţile care îi ghidau la vremea respectivă, pentru a vedea priveliştile, unii dintre ei lăsând comentarii scrijelite pe pereţi şi stânci.

Prima operă importantă publicată cu privire la mormintele din vale a apărut în 1743 cu titlul *Observations on Egypt* (Observaţii despre Egipt), de englezul Richard Pococke, ulterior episcop. În 1798, Napoleon Bonaparte a ajuns în Egipt însoţit de soldaţi, aducând cu el 139 de savanţi care să studieze şi să scrie o cronică despre ţară şi istoria sa, un proiect din care a rezultat publicarea unei cărţi foarte apreciată, *Description de l'Egypte,* între 1809 şi 1816. Descoperirea pietrei de la Rosetta (descifrată câţiva ani mai târziu) i-a înzestrat pe academicieni cu abilitatea de a citi scrierea hieroglifică şi egiptologia a ajuns să fie la modă pentru prima dată în Europa de Vest, însă numai printre cei învăţaţi şi foarte bogaţi.

Arthur Weigall, un arheolog distins, care şi-a desfăşurat activitatea la începutul secolului XX, şi un om care figurează în prim plan în această poveste, era de părere că studenţilor de la egiptologie le-ar fi mai de folos dacă ar vizita ei Egiptul decât dacă Egiptul i-ar „vizita" pe ei prin intermediul muzeului. El spunea:

Politica îngustă la minte a unor muzee europene şi americane ducea la dorinţa de a plasa, cu orice scop, antichităţile egiptene şi orientale sub ochii studenţilor din vest, cu scopul de a avea parte de o examinare uşoară şi distractivă acasă, şi de a le pune în faţă minunile unui pământ pentru care nu au făcut niciun efort să-l viziteze.

Spun fără nicio reţinere că entuziasmul de a aduce în mod nepăsător monumente unice din Egipt pentru a fi expuse în muzeele vestice, pentru satisfacţia omului neumblat, este cea mai periculoasă nebunie.[7]

Arthur Weigall nu a fost singurul care s-a îngrozit de modul în care lucrau exploratorii. Călătorul renumit de origine engleză din secolul XIX şi traducătorul cărţii *Arabian Nights* (O mie şi una de nopţi), Sir Richard Burton, scria: „Regiunea Nilului a fost atunci, ca şi acum, un loc al jafurilor; averile se făceau prin săpare, dar nu de aur ci de antichităţi; astfel, pământul arheologic a devenit un câmp de luptă pentru două armate: dragomanii şi fellahii".[8]

În 1877, în *Egypt As It Is* (Egiptul aşa cum este el), exploratorul J.C. McCoan a scris: „Transportul de oase creşte pe lista de exporturi a Egiptului. Acesta se realizează într-o măsură aproape la fel de mare ca şi cel de vite, ce se ridică anual la un total de zece mii de tone..."[9]

Şi aşa cum a spus Sir Frederick Henniker „...acele clădiri care au rezistat atacurilor barbarilor nu vor rezista lăcomiei şi generozităţii lumii civilizate a specialiştilor şi anticarilor".[10]

Giovanni Battista Belzoni, un inginer italian, care odată şi-a câştigat existenţa din circ sub numele de „Samson din Patagonia", a ajuns în Egipt în 1815, încercând să vândă un aparat de scos apă din pământ. Nereuşind să câştige niciun ban în felul acesta, el a fost angajat de Henry Salt, consulul general englez, să transporte capul uriaş al lui Ramses al II-lea până la Nil, pentru a-l duce la Londra. Având succes lucrând pentru Salt Belzoni, a demarat explorări continue pe cont propriu şi a reuşit să descopere un număr de morminte importante, inclusiv cel al lui Ramses I sau cel al lui Seti I. Belzoni a devenit faimos şi mulţi au călcat pe urmele sale.

Aşa cum s-a întâmplat cu multe dintre priveliştile naturale sau obiectivele istorice ale lumii, dezvoltarea urbană nu a

continuat în Valea Regilor, în ciuda curiozității enorme pe care lumea a manifestat-o pentru acest loc. Teba ar fi putut să devină partea modernă a orașului Luxor, însă lumea nu a trecut de fluviu și de câmpia care se aflau în drum spre acest loc sacru; valea este încă unul dintre locurile cele mai calde, mai sumbre și mai liniștite de pe pământ, decorul sterp micșorând grupurile și așa mici de oameni de la chioșcurile temporare, care apar în fiecare dimineață și vând ornamente și vederi turiștilor dornici să dovedească faptul că au fost într-adevăr în aceste locuri mitice. Vegetația malului vestic, hrănit de apele Nilului, se termină dintr-o dată aproximativ acolo unde se termina și pe vremea când arheologii, care urmau să facă cea mai faimoasă descoperire, s-au așezat aici pentru prima dată. Și acum există numai o singură intrare în vale, ceea ce a făcut să fie ușor de apărat și fără ieșire, în afară de cazul în care vroiai să escaladezi stâncile abrupte care se înalță de jur-împrejur, în culori alternative de roz și auriu, arse de soarele neîndurător.

Când ajungi aici e greu de imaginat că acesta este locul unde locuitorii Tebei au construit morminte similare celor din cealaltă parte a Egiptului, însă pe o scară monumentală, nemaivăzută altundeva. Dincolo de praful și nisipul dogoritor și schimbător se întind locurile de veci ale celor mai mari faraoni ai lor, invizibile la suprafață, însă bine conturate în imaginația noastră. Până acum, egiptologii au descoperit peste optzeci de morminte și gropi în zonă; nimeni nu știe câte mai sunt nedescoperite încă sau care sunt destinate să rămână tăcute și nerăscolite pentru eternitate. Nu se știe nici ce comori ar putea să zacă în aceste morminte ascunse; și asta este ceea ce ne atrage pe majoritatea dintre noi. Orice copil este curios să afle despre comorile ascunse și este un gând care nu ne părăsește niciodată, nici când creștem și devenim adulți.

O dată cu trecerea anilor, poveştile din copilărie cu comori ale piraţilor, ascunse pe insule pustii, lasă loc altor probleme ale celor mari. Unii oameni se scufundă în adâncul oceanelor în căutarea epavelor cu ale lor încărcături preţioase, în timp ce alţii îşi petrec tot timpul liber plimbându-se în sus şi-n jos cu detectoare de metal, cu căşti la urechi, concentraţi şi cu ochii înfipţi în pământ, dorind să descopere câte o monedă antică rătăcită sau o comoară.

Unii îşi petrec anii căutând pepite de aur printre noroaie, în timp ce alţii se scufundă căutând perle printre scoici şi altele de genul acesta. Vânătorii de averi au forat pe toată suprafaţa pământului în căutarea petrolului şi au colindat nenumărate locuri în speranţa descoperirii capodoperelor de artă ale lumii. Aceia dintre noi care vor să simtă fiorul vânătorii fără niciun efort îşi cumpără bilete la loterie, în speranţa că acesta le va arăta unde şi-a ascuns destinul banii de premiu. Toată lumea este liberă să viseze.

Însă comorile îngropate ale faraonilor sunt cele mai mari premii dintre toate, pentru că sunt rezervate doar celor destul de curajoşi, care sunt gata să înfrunte viaţa grea din deşert şi celor care ştiu ce caută. Este o provocare atât fizică, cât şi intelectuală, şi astfel se dublează recompensa pentru cei care reuşesc.

Întotdeauna s-a ştiut că faraonii au fost îngropaţi cu toate bogăţiile lor pentru a le asigura belşug şi bunăstare şi în viaţa de apoi, iar conţinutul mormântului este adesea descris. Pentru început ar fi trupul mumificat al faraonului însuşi, care poartă o mască înfăţişând chipul faraonului din timpul vieţii, în timp ce trupul îi este împodobit cu aur şi bijuterii. Mumia se găseşte într-o multitudine de sicrie sculptate în stil specific, care intră unul în altul şi sunt poleite cu aur, sau chiar făcute din aur masiv. Cel mai mare dintre sicrie se găseşte înăuntrul unui sarcofag de piatră cu un capac greu şi sculptat.

În jurul sarcofagului, și uneori în camerele anexe, e posibil să fie păstrate lucrurile de care conducătorul decedat ar avea nevoie în timpul călătoriilor sale prin lumea morților, cu care să-și demonstreze rangul pe care l-a avut în această lume și să arate că trebuie să-i fie acordată aceeași onoare ca în timpul vieții. Trebuie să fie și figuri poleite cu aur, de mărime naturală, și statui de gărzi și lucrători ai pământului, dar și multe statuete mai mici. De asemenea, trebuie să se găsească și căruțe și modele de corăbii care să-l transporte pe faraon în viața de apoi și trăsuri sculptate, împreună cu obiecte de zi cu zi, cum ar fi haine, mobilă, instrumente muzicale, jocuri, parfumuri și cosmetice, cufere și lăzi, lămpi și obiecte de scris, arme, tacâmuri, mâncare și orice ar avea nevoie pentru șederea lui în eternitate. În timpul procesului de mumificare, organele interne ale faraonului erau scoase și îmbălsămate, apoi sigilate în oale numite canope, care erau și ele păstrate în mormânt.

Pregătirile pentru moartea unui faraon începeau cu mulți ani înainte ca acesta să moară de fapt și, uneori, obiectele dintr-un mormânt erau refolosite de un alt rege mai târziu, un procedeu ce încurcă socotelile arheologilor în timp ce încearcă să lămurească misterul fiecărui mormânt și al celui care sălășluiește în el. Locația mormântului se decidea de obicei de îndată ce regele urca pe tron și împreună cu preoții săi se uitau peste proiectul mormântului și alegeau ornamentele camerelor încă din timpul domniei. Munca propriu-zisă era făcută de sătenii din Deir el-Medina. În fiecare zi, o întreagă trupă de arhitecți, exploratori, zidari, desenatori tehnici, sculptori și decoratori ajungeau în zori și lucrau multe ore pentru a crea aceste opere de artă.

Imaginația a elaborat aceste fapte stabilite și cei mai naivi credeau că uriașa cantitate de aur și bijuterii aștepta pur și simplu, păstrată în morminte masive, să fie descoperită de cei mai deștepți și mai îndrăzneți dintre noi. Era o vreme când aceste fantezii aveau o bază în realitate, însă cu fiecare nouă

descoperire creşteau şansele de a nu mai găsi nimic. Şi la fel ca toate miturile despre prăzi uşoare, nimic nu este aşa simplu precum pare. În orice fugă după aur, cei mai mulţi visători sfârşesc prin a găsi câteva mici premii, pe care le risipesc rapid, în euforia momentului. Aşa cum natura ascunde bogăţiile minerale şi metalele preţioase, egiptenii antici au lucrat din greu să se asigure că averile lor erau bine îngropate; cele mai puţin protejate au fost prădate în perioada de mai bine de trei mii de ani de când datează mormintele.

Mai mult, dintotdeauna a existat o competiţie: la începutul secolului XX, toată lumea vroia o bucăţică din orice comoară care se mai afla sub nisipul deşertului, inclusiv bandiţii care alergau după un profit rapid, dar şi guvernul care vroia să protejeze averile care, credeau ei, ar trebui să aparţină poporului sau posterităţii, sau, mai mult, lor înşişi. În acel moment din istorie când europenii din vest, în special britanicii, călătoreau în toată lumea, aventura prin locuri străine şi periculoase era tot ceea ce visa orice tânăr îndrăzneţ, în special cei cu bani, care-şi permiteau să călătorească. La fel cum s-au dus în Africa şi India pentru a se distra, mulţi dintre cei mai aventuroşi au navigat până în Egipt pentru a căuta comori îngropate.

Egiptul era o destinaţie care îi atrăgea pe călătorii cei mai educaţi; pe lângă foarte mult aur, acesta oferea şi motivaţia intelectuală de a descoperi trecutul într-un loc scufundat în mai multă istorie decât oricare altul. Motivaţiile vânătorii de comori ar putea fi justificate de cele mai înalte scopuri ale studiului arheologic. Însă călătorii aparţinând claselor superioare ale ţărilor mai bogate nu erau singurii care căutau comori. Mai erau şi locuitorii satelor apropiate, care îşi câştigau existenţa din ceea ce găseau de generaţii întregi. Pentru ei, acest lucru era la fel de normal ca şi pentru un băştinaş al unui trib african, care vindea pielea antilopelor sau fildeşul elefanţilor vânaţi. Aşa cum un fermier din Texas

s-ar apuca să-şi foreze pământul pentru petrol, la fel ar continua aceşti oameni să caute orice ar fi putut fi ţinut în secret de antici, găsind uneori obiecte rătăcite aduse la suprafaţă de mişcări ale pământului sau de inundaţii neprevăzute, sau descoperind câteodată noi tezaure ascunse în adâncurile mormintelor, la care au reuşit să aibă acces. Profanarea mormintelor a continuat mii de ani. Oamenii scormoneau pământul, ca şi cârtiţele, căutând orice strălucea în lumina soarelui puternic. Aurul, sub orice formă, era lucrul cel mai căutat, asemeni bijuteriilor care se puteau vinde în forma lor intactă sau tăiate. Trupurile regilor nu-i interesau pe jefuitori, cu excepţia momentului în care găseau bijuterii pe resturile mumificate. Trupurile mumificate erau sfâşiate în timpul căutării lor frenetice. Ar trebui să menţionăm aici că, deşi aceste devastări au existat şi în perioada antică, în marea lor majoritate au avut loc după ce adevăraţii egipteni au fost cuceriţi sau au murit.

Când au sosit în Egipt englezii din Anglia victoriană şi edwardiană, sau vecinii lor francezi şi clasa de noi îmbogăţiţi americani, ei nu erau sub nicio formă primii care veneau să caute prin ascunzişuri. Europenii veneau deja în Egipt de două sute de ani, învăţaţii clarificând istoria zonei şi minunându-se de artă, în timp ce duceau acasă cu ei orice artefacte. Totuşi, în ciuda tuturor activităţilor, egiptologia era tot o disciplină primitivă, aflată la începuturi din multe puncte de vedere. Puţinele lucruri care se ştiau despre Egiptul faraonic erau confuze, şi aşa au rămas până azi. Timpul faraonilor era cunoscut sub numele de „era mistică”, cu la fel de multe controverse în ceea ce priveşte adevărul ca şi ale scriitorilor de dinainte. În cartea sa, *The Lost Pharaohs* (Faraonii pierduţi), Leonard Cottrell consemna: „În sfârşit, ca o avertizare înspăimântătoare pentru orice amator egiptolog care e tentat să navigheze prin aceste mări periculoase, găsim aici câteva curente scolastice pe care va trebui să le înfrunte...”[11] Şi în continuare el dă o listă cu unele afirmaţii

contradictorii care au fost făcute de „experţi” de-a lungul anilor. Arheologii care au sosit din Europa poate se credeau veniţi dintr-o parte a lumii mai civilizate, dar ei au cauzat la fel de mult rău comorilor pe care le căutau ca şi prădătorii locali, iar cei mai sensibili dintre ei au fost îngroziţi de ceea ce au văzut.

În cartea sa, *A Thousand Miles up the Nile* (O mie de mile în sus pe Nil), publicată în 1877, Amelia Edwards, fondator al Societăţii de Explorare a Egiptului, şi-a exprimat regretul în ceea ce priveşte modul în care a fost organizată munca. „Ne-am obişnuit încet cu astfel de privelişti”, scrie ea, „şi am învăţat să scormonim printre cavouri prăfuite fără tot atâtea remuşcări ca nişte profanatori de morminte. Acestea sunt experienţele pe care ţi le aduci aminte cu uimire şi cu regret; dar cruzimea universală este atât de contagioasă, iar pasiunea pentru vânătoarea de moaşte, atât de dominantă, încât nu mă îndoiesc că ar trebui să facem acelaşi lucru în aceleaşi circumstanţe.”[12]

Distinsul arheolog Sir Flinders Petrie a fost la fel de îngrozit. În autobiografia sa, *Seventy Years of Archaeology* (Şaptezeci de ani de arheologie), a scris despre un arheolog francez ce lucra la un mormânt regal din Abydos, care „nu avea niciun proiect şi se lăuda că a ars în bucătăria sa rămăşiţe de tâmplărie provenind din Prima Dinastie”[13]. Petrie s-a plâns că tot ce a găsit acesta fusese împărţit între partenerii săi oficiali de la Paris şi vândut prin licitaţie. „Nimic nu pare a fi făcut după vreun proiect clar”, observa Petrie cu regret. „Munca este începută şi lăsată neterminată, nu se acordă nicio atenţie cercetărilor sau explorărilor următoare; şi nici nu se folosesc dispozitive moderne sau practice, nimic altceva, decât ceea ce aveau localnicii; tot nisipul era cărat pe cap de copii în coşuri mici. Este dezgustător să vezi în ce măsură se distruge totul şi puţina atenţie ce se acordă conservării... orice ar fi mai bun decât să laşi lucrurile să se distrugă în întregime; mai bine

strici jumătate ca să păstrezi cealaltă jumătate, decât să laşi totul să fie distrus…”[14] Mai târziu, scria: „Ştiinţa consemnării şi înregistrării nu apăruse încă; nimic nu avea înţeles dacă nu era o inscripţie sau o sculptură. Un an de lucru în Egipt m-a făcut să mă simt ca o casă în flăcări, atât de repede s-a distrus totul, rolul meu a fost cel de om de salvare, să adun cât mai multe lucruri posibile şi apoi, când am împlinit şaizeci de ani, să mă aşez şi să scriu totul. Aceasta a fost adevărata previziune”[15].

Dacă pentru cei ce au studiat-o, egiptologia era confuză, aceasta era şi mai complicată pentru publicul larg, care nu a manifestat mult interes pentru cele mai mari descoperiri până în 1923, când totul avea să se schimbe o dată cu ieşirea la lumină, după aproape trei mii de ani de pace şi obscuritate, a uneia dintre cele mai faimoase personalităţi istorice a tuturor timpurilor.

Astăzi, dacă vizitezi mormântul lui Tutankhamon, te trezeşti într-o cameră mică de sub un deal sterp, cu tristul trup al prinţului golit de toate bunurile colosale de odinioară. Vizitatorii mormântului pot fi adesea auziţi spunând cât de puţin pot vedea în comparaţie cu ce li s-a spus la intrare; numai rămăşiţele de trei mii de ani ale unui băiat despre care nu se ştie nimic, doar o mască de aur fermecătoare, care a devenit faimoasă prin faptul că a rămas acolo.

Acest băiat a fost de fapt unul dintre cei mai deosebiţi oameni din istorie, poate chiar *cel mai deosebit*, viaţa sa scurtă remodelând lumea în care trăim. Şi totuşi, noi toţi l-am abandonat pentru a ne întoarce în trecut şi pentru a-l privi şi a fi dezamăgiţi. Unde este spectacolul mistic al puterii şi al bogăţiei despre care am auzit toţi? Cum poate o asemenea poveste monumentală să-şi aibă originile în nişte cămăruţe înghesuite?

La aproximativ şase sute de kilometri distanţă, în Muzeul din Cairo, se află o altă poveste. Acolo, răsuflarea vizitatorului

e tăiată de minuni care acum doar optzeci de ani se găseau în jurul băiatului, în mormânt, protejându-l de vicisitudinile vieţii de apoi. Acum, ele stau expuse într-o glorie plină de lumină şi sticlă, demult luate din mormântul întunecat şi fără aer, unde zăceau nevăzute şi neadmirate de trei mii de ani.

Frumuseţea şi bogăţia a ceea ce s-a descoperit în acel mormânt sunt greu de înţeles dacă nu le vezi cu ochii tăi. Cantitatea imensă de aur este orbitoare, la fel ca şi măiestria cu care au fost lucrate artefactele. Acestea sunt lucruri create de cei mai mari artizani, pe atunci simpli muncitori, pentru regi văzuţi ca nişte zei. Sunt acte de măiestrie, dar şi demonstraţii de o extremă importanţă. Orice artefact şi mobilă au fost gravate şi poleite cu aur, şi multe făcute cu grijă şi cu meticulozitate. Este o demonstraţie de bogăţie şi putere, adesea echivalată de-a lungul istoriei, însă niciodată păstrată atât de bine.

În cel puţin douăzeci de alte muzee din lume se află expoziţii similare de obiecte din mormânt, fiecare dintre ele constituind o extravaganţă a măiestriei, bogăţiei şi frumuseţii. Dacă ar fi puse toate laolaltă, efectul ar fi copleşitor, şi se spune că asta e mai puţin de jumătate din ceea ce a fost îngropat împreună cu băiatul atunci când a murit; aproximativ şaizeci la sută a fost luat de hoţi. Oricine vede această expoziţie probabil se gândeşte că acest băiat a fost cineva extraordinar, chiar mai mare decât am fost lăsaţi să credem până acum.

Când toate obiectele de la expoziţia din Cairo au pornit la drum în anii 1970, făcând turul capitalelor europene, milioane de persoane s-au înghesuit, umăr la umăr, să se minuneze de expoziţia extraordinară. A fost cel mai mare şi mai bogat „turneu” arheologic al tuturor timpurilor. Nimic asemănător nu se mai întâmplase şi nici nu s-a mai întâmplat. Numele lui Tutankhamon era pe buzele tuturor, iar sculpturile de pe sicriul din aur şi masca mortuară au devenit imaginea care nu numai că a durat cel mai mult, dar

a fost şi cea mai familiară din lume, apărând în ziare, reviste, postere şi la televizor la trei mii de ani de la moartea băiatului.

Dar cine era el mai exact? Şi cum a devenit el dintr-un anonim, peste noapte, unul dintre cele mai faimoase nume din istoria antică?

2
Semnificaţia lui Tutankhamon

Misterul vieţii sale încă ne ocoleşte – umbrele se mişcă, însă întunericul nu este întru totul dispersat.[16]

Howard Carter

Pe vremea descoperirii sale de către Howard Carter în 1922, nimeni nu ştia prea multe despre Tutankhamon, şi nici măcar nu prea interesa pe nimeni. Nu era un nume care să rămână întipărit în memoria elevilor sau a profesorilor ca şi regele Arthur, William Cuceritorul, Alexandru cel Mare sau Attila hunul.

Pentru cei puţini care îi cunoşteau numele la acea vreme, el era unul dintre faraonii cei mai nesemnificativi, o dată pentru că a domnit atât de puţin – poate doar în jur de zece ani – şi a murit la vârsta de optsprezece sau nouăsprezece ani, apoi pentru că mormântul său a fost atât de bine ascuns, dar şi pentru că succesorii săi au făcut tot ce le-a stat în putinţă pentru ca numele său să fie şters din istorie împreună cu cel al familiei sale. Se credea că a fost puţin mai mult decât un conducător doar cu numele: un băiat care a moştenit un titlu, dar care şi-a văzut regatul condus de un regent în cea mai mare parte a vieţii sale. Se credea, de asemenea, că a fost ucis, însă nimeni în afară de cei mai pasionaţi dintre cercetători nu era interesat de aceste variante. Cum spunea odată Howard Carter, omul care se va impune în centrul atenţiei în această poveste: „Am putea spune cu siguranţă că singura caracteristică remarcabilă din viaţa sa a fost faptul că

a murit şi că a fost îngropat". Nu pare a fi chiar un material promiţător pentru conturarea unei reputaţii internaţionale ca o figură remarcabilă a istoriei antice.[17]

În anul 1907, guvernul egiptean, plănuind să asaneze o mare parte a Deltei Nilului în scopuri agricole, a decis să ridice înălţimea barajului de la Assuan cu şapte metri. Acest lucru a însemnat inundarea unei mari părţi din Deşertul Nubiei, unde se află acum Sudanul, aproximativ 250 de kilometri lungime şi un kilometru lăţime pe ambele maluri ale Nilului. Această inundare avea să acopere multe cimitire şi situri antice, astfel că guvernul egiptean i-a cedat această muncă de excavare şi conservare lui Sir Grafton Elliot Smith de la Facultatea de Medicină din Cairo, care a realizat o investigaţie meticuloasă a miilor de schelete ce au fost deshumate în acest spaţiu. Punctul forte al lui Smith a fost examinarea craniilor şi atenţia şi meticulozitatea sa l-au condus la concluzia că amestecaţi cu rasa egipteană (rasa neagră) mai erau şi străini pe care i-a descris ca probabil aparţinând „rasei armenoide", locuitorii Europei de Sud-Est. În 1912 a scris:

„Poporul străin prezintă multe caracteristici izbitoare în contrast, care îi diferenţiază în mod clar de populaţia din Egipt şi Nubia. În înălţime nu se prea disting de băştinaşi, însă craniul lor e mai scurt şi considerabil mai lat. Nasul e mult mai îngust, mai proeminent şi mai ascuţit decât cel al egiptenilor sau nubienilor şi, în comparaţie cu ultimii, forma nazală e mult mai proeminentă. Orbitele străinilor se disting prin mărimea lor impresionantă şi forma rotundă şi prin apariţia frecventă a deficienţelor mari în pereţii laterali... dar nicio parte a scheletului nu prezintă caracteristici distinctive atât de ciudate ca şi mandibula. Fiind foarte înaltă şi cu un proces de supradezvoltare a coroanei dentare, ne îngăduie să distingem rămăşiţele unui străin de cele ale unui egiptean sau ale unui nubian, sau chiar ale unui negru la prima vedere,

chiar dacă nicio altă parte a corpului nu este disponibilă pentru examinare."[18]

Aceşti oameni, a concluzionat Elliot Smith, erau destul de inteligenţi să realizeze uimitoarele construcţii de care lumea modernă se minunează pe malurile Nilului. Nimeni nu ştie cine erau aceşti oameni cu ochi albaştri şi cu pielea albă, sau măcar de unde au venit, ceea ce intensifică aerul de mister care îi împresoară şi alimentează nenumăratele mituri care au apărut peste noapte. Din punct de vedere antropologic, erau numiţi caucazieni.[19] Însă arheologii de la începutul secolului XX nu ştiau nimic despre acest lucru şi erau mai interesaţi în a goli mormintele de marile nume ale perioadei de cinci sute de ani care a inclus dinastiile a optsprezecea, a nouăsprezecea şi a douăzecea. Îi interesau nume ca Akhenaton şi Ramses cel Mare, dar nu Tutankhamon.

Tutankhamon a făcut parte din extraordinara dinastie a optsprezecea, toţi faraonii acesteia fiind îngropaţi în Valea Regilor. În multe cazuri, mormintele lor, situate mai jos de cele ale regilor ramesizi de mai târziu, au dispărut şi au fost mai puţin accesibile primilor exploratori. Unul dintre motivele pentru care se ştiau atât de puţine lucruri despre acest prinţ a fost faptul că nimic din averea sa nu a ieşit din mormânt şi nu a ajuns pe piaţa de antichităţi înainte de secolul XX. Aşa că negustorii nu au avut niciun motiv să-i spună povestea cumpărătorilor. Dacă nu aveau niciun produs de vânzare, nu au fost nevoiţi să construiască un mit cu scopul de a crea o piaţă. Produsul era acolo, stând în aşteptare sub stânci, ca o bombă istorică aşteptând să fie detonată, şi numai unul sau poate doi dintre cei mai pasionaţi exploratori au fost convinşi de acest lucru.

Tot ce se ştia despre Tutankhamon era faptul că probabil l-a urmat la tron fie pe faraonul Smenkhkara, despre care credem că a fost fratele său, fie pe Akhenaton, despre care credem că a fost tatăl său. Despre Smenkhkara erau puţine

lucruri sigure, însă despre Akhenaton ştim că a fost un conducător puternic care a generat mari controverse, forţând poporul să abandoneze credinţa tradiţională într-un panteon cu mulţi zei în favoarea unei singure zeităţi, Aton, zeul soare, despre care Akhenaton credea că se afla în toate. Acesta era un crez eretic şi radical pentru acea vreme, însă unul care avea să ducă la fondarea iudaismului, creştinismului şi a islamismului. Deoarece Akhenaton venera un singur zeu, tot poporul trebuia să se închine la acel zeu prin el, transformându-l într-un rege-zeu.

Credinţa generală printre învăţaţi era faptul că în timp ce Akhenaton fusese un conducător puternic, Tutankhamon a fost slab.[20]

Dar a fi fiul lui Akhenaton însemna pentru mulţi la vremea respectivă a fi Fiul Zeului. „Mesia" este un cuvânt preluat de la egipteni însemnând crocodil – *mestfer* – pentru că regii erau unşi cu grăsime de crocodil, aşa cum aceştia sunt astăzi miruiţi.[21] Oricât de nesemnificativ ar fi putut părea acest tânăr faraon pentru exploratorii care au venit în vale la mai bine de trei mii de ani după moartea sa, cu siguranţă a fost important pentru oamenii care l-au îngropat.[22] Când sicriul său a fost deschis în cele din urmă, s-a descoperit că Tutankhamon avea două benzi late din frunze aurite zăcând pe pieptul lui, făcute nod. Puţini regi au purtat aceste decoraţiuni cu o singură bandă, însă zeii purtau două. Cineva, în momentul înmormântării, a crezut că acest copil nesemnificativ era un zeu.

Cine era mama băiatului este un mister şi în ziua de azi, însă una din variante presupune că era Kiya, una dintre soţiile lui Akhenaton. Ea apare ca „favorita" lui Akhenaton şi a fost onorată în Egipt cu sanctuare şi capele personale. În câteva basoreliefuri, ea este desenată cu un copil, dar nu se ştie cu siguranţă dacă acela este Tutankhamon[23].

Akhenaton, împreună cu cea mai importantă soţie a lui, – Nefertiti –, a avut cinci fiice, a doua numindu-se Ankhesenpaaton. Chiar dacă era puţin mai în vârstă decât Tutankhamon, sora lui vitregă i-a devenit soţie. Tânărul cuplu a avut probabil doi copii care au murit în copilărie, de vreme ce două trupuri mici mumificate au fost descoperite în mormântul lui Tutankhamon.

De vreme ce el era încă un băiat când a urcat pe tron, poate opt sau nouă ani, se pare că guvernarea efectivă a fost preluată de câţiva puternici oficiali ai curţii regale. Unul dintre sfătuitori a fost „marele vizir" numit Ay, despre care credem că a fost tatăl lui Nefertiti. Probabil că Ay decidea cine să aibă şi cine să nu aibă acces la tânărul rege.

Pentru că Tutankhamon şi soţia sa nu au avut copii care să supravieţuiască, după ce a murit prinţul, Ay a devenit, aşa cum se cuvenea, faraon. Domnind doar patru ani, el a fost urmat de unul dintre cei mai mari generali ai Egiptului, Horemheb, primul faraon al dinastiei a nouăsprezecea. După accesiunea la tron, Horemheb a pornit o acţiune de eradicare a oricărei urme, nu doar a domniei lui Akhenaton, ci şi a lui Smenkhara, Tutankhamon şi Ay. A interzis pronunţarea numelor lor, le-a distrus templele, le-a răsturnat statuile, le-a deteriorat basoreliefurile şi le-a distrus inscripţiile.[24] La cincizeci de ani de la moartea lui Akhenaton, el şi Tutankhamon, împreună cu Ay, au fost şterşi din inscripţii, ca şi cum nici nu ar fi existat. Au fost îndepărtaţi din cărţile de istorie chiar înainte de a se scrie ceva despre ei.[25]

Pentru că Tutankhamon a fost lăsat pe dinafară de pe lista regilor, nu a trecut mult până i-a fost uitat numele; hoţii de morminte nu au ştiut nimic de el şi astfel nu s-au obosit să-i caute mormântul. Este chiar posibil ca unii dintre regii de mai târziu să-i fi ignorat total existenţa. Când Ramses al VI-lea şi-a construit propriul mormânt două sute de ani mai târziu, se poate să nu-şi fi dat seama că el construia peste

intrarea în locul de veci al prinţului. Singurele indicii ale existenţei lui Tutankhamon au fost fragmente modeste de obiecte inscripţionate cu numele său, pe care egiptologii le-au găsit în deşert. Niciodată nu apărea ceva destul de semnificativ în aşa fel încât să trezească interesul cuiva în legătură cu ceea ce zăcea în cavou.[26]

Până la începutul secolului XX se credea că Valea Regilor a secat, că toate comorile ce erau de descoperit au fost găsite deja. Însă unul dintre cei mai motivaţi aventurieri şi învăţaţi, mai exact un tânăr englez încăpăţânat numit Howard Carter, nu a fost gata să renunţe la vânătoare şi şi-a păstrat speranţa că va găsi mormântul acestui rege de-abia cunoscut. Nici nu se gândeau la ce aveau să descopere dacă localizau mormântul lui Tutankhamon, ştiau doar că vroiau să continue căutările.[27]

Multora, inclusiv autorităţilor egiptene, această căutare fără sfârşit le părea o fanfaronadă utopică, la fel de inutilă ca şi căutarea lui Yeti în munţii Himalaya, sau ca şi monstrul preistoric, despre care mulţi credeau că locuia în adâncurile lacului Loch Ness. Dar nimeni nu-i poate împiedica pe visători să viseze, şi doi dintre cei mai îndrăzneţi visători, Howard Carter şi Contele Carnarvon, aveau să-şi unească forţele şi să facă istorie.

3
Howard Carter – mai puţin decât un gentleman

Domnul Carter este un băieţandru blajin pe care îl interesează numai pictura şi istoria naturii… nu văd de ce ar trebui să-l cataloghez drept arheolog.[28]

Profesor W. M. Flinders Petrie

Când a ajuns pentru prima dată la Luxor, nimic nu ne dădea de bănuit despre tânărul englez din clasa medie,

Howard Carter, că într-o bună zi numele lui va intra în istorie drept cel mai spectaculos şi mai de succes egiptolog.

Carter s-a născut în Putney, Londra, în data de 9 mai 1874, dar şi-a petrecut mare parte din copilărie în oraşul Swaffham, Norfolk. Tatăl său era artist şi îşi câştiga existenţa pictând portretele animalelor care aparţineau localnicilor şi făcând ilustraţii pentru ziarul *Illustrated London News.* Carter a fost cel mai mic din cei unsprezece copii, iar tatăl trebuie să fi avut un venit foarte mic. De vreme ce familia sa nu-şi putea permite să îl dea la şcoală, Howard a fost educat acasă; a simţit lipsa acută de educaţie tot restul vieţii. „Este trist," scria el mai târziu, „că natura ne încredinţează pe câţiva dintre noi lumii mizerabile".[29]

A învăţat de la tatăl său să deseneze impecabil şi putea să ţină minte cum arată un animal, o casă sau o scenă dintr-un sat. Munca sa era rece, statică şi competentă, însă nu avea flerul sau personalitatea unei mare savant. Deşi familia Carter era cunoscută pe plan local pentru serviciile prestate, ei nu făceau parte din clasa socială nobiliară, fapt ce a avut o influenţă profundă asupra personalităţii lui Howard. La sfârşitul secolului al XIX-lea, sistemul social englez era foarte rigid şi puţini oameni aveau posibilitatea să se ridice deasupra nivelului mediu. Astfel, nimeni nu avea motiv să presupună că ar face ceva în viaţă.

Apoi, norocul i-a surâs. Un profesor tânăr de la Muzeul Egiptean de Antichităţi, Percy Newberry, i-a spus unei prietene, viitoarea doamnă Amherst of Hackney, în timpul unei vizite la casa ei din Norfolk, că avea nevoie de cineva care să-l ajute cu nişte desene pe care le-a făcut în Egipt pe când cerceta hieroglifele monumentelor antice. Doamna Amherst i l-a sugerat pe adolescentul Howard Carter; băiatul lucrase pentru ea şi fusese foarte mulţumită. Asta era o rară ocazie pentru un tânăr să-şi îmbunătăţească situaţia financiară. Câteodată, oamenii aparţinând clasei de mijloc din Anglia

aveau posibilitatea să-şi îmbunătăţească statutul social printr-o profesie, poate chiar prin aderarea la o religie sau intrarea în armată, prin distincţii politice sau academice, sau prin patronaj aristocratic; cu toate acestea, Carter, în timp ce-şi dorea să urce pe scara socială să-şi depăşească condiţia sa de membru al clasei mijlocii, niciodată nu a reuşit să adopte şarmul sau liniştea socială necesare. Avea să devină un om tot mai irascibil şi mai singuratic, cu fiecare an ce trecea, şi nicidecum plin de viaţă sau diplomat. „Am un temperament dur," scria el mai târziu, „şi atâta tenacitate pentru un scop anume, încât inamicii mei o numesc încăpăţânare, iar în ziua de azi… se mulţumesc să o numească… *mauvaise caractère.* Ei bine, nu am ce face."[30]

Toate astea urmau să se întâmple cândva în viitor, când a fost abordat de profesorul Newberry. Avea doar optsprezece ani, aproape aceeaşi vârstă pe care o avea Tutankhamon când a murit, şi singurul lucru la care se pricepea era pictura.

Newberry i-a oferit lui Carter exact oportunitatea de care avea nevoie şi Howard a acceptat-o cu bucurie, mutându-se la Londra ca să lucreze la British Museum. Nu e greu să ne imaginăm cât de intimidant, dar captivant trebuie să fi fost pentru un tânăr din provincie să lucreze într-o asemenea instituţie britanică. Captivant pentru că începea să prindă gustul muncii şi al lumii în voia căreia se lăsa pentru tot restul vieţii, intimidant pentru că era înconjurat de persoane bine educate, toţi provenind de la şcoli şi universităţi faimoase.

Conştiincios şi îndemânatic în tot ce făcea, Carter l-a impresionat pe profesorul Newberry şi a fost invitat după numai trei luni la muzeu, să devină cel mai tânăr membru al Fundaţiei de Explorare a Egiptului, care făcea săpături pe Valea Nilului. I s-a oferit un salariu cu puţin peste 50 de lire pe an, sau 250 de dolari. Banii erau relativ puţini; Carter şi-a făcut un adăpost unde să se poată stabili şi să-şi facă o

reputaţie. Arheologii de succes, a observat el fără dubii, aveau tendinţa de a câştiga respect, onoare şi bogăţie. Ideea de a călători într-un loc cald şi exotic cum este Egiptul trebuie să-l fi atras pe un tânăr ca el.

Se pare că Newberry şi-ar fi exprimat îngrijorarea în ceea ce îl privea pe Carter, că nu se potrivea cu lumea învăţată care domina scena socială britanică din Egipt la momentul respectiv, din cauza scrisorii primite de la profesorul Griffith de la Universitatea din Oxford, ce conţinea următoarele: „... dacă cedezi în faţa unui pictor, vei avea o excursie în Egipt cu cheltuieli plătite şi nimic mai mult... nu contează dacă artistul este un domn...”[31] Totuşi, dacă tânărul Carter îşi imagina că va părăsi o societate în care se simţea constant inferior şi era „pus la punct” de nişte oameni care nu erau nici mai deştepţi şi nici mai muncitori decât el, lucru pe care el îl ştia, în favoarea unei societăţi mai egalitare, trebuie să fi fost foarte dezamăgit când a descoperit că comunitatea expatriată care trăia în Egipt era poate şi mai rigidă şi mai conştientă de această diferenţă de clasă decât văzuse la British Museum[32].

Pentru început, a fost o perioadă nefericită pentru Carter. Fiind originar de unde era, iniţierea lui în clasele superioare ale societăţii nu a fost uşoară. În plus, Carter era, deseori, mai degrabă nepoliticos, agresiv şi foarte încăpăţânat. Astfel că se simţea deseori ostracizat printre colegii săi. Chiar şi aşa, pe la sfârşitul lui 1891, Carter era gata pentru prima sa excursie în Egipt. Fiind cel mai tânăr dintr-o generaţie de noi arheologi, şi fără niciun fel de calificare profesională, s-a îmbarcat pentru Alexandria. „Cât de bine îmi aduc aminte ce deprimat eram când am părăsit gara Victoria, şi de nostalgia tânărului fără experienţă când am trecut Canalul Mânecii şi m-am trezit singur pentru prima oară într-o ţară străină a cărei limbă nu ştiam să o vorbesc.”[33]

Deloc amabil şi poate nici capabil de a socializa cu colegii şi superiorii săi, Carter a călătorit singur până în Egipt,

confirmând astfel suspiciunile comunității expatriate, conform cărora nu era și nici nu avea să fie „unul dintre ei”. Carter se îndrepta mai degrabă spre cafenelele locale, unde putea să stea ore în șir bând cafea și fumând cu „băștinașii”, așa cum erau denumiți localnicii pentru a fi deosebiți de europeni. Cu siguranță se distingea printre mantiile lungi ale localnicilor, purtând obișnuitul costum din trei piese cu cravată, cum purtau pe atunci toți englezii expatriați, (cu excepția câtorva excentrici de notorietate cum era Lawrence al Arabiei). Carter ura modul în care britanicii îi priveau de sus pe egipteni, punându-i împreună într-un stereotip rezumat de profesorul Ayad al-Qazzaz, potrivit căruia ei erau „murdari, fără onoare, fără scrupule, inferiori, înapoiați, primitivi, sălbatici, senzuali, obsedați sexual, pe jumătate dezbrăcați, fataliști, neambițioși, vicleni, trădători”. Fiind și el privit de sus de aceiași oameni, Carter știa că asemenea atitudine provenea din ignoranță și aroganță.[34]

Faptul că s-a amestecat printre localnici a fost o mișcare mult mai isteață decât a realizat Carter la început. Noii lui prieteni nu l-au învățat numai limba arabă, ci l-au învățat multe și despre morminte și despre piața de antichități ilicită însă profitabilă, care depindea de ei de atâtea secole. Unii membri ai acestei societăți de cafenele stradale au făcut parte din familia El-Rassul din satul Querna, aproape de Valea Regilor. Ei fuseseră o dinastie de hoți de morminte și erau mândri de moștenirea lor, în ciuda faptului că guvernul era dornic să le interzică să se mai ocupe cu negoțul.

Există o poveste, spusă de Nicholas Reeves și Richard Wilkinson în cartea lor, *The Complete Valey of the Kings* (Totul despre Valea Regilor), care spune că familia El-Rassul a fost responsabilă pentru descoperirea extraordinară de la mijlocul secolului al XIX-lea a unui mormânt care conținea rămășițele mumificate și echipamentul funerar a cincizeci de personalități regale, inclusiv ale lui Tuthmosis al III-lea, Seti I

şi Ramses al II-lea. Sunt multe versiuni ale poveştii, însă cea mai cunoscută este aceea în care unul dintre membrii familiei a pierdut o capră într-o gură de aerisire a unui mormânt ascuns; când a coborât să-şi salveze animalul, s-a trezit într-o pivniţă a lui Aladdin plină de comori. Se spune că familia a trăit fericită din lucrurile pe care le-a descoperit timp de mai mulţi ani, până când nişte experţi din vest au observat că multe papirusuri şi artefacte importante au apărut dintr-o dată pe piaţă, provenind dintr-o sursă necunoscută, şi s-a lansat o investigaţie oficială.[35]

Astfel, autorităţile au început să urmărească intens familia El-Rassul şi ziua, şi noaptea. Se spune chiar că doi membri în vârstă ai familiei au fost atât de crunt torturaţi, încât unul din ei nu a mai fost văzut niciodată. În ciuda acestei brutalităţi strigătoare la cer din partea guvernului egiptean, familia El-Rassul se ţinea tare şi refuza să-şi divulge secretul. Mai târziu, realizând că oamenii săi se aflau într-o situaţie foarte proastă, capul familiei a decis că era timpul „să-şi înfrunte pierderile şi să ceară o recompensă pentru că va spune autorităţilor unde au găsit mormântul plin cu comori, decât să continue a-l goli şi să fie urmăriţi la fiecare pas”.[36] În consecinţă, în vara anului 1881, Serviciul Egiptean de Antichităţi, condus de Emile Brugsch, a fost dus la locul ascuns şi, în cele din urmă, locul de veci al personalităţilor regale egiptene a fost descoperit de către ei.

Locuitorii Văii Regilor considerau că jefuirea mormintelor este o moştenire la fel de veche precum faraonii înşişi. Jefuirea mormintelor constituia o tradiţie de familie şi în ciuda faptului că ei nu aveau niciun fel de educaţie, ştiau unde să găsească cele mai căutate artefacte, iar dacă nu, atunci ştiau de unde să-şi procure unul gata făcut. Carter a realizat în curând că putea să întoarcă situaţia în favoarea sa. Cum rivalii săi profesionişti erau împotriva oricărui contact cu localnicii – la urma urmei erau doar nişte „băştinaşi” – Carter a acţionat

împotriva curentului. Ca rezultat, era sigur că nicio înţelegere pe care o încheia cu hoţii de morminte indigeni nu avea să fie raportată angajatorilor săi. Cum era norocos, cei din familia El-Rassul aveau să devină oamenii săi de încredere de-a lungul timpului petrecut în Egipt, ajutându-l să intre în legătură cu alte persoane, furnizându-i informaţii şi o forţă de muncă pe care se putea baza că va fi discretă.[37]

Cel mai eminent egiptolog era, la vremea respectivă, William Flinders Petrie, profesor de egiptologie la *University College* (Colegiul Universitar) din Londra. În momentul în care s-a întâlnit pentru prima dată cu Carter, Petrie se pregătea să sape lângă oraşul Amarna, care este, din întâmplare, fondat de tatăl lui Tutankhamon, Akhenaton. Carter nu a realizat cât de legate aveau să devină aceste două personaje din trecut şi prezent în propria sa viaţă[38]. Carter a devenit mai târziu asistentul lui Petrie, mergând cu el la Amarna la începutul anului 1892. Totuşi, prima sa slujbă a fost în Egiptul Superior, sub îndrumarea lui Percy Newberry, desenând scenele şi inscripţiile din cele treizeci şi nouă de morminte săpate în stâncă la Beni Hasan. Carter era un muncitor excelent, care cerceta cu meticulozitate orice detaliu, însă, în mod ironic, Petrie era mai puţin impresionat de eforturile sale. În jurnalul său din perioada 3–9 ianuarie 1892, Petrie scrie: „Domnul Carter este un băieţandru blajin pe care îl interesează numai pictura şi istoria naturii… nu văd de ce ar trebui să-l cataloghez drept arheolog”[39].

Acest lucru se estimează că este una dintre cele mai mari erori de judecată din istorie de până atunci, laolaltă cu companiile de înregistrări care i-au refuzat pe Beatles jumătate de secol mai târziu sau cu Neville Chamberlain, fluturând bucăţica de hârtie şi anunţând „pace pentru o mie de ani” după ce l-a întâlnit pe Hitler. Dar subestimat de Flinders Petrie, Carter a început să viseze şi să-şi facă planuri pe care un academician nu ar fi putut să le înţeleagă. Datorită pregătirii sale în artă, Carter ar fi fost un excelent falsificator,

capabil să producă copii exacte după orice original pus în faţa lui. Această îndemânare a făcut să-i fie folositor lui Petrie şi s-a dovedit extraordinar de utilă în drumul său spre căutarea faimei şi a bogăţiei. Hotărât să reuşească în ciuda deficienţelor sale educaţionale, Carter a învăţat cu răbdare să interpreteze hieroglifele şi a învăţat tot ce oamenii din jurul său l-au putut învăţa despre arheologie şi egiptologie, aşteptând şansa sa de a porni mai departe.

La nouă ani după ce a părăsit Anglia, calmul şi eforturile sale au fost răsplătite şi a fost numit de către Gaston Maspero (mai târziu Sir Gaston) pe postul de Inspector al Monumentelor în Egiptul Superior şi Nubia, cu biroul la Luxor, aproape de Valea Regilor. Nu era niciun dubiu faptul că îşi datora funcţia egiptologului elveţian Edouard Naville, care, nu numai că era prieten cu Maspero, dar şi lucrase cu el în ultimii şase ani şi a remarcat activitatea lui Carter în Teba. Maspero, care era director general la Serviciul Egiptean de Antichităţi, l-a contrazis pe Flinders Petrie în legătură cu talentele lui Carter. El a fost şi un suporter ferm al drepturilor străinilor de a săpa în Valea Regilor, crezând că altfel minunile mormintelor ar fi căzut toate pradă familiilor precum cea a lui El-Rassul.

În timp ce lucra ca inspector pentru Maspero, Carter a fost angajat şi de un multimilionar american din Rhode Island, Theodore M. Davis. Davis şi-a făcut banii din afaceri financiare şi avocatură, iar acum vroia să se desfete cu cea mai costisitoare dintre plăceri, vânătoarea de comori. Ca şi mulţi alţi oameni bogaţi, i-a plăcut să hiberneze în clima plăcută a oraşului Luxor, navigând în jos şi-n sus pe Nil în ambarcaţiunea sa, *Bedawin,* în compania doamnei Emma B. Andrews, dându-şi seama că avea nevoie de o vacanţă care să-l distragă de la toate neliniştile vieţii.[40]

„Deseori mi-a spus”, scria Carter mai târziu despre Davis, „că i-ar plăcea să aibă nişte activităţi în timpul sejurului său

în Egiptul Superior. Astfel… i-am spus următoarele. Guvernul Egiptean ar fi dispus ca atunci când îmi permit îndatoririle să mă lase să fac cercetări în valea mormintelor regilor pentru el, dacă ar fi dispus la rândul său să-mi acopere costurile, şi că Guvernul Egiptean, în schimbul generozităţii sale, ar fi încântat, de câte ori era posibil, să-i ofere antichităţi duplicat care ar rezulta din aceste cercetări. În acelaşi timp i-am relatat despre posibilitatea descoperirii mormântului lui Tuthmosis al IV-lea…[41]".

În 1902, lui Davis i-a fost acordat dreptul de a săpa în Valea Regilor „sub supravegherea guvernului", iar Carter a fost instruit de Maspero să-l supravegheze pe bogatul amator. A aflat că Davis era un om cu mintea deschisă, chiar motivat, cu care se putea lucra, şi a fost auzit spunând: „În el se găseau vădit mai multe caracteristici pozitive decât în cei mai mulţi căutători milionari."[42] Davis era chiar dornic să-l lase pe Carter să-şi aleagă locurile care meritau să fie investigate şi să supravegheze căutările. Davis s-a dovedit a fi mai mult decât interesat de a găsi ceva. Vânătoarea în sine era ceea ce îl fascina. Spre panica teribilă a lui Carter, toate metodele standard de arheologie au fost abandonate, şi toate lucrurile pe care Davis le-a descoperit au fost lăsate să se conserve. În ciuda acestor proceduri nesistematice, Carter avea nevoie de un patron şi Davis avea nevoie de un expert.

În ciuda metodelor sale bazate pe hazard, Davis a găsit unele lucruri interesante, deşi nimic măreţ ce s-ar fi putut adăuga averii sale şi aşa imensă. Lucrând cu arheologul Edward Ayrton, a descoperit şi mormintele lui Tuthmosis al IV-lea, al regelui Siptah şi al reginei Hatşepsut printre altele, însă erau goale când au ajuns ei, în afara unor piese de mobilier fără mare valoare.

În timp ce lucra şi pentru Maspero şi pentru Davis, Carter trebuie să-şi fi îndreptat atenţia spre familia El-Rassul, despre care niciunul dintre colegi nu ştia nimic, cumpărând şi vânzând antichităţi în numele lor, croindu-şi cu greu drum

prin labirintul camerelor şi coridoarelor subpământene dintre morminte. Şi totuşi, cariera oficială a lui Carter era cât pe ce să se termine dintr-o dată.

Într-o seară în 1905, a primit un mesaj de la fostul său angajator, Sir William Flinders Petrie, în care cerea ajutor. Petrie era la momentul respectiv, într-un mormânt la Saqarra, desenând nişte hieroglife, şi locuia, împreună cu soţia şi cu trei ucenici, într-o tabără de lângă sit. În 8 ianuarie a sosit un grup de turişti francezi, şi când li s-a spus că aveau nevoie de bilet ca să intre în mormânt, au devenit agresivi faţă de inspectorii locali şi gărzi. La intrarea în monument, inspectorul care îi însoţea a vrut să le vadă biletele. Astfel, vizitatorii nu l-au mai aşteptat pe inspector, ci s-au îngrămădit la uşă şi au forţat-o să se deschidă, spărgând zăvorul de pe-o parte, care ţinea lacătul. După ce au descoperit că nu era nicio lumânare cu care să vadă ceva, s-au năpustit înapoi afară, l-au tratat brutal pe inspector şi i-au cerut banii înapoi. Unul dintre vizitatori l-a lovit pe unul dintre gardieni, lucru ce a dus la o încăierare.

Imediat ce a primit aceste veşti, Carter a adunat o brigadă de gărzi egiptene şi a ajuns în curând la locul faptei. După ce a schimbat câteva vorbe răutăcioase cu vizitatorii francezi, le-a ordonat gărzilor să se protejeze şi, în balamucul care a urmat, unul dintre francezi a fost doborât la pământ.

Carter, cu siguranţă că nu s-a comportat deloc în mod diplomatic şi politicos cu cei care au provocat scandalul, deoarece câteva zile mai târziu, o plângere oficială a fost depusă împotriva sa şi a lui Sir Gaston Maspero. Pentru a calma spiritele, Maspero l-a rugat pe Carter să-şi ceară scuze, astfel încât întregul incident să poată fi uitat şi toată lumea să-şi continue cu munca. Era o cerere simplă, dar iritantă, căreia putea uşor să i se conformeze.[43]

Însă Carter, simţind că el avea dreptate şi nu francezii, a refuzat cu încăpăţânare să coopereze, insistând asupra

faptului că ei ar trebui să-şi ceară scuze şi nu el. Însă francezii erau cei cărora le era încredinţată administrarea siturilor arheologice din Egipt, o reglementare stabilită înainte cu aproape un secol, când Napoleon Bonaparte invadase ţara. Deşi ţinea cu angajatul său, Maspero ştia că dacă tânărul Carter nu putea fi convins să facă un compromis, trebuie să se fi sacrificat din motive politice. Maspero aprecia intens munca valoroasă pe care o făcea Carter şi nu vroia să-l piardă. De fapt, el chiar îi spusese unui coleg că nu-şi imagina cum se vor descurca fără acesta. L-a implorat de nenumărate ori să se răzgândească în legătură cu poziţia sa, şi le-a scris prietenilor lui Carter, cerându-le să intervină pe lângă el, însă Carter nu ceda. Colegul său Newberry i-a răspuns: „Carter a refuzat să o facă (să-şi ceară scuze), spunând că nu şi-a făcut decât datoria şi, ca rezultat al refuzului, era nevoit să renunţe la post.”[44]

La final, Maspero nu a avut de ales decât să-l demită pe Carter de pe acest post. Toată lumea trebuie să-şi fi dat seama că era o lovitură teribilă pentru cineva care şi aşa se simţea ca un intrus şi a cărui singură şansă de avansare socială şi financiară o reprezenta acest post. Dacă înainte fusese un om nervos şi respingător, acest lucru a intensificat cu siguranţă acele trăsături pentru totdeauna. Este posibil ca incidentul acesta să nu fie singura cauză, Carter refuzând să-şi ceară scuze poate pentru altceva; pare ciudat că un om care a stat şi s-a uitat cum pierde totul ar fi refuzat să facă un mic compromis diplomatic. Poate Carter lucra, ca arheolog, „într-un stil diferit”. Poate vroia să fie independent de Serviciul de Antichităţi, ca să poată face ceva mai îndrăzneţ, mai măreţ, ceva cu adevărat secret; şi ştia foarte bine că datorită legăturilor sale cu familia El-Rassul, va putea foarte bine să se întreţină fără salarul neînsemnat pe care Serviciul de Antichităţi i-l oferea.

Poate francezii beți i-au dat, fără să vrea, ocazia să-și părăsească locul de muncă, dar în același timp să apară ca un om cu înalte principii morale. Poate că i-a exasperat pe Maspero și pe ceilalți colegi ai săi cu încăpățânarea sa, dar nu și-a pierdut respectul în ochii lor. S-ar putea demonstra chiar că se comporta cu mai multă integritate și mai multă demnitate decât ei toți prin faptul că a refuzat să-și ceară scuze pentru o ofensă pe care nu credea că ar fi comis-o. Dacă incidentul nu ar fi avut loc și nu și-ar fi predat notițele, toată lumea s-ar fi întrebat ce pune oare la cale. Însă așa, credeau că pot să-i înțeleagă motivele, chiar dacă nu erau de acord cu ceea ce făcuse.

Chiar dacă se afla în fața unui viitor nesigur, Carter nu a fost nici măcar o dată în pericolul de a se întoarce în Anglia. El chiar s-a mutat înapoi la Luxor unde, potrivit lui Charles Breasted, ospitalitatea a venit din partea nimănui altuia decât a șefului gardienilor, responsabil cu jafurile din morminte făcute de familia El-Rassul, care fusese și el demis.[45] În următorii patru ani a făcut tot ce a putut pentru a câștiga un ban. S-a întors la prima lui iubire, pictura, și-și vindea produsele oaspeților bogați care stăteau la hotelul Winter Palace din Luxor. A lucrat și ca desenator independent pentru Theodore Davis, desenând obiectele descoperite în mormintele lui Yuya și Tjuya. Nu era o perioadă strălucită pentru Carter.

Se poate că mare parte din timpul său liber să și-l fi petrecut în cafenele, în așa fel încât să-și consolideze relațiile de prietenie cu familia El-Rassul și cu ceilalți localnici. Se știa că începuse deja să facă afaceri cu antichități ciudate și opere de artă, fiind fără îndoială intermediarul între comercianți și turiști. Vizitatorii Egiptului erau precauți în ceea ce privea cumpărarea de articole oferite într-o engleză stricată de către persoane oacheșe sau băieți andri zâmbitori în haine arabe, însă dacă ghidul lor, un om îmbrăcat la costum și cravată, pe care ei îl știau expert în domeniu, le spunea că nu era nicio

problemă să le cumpere, se simţeau mult mai bine. Era, cu alte cuvinte, un „negustor pentru domni”, acţionând în numele mai multor cumpărători străini şi primind 15 procente pentru eforturile sale. Cunoştinţele dobândite în timpul serviciului ca inspector s-au dovedit a fi folositoare.[46]

În 1900, doi localnici, Macarios şi Andraos, s-au dus la Carter şi i-au propus o afacere. Cei doi descoperiseră recent un mormânt, cel cu numărul KV34 şi, în schimbul plătirii costurilor de descoperire, aveau să reţină o parte din descoperiri. Exista o înţelegere cu autorităţile, de pe vremea când Carter însuşi era un inspector, potrivit căreia „ori jumătate din valoare, ori jumătate din antichităţi ar trebui să fie proprietatea celui care le-a găsit”, şi deci Carter nu avea niciun motiv să le refuze oferta. Omul responsabil cu scoaterea la lumină a lucrurilor, care avea mai târziu să devină omul de încredere al lui Carter, era Ahmed Girigar. Acest lucru i-a deschis evident uşa uneltirilor în perspectivă cu „băştinaşii” săi de încredere. Carter a intrat în contact cu negustorii din Luxor, anunţând adesea că avea lucruri interesante de vândut. Niciunul dintre cumpărători nu a fost dezamăgit de articolele pe care le-a cumpărat de la el.[47]

Aceştia au fost anii de linişte ai lui Carter, o vreme în care nu a ieşit prea mult în evidenţă. Părăsindu-şi postul de inspector, a devenit invizibil social, şi astfel a putut mai mult sau mai puţin să facă ceea ce a vrut. Este logic că Howard Carter trecea prin momente dificile, însă toată lumea era încântată. Descoperind mai mult din viaţa sa de mai târziu, am putea concluziona că s-a concentrat mai mult pe consolidarea relaţiilor de prietenie cu localnicii şi construirea unei reţele de comerţ cu antichităţi. Şi-a făurit în minte atâtea planuri şi aştepta o ocazie să le pună în aplicare.

Deşi Carter se pare că făcea mai mulţi bani în timpul acestei perioade decât se crede în general, nu-i ajungeau pentru a finanţa munca pe care chiar vroia să o facă. Pentru acest

lucru avea încă nevoie de un sponsor major, cineva la fel de bogat sau şi mai bogat decât Theodore Davis, însă cineva cu care să fie pe aceeaşi lungime de undă.

În ciuda faptului că tânărul Carter îl exaspera cu încăpăţânarea sa, Maspero trebuie să fi avut o admiraţie considerabilă pentru rezistenţa pe care a afişat-o tânărul şi poate chiar afecţiune pentru cineva pe care îl vedea ca pe un intrus cu sufletul neliniştit. Când s-a ivit ocazia să-l prezinte pe Carter cuiva care l-ar putea ajuta să-şi reînceapă cariera, Maspero nu a pierdut-o. El i-a făcut cunoştinţă lui Carter cu contele Carnarvon, prin lordul Cromer. Acesta era răspunsul la toate visele secrete ale lui Carter. A fost o întâlnire fortuită pentru amândoi.

4
Contele Carnarvon – „Stăpânul" tuturor cercetărilor

„Carnarvon... era de talie medie, cu o constituţie potrivită, trăsături banale şi păr rar. Avea un cap deformat, pleoştit în vârf înclinându-se dintr-o dată, şi larg, care îi dădea un aspect curios gâtului firav... Aspectul bolnăvicios al constituţiei sale fizice în ansamblu era intensificat şi de faptul că pielea feţei îi era ciupită de vărsat. Însă când vorbea despre egiptologie, ochii lui palizi, fără licăr, se aprindeau de entuziasm..."[48]

Joseph Lindon Smith

Al cincilea conte de Carnarvon s-a născut la 26 iunie 1866 în Hampshire. Singurul fiu al contelui, a primit titulatura nobiliară în 1890. Binecuvântat cu toate şansele posibile într-o eră de aur a aristocraţiei, nu a reuşit niciodată să-şi folosească şarmul, inteligenţa şi imaginea în altceva mai util decât să ducă o viaţă plină de petreceri. A fost descris de unul dintre scriitorii timpului ca „o punte între ducele de Dorset al lui Max Beerbohm şi Bertie Wooster al lui P.G. Wodehouse."[49]

Tatăl său, al patrulea conte, a realizat mai multe, fiind membru al cabinetului Disraeli şi foarte respectat de toţi care intrau în contact cu el. Familia era proprietara unei case impunătoare din Anglia, numită castelul Highclere, care era considerată una dintre cele mai elegante din regiune, cu pajişti verzi, cedri şi lacuri pe care le vedeai din geam, o bibliotecă mare şi pereţii decoraţi cu capodopere vechi. Alături de colecţiile de cărţi şi picturi nepreţuite, mai erau şi dulapurile, inclusiv scaunul şi biroul lui Napoleon, care se adăugau la averea familiei. Cu 36.000 de acri de pământ, ce cuprindeau ferme de cai şi păşuni, aceasta constituia o avere enormă după standardele oricui.[50]

Puţin din seriozitatea şi învăţătura tatălui s-a prins şi de tânărul conte. Cunoscut de prieteni sub porecla de „Porcuşor", s-a dus la colegiul Eton de mic, însă nu a realizat nimic. Apoi s-a înscris la cursurile Universităţii Cambridge, însă era mai mult la curse decât la cursuri. În consecinţă, nu găsim nicio dovadă a absolvirii. Totuşi, era foarte bogat şi puternic, aşa cum puteau fi lorzii englezi ai acelei perioade. Generozitatea faţă de prieteni, rude şi servitori era legendară. Era arătos şi amuzant şi nu vroia să facă mai mult cu viaţa sa decât să călătorească în jurul lumii şi să facă sport. La vârsta de douăzeci şi unu de ani navigase deja în jurul lumii şi ducea o viaţă de playboy aristocratic. Astfel, a devenit compania ocazională a fiului mai mare al reginei Victoria, Prinţul de Wales. Un articol din revista *Autocar* l-a descris ca pe „o străfulgerare, trecând valvârtej pe lângă pietoni şi biciclişti, cu o viteză terifiantă de douăzeci de mile pe oră (aproximativ treizeci de kilometri pe oră)."[51]

„Porcuşorul" a moştenit titlul de conte în 1889, la vârsta de douăzeci şi trei de ani. Dar cu atâta bogăţie legată de pământ, şi cu o casă imensă de întreţinut, Carnarvon avea nevoie disperată de sprijin financiar, care să-i asigure stilul de viaţă pe care şi l-a ales. Ca urmare, la cea de-a douăzeci şi noua

aniversare s-a însurat cu Almina Victoria Maris Wombell. Se pare că era o tânără frumoasă şi inteligentă, care avea avantajul de a fi copilul natural al baronului Rothschild, unul dintre cei mai bogaţi oameni din lume. Se spune că în ziua nunţii a oferit tânărului cuplu un cec de 250.000 de lire ca dar de nuntă.

La vremea respectivă, dinastia Rothschild era de departe cea mai bogată şi cea mai puternică familie din lume. De origine germano-evreiască, au susţinut multe guverne cu împrumuturi cu care nicio altă avere personală nu s-ar fi putut descurca. Se situau chiar în mijlocul lumii puternice şi legăturile lui Carnarvon cu aceştia i-ar fi crescut influenţa de o mie de ori. El şi cu Almina au avut doi copii: Henry, viconte de Porchester şi domnişoara Evelyn Herbert, care mai târziu a devenit prietenul cel mai apropiat al tatălui său şi tovarăş de călătorii.[52]

Relaţiile de prietenie dintre familiile Carnarvon şi Rothschild au început în 1847, când baronul Rothschild a fost primul evreu ales în Parlamentul Britanic. Pentru că nu a vrut să repete cuvintele din jurământul parlamentar „care conţinea referinţe la creştinism", lui Rothschild i s-a interzis să-şi reia locul în parlament. Reacţia a fost teribilă, întrucât lordul Carnarvon de atunci a spus că cei din Camera Comunelor desfiinţează prin această decizie libertatea de opţiune. Aceasta a funcţionat şi cei doi au devenit prieteni apropiaţi, culminând cu alianţa familiilor prin căsătoria celui de-al cincilea conte cu Almina.[53]

Pe când avea treizeci de ani, Carnarvon a fost implicat într-un accident de circulaţie în Germania, rezultatul fiind pieptul spart, maxilarul rupt şi arsuri grave. Inima chiar a încetat să bată, dar şoferul l-a tras afară dintre resturile vehiculului şi a avut iniţiativa de a arunca apă rece peste el şi şocul l-a readus la viaţă. Carnarvon nu şi-a revenit niciodată pe deplin şi avea aproape tot timpul dureri. Greutatea sa a scăzut sub 55 de kg

şi nu s-a mai putut îngrăşa nicicum, oricâte încercări ar fi făcut. Doctorul său l-a sfătuit să călătorească în străinătate în timpul iernii, ca să evite frigul şi umiditatea climatului britanic. Un călător înveterat, Carnarvon s-a supus fericit. În 1903 a vizitat Egiptul pentru prima dată. Clima era perfectă pentru el, însă ca şi Theodore Davis, a văzut că oraşul Cairo era mai plictisitor decât oraşele europene sau americane. A căutat să se distreze şi, cum au făcut mulţi alţi oameni inteligenţi cu mult timp liber, s-a arătat interesat de ideea săpării după comori. S-a mutat la hotelul Winter Palace din Luxor, care i-a devenit casă în următorii ani, şi s-a interesat cum ar putea să obţină dreptul de a săpa.[54]

Cu o avere imensă în mână, Carnarvon se găsea în situaţia de a face ceea ce-i plăcea. Potrivit mărturiei sale, într-un articol incomplet scris chiar înainte de a muri, săpatul după comori l-a fascinat instantaneu. „A fost întotdeauna dorinţa mea şi am avut intenţia să excavez încă din 1889, însă dintr-un motiv sau altul nu am putut să încep.”[55] Carnarvon l-a contactat pe consulul general britanic din Egipt, prin prietenul său, lordul Cromer, şi i s-a acordat licenţa de a săpa în zona Sheikh Abd el-Quma. Ca o ironie a sorţii, acest loc se întindea dincolo de platoul de lângă valea unde a locuit Carter în timp ce a lucrat pentru Edouard Naville. Echipa sa de săpători lucra de aproape douăzeci şi patru de ore când au dat peste ceea ce părea a fi o groapă funerară. „Această groapă a trezit interesul Departamentului de Antichităţi, care s-a liniştit după ce s-a descoperit că era o groapă neterminată”, a spus Carnarvon. „Acolo am stat timp de şase săptămâni, învăluit în nori de praf, de dimineaţa până seara. Pe lângă o pisică mumificată într-o cutie, care acum e expusă în Muzeul din Cairo, nu am găsit nimic care să-mi răsplătească străduniile tenace şi pline de praf. Acest eşec complet, în loc să mă dezamăgească, a avut efect invers şi m-a făcut mai nerăbdător decât oricând.”[56]

În ciuda acestui eşec, Carnarvon a decis că avea nevoie să convingă autorităţile să-i mai acorde încă o şansă. L-a contactat încă o dată pe prietenul său, lordul Cromer, cerându-i un sfat cum să mai obţină o concesie. Cromer s-a întors la Maspero, care, după ce s-a gândit, a decis că ar fi bine să apeleze la serviciile unui săpător expert. Omul pe care i l-a sugerat nu a fost altul decât mult respectatul Howard Carter. După mulţi ani petrecuţi în anonimat, nici nu se putea să iasă mai bine lucrurile pentru ambiţiosul arheolog. Îşi găsise patronul şi prietenul de care avea nevoie disperată. În plus, Carnarvon era la fel de încântat de prezentare cum era şi Carter. Acum, în sfârşit, şi-a găsit omul care să-şi pună ştampila respectabilităţii academice pe încercările sale de excelenţă amatoare.[57]

Fiind fără îndoială în culmea piramidei sociale a timpului, nimeni nu ar fi putut să-l acuze pe Carnarvon ca fiind un snob în ceea ce privea alegerea prietenilor. De fapt, chiar avea reputaţia de a recruta în cercul său persoane „cu farmece desuete" din toate clasele sociale. Faptul că tânărul Carter nu era „un gentleman" nu l-a deranjat; Carnarvon trecea întotdeauna peste aceste lucruri. Se poate chiar să-i fi plăcut de Carter pentru faptul că nu avea o origine ilustră. Vedea că acesta avea cunoştinţele de care avea nevoie, era flămând după succes şi dispus să lucreze incredibil de mult.

Cei doi bărbaţi şi-au unit imaginaţia şi au început să aibă vise mari.

Deşi sănătatea lui Carnarvon s-a îmbunătăţit puţin, nu şi-a mai recăpătat niciodată robusteţea de care s-a bucurat înainte de accident. De multe ori trebuia să se întindă pe pat ca să se odihnească, iar Carter l-a descris ca pe un om „cu zece ani mai în vârstă decât era". Mariajul cu Almina a început şi el să se destrame; poate că îşi comutase afecţiunea spre mormintele seducătoare ale faraonilor antici.

Pe atunci, Carter ştia sigur ce vroia să facă în Valea Regilor, în timp ce Carnarvon avea influenţa necesară şi resursele

financiare pentru câţi oameni avea nevoie Carter, câteva sute de persoane. Dacă Howard Carter cunoştea localnicii şi ştia cum să pună mâna pe antichităţi, Carnarvon era cel care ştia ce să facă cu ele. Dacă nu le adăuga la colecţia sa, care se îmbogăţea foarte repede, ştia exact cui să le vândă, chiar dacă era un custode de muzeu cu bugete de achiziţii aparent nelimitate, sau colecţionari privaţi, ca şi faimosul broker de ulei din Orientul Mijlociu, „Domnul Cinci la Sută", Calouste Gulbenkian. Carter a fost copleşit de un om care era, fără niciun efort, tot ce nu era el, şi totuşi, era fericit să-l trateze ca pe un egal. Carnarvon poate că şi-a exercitat tot şarmul considerabil, iar Carter era captivat de acest lucru. Au devenit parteneri şi de-a lungul anilor ce au urmat, Carter a început să-şi imite prietenul şi mentorul, purtând acelaşi tip de haine grele, neţinând cont de cât era de mare căldura, purtând o pălărie Eden şi un suport de ţigară.

Cei doi ar fi vrut deopotrivă să înceapă lucrul în Valea Regilor, însă Theodore Davis, fostul angajator al lui Carter, deţinea încă drepturi acolo. Carter şi Carnarvon au fost nevoiţi să se îndrepte în altă parte, în acelaşi timp ocupându-şi timpul cu clădirea colecţiei lui Carnarvon de artefacte egiptene, şi aşa impresionantă, cu ajutorul familiei El-Rassul. Carter nu numai că reuşea să pună mâna pe cele mai bune piese, ci a şi ajuns să deosebească ce era bun şi frumos de ceea ce nu merita. Totuşi, Davis continua să fie o mare problemă: săpa acolo unde ei vroiau şi era posibil să descopere comoara pe care Carter era sigur că aştepta să o descopere. În 1906, Davis a găsit sub o stâncă un pahar mic pe care era înscris numele de rege al lui Tutankhamon. Cu ajutorul arheologului său englez, Edward Ayrton, a descoperit în anul următor ceva de care el era sigur că e un mormânt.

„La adâncimea de douăzeci şi cinci de picioare", scria Davis, „am găsit o încăpere umplută aproape în întregime cu noroi uscat, lucru care arăta că acolo intrase apă". Mai departe,

investigaţiile au scos la iveală „o cutie spartă conţinând câteva bucăţi de frunze aurite ştampilate cu numele lui Tutankhamon şi al soţiei acestuia”[58].

În zilele următoare, mai multe lucruri au ieşit la suprafaţă. Însă nimic spectaculos şi aproape nimic nu arăta că mormântul lui Tutankhamon era aproape. Totuşi, ceea ce fusese descoperit erau borcane de îmbălsămat, cu siguranţă cele care fuseseră folosite pentru îmbălsămarea tânărului rege. După multe discuţii, vasele de o dimensiune considerabilă au fost duse cu grijă la casa lui Davis din vale şi, cu mult fast şi ceremonie, au fost deschise oficial spre încântarea congregaţiei. Unul câte unul, conţinutul a fost îndepărtat, pentru a scoate la iveală cioburi ceramice, inscripţionate cu numele lui Tutankhamon, o colecţie de bucăţi de material textil, împreună cu mai multe sortimente de vase sparte şi oase. Cu ignoranţa sa totală pentru modul de operare specific arheologiei, Davis a vrut să le demonstreze invitaţilor săi cât era de vechi materialul textil şi a rupt coperta papirusului în bucăţi. Carter şi Carnarvon nu au putut decât să stea şi să privească fără a putea face nimic, fiind martorii acestor acţiuni deplorabile. Cu toate acestea, ei erau cei care aveau să râdă la urmă pe seama cheltuielilor lui Davis. Ceea ce a descoperit el s-a dovedit ulterior că provenea din coridorul de intrare de la mormântul lui Tutankhamon.

În 1912, Davis a declarat că gaura pe care a găsit-o era mormântul actual al tânărului rege şi a declarat că Valea Mormintelor îşi terminase acum resursele. Însă Carter era sigur că se înşală. Cum se putea ca un mormânt atât de modest să fie locul de veci al unui faraon? Chiar şi unul atât de nesemnificativ ca Tutankhamon. Aşa că, în timp ce urmăreau fiecare mişcare a americanului în vale, Carter şi Carnarvon lucrau fără entuziasm în alte părţi, temându-se bineînţeles că în fiecare zi puteau să audă că Theodore Davis,

un om pe care ei îl considerau un intrus vulgar, a descoperit ultima mare comoară a văii.

Însă propriile eforturi au adus și ele multe rezultate. În primul lor sezon împreună, Carnarvon și-a extins dreptul de a face săpături în Teba și a cerut încă una în Assuan. „M-am gândit să am două sfori de tras", a fost auzit spunând, „nefiind sigur că voi reuși să o conving pe soția mea să mai stea încă două luni întregi în Luxor." Cu o ocazie anterioară, el a scris: „Dacă vreau să obțin ceea ce vreau, trebuie să aduc un om învățat, pentru că nu am timp să învăț toate datele necesare." Acest „om învățat" era Howard Carter.[59]

În 1907, Carnarvon a obținut permisiunea de a săpa într-un loc mai promițător, la capătul nordic al necropolei tebane. Sub supravegherea lui Carter, nu a trebuit să aștepte mult pentru un rezultat de succes. După numai două săptămâni de săpat, echipa de excavări a descoperit mormântul decorat al lui Tetiky, unul dintre primarii Tebei de la începutul dinastiei a optsprezecea. Acesta a fost urmat în curând de un alt mormânt, conținând două tăbliţe de lemn inscripționate cu scrierile lui Ptahotep. Au urmat mai multe descoperiri importante, inclusiv cele două temple pierdute ale reginei Hatșepsut și al lui Ramses al IV-lea. Cu ajutorul lui Carter, Carnarvon a publicat, în 1912, un raport al descoperirilor lor intitulat *Cinci ani de explorări la Teba, o înregistrare a muncii făcute între 1907–1911.* Primind laudele pe deplin meritate, Carnarvon putea acum să-și adauge laudele colegilor săi egiptologi.

În ciuda succesului lor, atât Carnarvon cât și Carter vroiau să-și extindă căutările dincolo de granițele necropolei tebane. S-au hotărât să-și extindă activitățile în Sakha, vechiul Xois, în Deltă. Dacă au fost sau nu descoperite lucruri e greu de spus, pentru că datele despre excavări nu au fost niciodată publicate. În plus, după numai două săptămâni de lucru, locul a fost rapid abandonat „din cauza numărului mare de cobre și vipere otrăvitoare care au invadat toată zona"[60]. În

sezonul următor şi-au continuat operaţiunile la Tell el-Balamun, o zonă antică localizată la aproximativ nouăsprezece kilometri de coasta mediteraneană. Descoperirile au fost slabe, doar câteva brăţări mici inscripţionate, datând din perioada greco-romană.

Eforturile lor mari din timpul acelui an au fost descrise de Carnarvon într-o publicaţie în 1912. „Găuri deschise şi pe jumătate umplute cu mumii, grămezi de gunoaie, mormane de dărâmături din piatră şi, pe ici pe colo, fragmente de sicrie şi bucăţi din materialul cu care au fost înfăşurate mumiile ieşeau afară din nisip… Urme ale exploratorilor şi ale hoţilor erau prezente la fiecare pas.”[61]

În timp ce le era teamă că Davis ar putea să găsească mormântul lui Tutankhamon înainte să aibă ocazia să se întoarcă în vale, Carter şi Carnarvon le spuneau deseori glume englezilor despre cum îl păcăleau pe americanul bogat, pe care Carnarvon îl ura în mod evident, dar îi trimitea vânat de raţă sălbatică. Mai spuneau deseori cum au reuşit să facă bani din cheltuielile lui Davis.

În timpul primilor ani de prietenie dintre cei doi, în timp ce erau angajaţi în excavări studioase şi neprofitabile, Carter şi Carnarvon făceau de fapt mulţi bani din activităţile lor în Egipt. A fost ideea lui Carter să cumpere antichităţi şi să le vândă cu profit. Ştiau că British Museum şi Muzeul Metropolitan de Artă din New York erau în căutare permanentă de artefacte egiptene, la fel cum erau şi multe alte muzee şi colecţionari privaţi, astfel că erau primii care îi aprovizionau. Profitul pe care l-au făcut le-a putut subvenţiona mai departe excavările.[62]

Carnarvon şi Carter au lucrat în echipă; sub supravegherea lui Carter, Carnarvon a început să-şi adune marea colecţie egipteană. El a declarat: „Principalul meu scop a fost, şi este şi acum, să cumpăr ceva nu pentru că este raritate, ci pentru că apreciez frumuseţea unui obiect şi nu valoarea sa

istorică."[63] Multe dintre aceste așa-numite „lucruri frumoase" ajungeau în alte colecții de muzeu majore, iar Carter deseori avea profit și ca vânzător și ca intermediar din ceea ce vindea.[64] Pe lângă salarul său de 200 de lire pe lună asigurat de Carnarvon, Carter trebuie să-și fi adunat o sumă frumușică, deși nu se știe de unde a obținut Carter artefacte pentru prima dată. Suspiciunile își găsesc răspuns încă o dată la ușa familiei El-Rassul.

Experții spun că dintr-o singură afacere, Carter a câștigat destui bani cât să trăiască bine timp de zece ani. Această afacere a implicat Comoara celor Trei Prințese, o colecție imensă de bijuterii datând din dinastia a optsprezecea. După conținutul din mormântul lui Tutankhamon, aceasta este considerată de mulți egiptologi cea mai frumoasă descoperire din necropola tebană. A ieșit pentru prima dată la lumină în 1914, după ce o furtună puternică a îndepărtat nisipul de deasupra așa-numitului Cimitir al Maimuțelor. Contrar opiniilor generale, furtunile cu fulgere sunt normale în Egipt și erau întâmpinate cu mult entuziasm de hoții de morminte. Creșterea violentă a apei scotea la suprafață comorile ascunse între stânci sau surpa nisipul, dezvăluindu-ne noi informații despre comori ascunse. În cartea sa intitulată *Tutankhamun: The Untold Story* (Tutankhamon: Povestea nespusă), Thomas Hoving spune că „atunci când a început această furtună, familia El-Rassul a ieșit din casa din Qurna pentru a căuta prin crăpăturile munților. Trebuie să fi fost extrem de bogați de vreme ce din ascunzătoarea lor o cantitate fabuloasă de bijuterii au fost luate de apele învolburate, aproape curgându-le în mâini."[65] Zvonurile despre descoperire s-au împrăștiat rapid și au ajuns la urechile cunoscutului afacerist local, Muhammed Mohassib, care a oferit familiei El-Rassul o sumă generoasă pentru prada lor. Pentru a o păstra în siguranță, comoara a fost atunci împărțită între membrii familiei;

Mohassib ştia că nu va trece mult până ce colecţionarii lumii vor bate la uşa sa.

În occident, dorinţa de a avea artefacte egiptene s-a intensificat o dată cu creşterea preţurilor. În 1912, Carnarvon i-a scris lui Wallis Budge de la British Museum: „Ai auzit cu siguranţă că Morgan a cumpărat manuscrisul coptic, pe care tu l-ai refuzat, cu 80.000 de lire.”[66] Era desigur o sumă extraordinară de bani, deşi chiar şi piese mai mici erau vândute pentru câteva mii de lire. Chiar dacă Budge era asistent-administrator la British Museum, era, de asemenea, şi un avid colecţionar privat şi vizita regulat Egiptul ca să cumpere lucruri. S-ar putea demonstra că s-a folosit de poziţia de la British Museum pentru câştigul său personal. În consecinţă, metodele sale erau deseori descrise ca şi ruşinoase de oficialii britanici şi francezi.

Carter era acum perfect poziţionat ca intermediar între afaceriştii locali şi marile muzee şi colecţionarii care erau în contact cu Carnarvon. În 1917 a început să cumpere bijuteriile celor „Trei Prinţese” de la Mohassib. Afacerile au mers înainte în următorii cinci ani, când a cumpărat multe artefacte preţioase cu banii lui Carnarvon. Carter s-a dus atunci la Muzeul Metropolitan şi le-a spus că lord Carnarvon era dispus să le vândă o mare parte din colecţie, folosindu-i pe el ca intermediar. Reprezentanţii muzeului au fost încântaţi să cumpere de la Carter, care a devenit apoi expert, ca orice intermediar egiptean, în a întoarce muzeele şi colecţionarii unul împotriva celuilalt, Muzeul Metropolitan ieşind întotdeauna învingător. Le-a oferit obiectele în seturi mici, aşa cum reuşea să le procure de la Mohassib, ca să-şi asigure cel mai mare preţ posibil. Până în 1922, Muzeul Metropolitan plătise 55.397 de lire – câteva milioane de lire în banii de azi – şi deţinea un total de 225 de bijuterii din ce s-a descoperit din setul celor „Trei Prinţese”. Toată lumea era mai mult decât mulţumită de rezultatele multor ani de afaceri, în

special Carter, care nu mai trebuia să se gândească la viitorul său financiar.[67]

Afacerile lui Carter şi Carnarvon cu vânzările de bijuterii sunt bine documentate, însă trebuie să fi fost şi multe alte afaceri minore prin care Carnarvon a fost capabil să-şi mărească colecţia, care creştea tot timpul. Însă banii pe care îi făceau din comoara celor „Trei Prinţese" şi alte mici afaceri pe care le-au făcut de-a lungul anilor erau nimic comparativ cu ceea ce ei deja furau din altă parte şi au început să introducă, foarte subtil, pe piaţă[68].

Colecţia lui Carnarvon devenea încet una dintre cele mai elegante colecţii private din lume. Unii s-au referit la ea ca la o „colecţie de buzunar", înţelegând prin asta faptul că excelenţa sa îşi umplea buzunarele cu comorile pe care le găsea, profitând de imunitatea sa diplomatică. De fapt, nu s-a purtat diferit cu niciunul dintre muzee. Prada era numele jocului. Dacă ai bani şi influenţă, mituieşti oficiali corupţi şi pui capăt obiecţiilor celor care au încercat în van să pună capăt vandalismului. Singura apărare pe care muzeele au putut-o înainta a fost că, dacă ei nu ar fi făcut-o, alte persoane mai puţin respectabile ar fi făcut-o în locul lor. Dacă muzeele nu ar fi înşfăcat cât mai multe artefacte posibile, ar fi dispărut în seifurile colecţionarilor privaţi şi ale afaceriştilor, publicul neputând să se bucure de ele. Era mult mai bine aşa decât să fi fost bine curăţate, puse în ordine şi apoi expuse ca toţi să le admire, pentru ca la sfârşit să cadă în mâinile câtorva indivizi bogaţi, să fie văzute doar de elită şi vândute ilegal celui mai bogat licitant. Acest argument era clar valabil, dar cu toate acestea, ceea ce s-a întâmplat a fost de fapt jefuirea Egiptului.[69]

Se spune că Howard Carter profita cu bună ştiinţă de pe urma jafului din morminte încă dinainte să-l fi cunoscut pe lordul Carnarvon. Încă din 1900, pe când era inspector general de antichităţi în Egiptul Superior, a descoperit un

mormânt ce conţinea o sculptură în relief a reginei Tiye. Potrivit lui Carter, el a fotografiat doar piesa, după care mormântul a fost închis. Dar acesta nu este sfârşitul poveştii. În 1908, noul inspector, Arthur Weigall, a decis să redeschidă mormântul. Spre uimirea sa, a descoperit că sculptura dispăruse şi în locul ei rămăsese o deschizătură imensă în perete. Cum nu a vrut să-l învinovăţească pe Carter, a ajuns la concluzia că jefuitorii perioadei intermediare au intrat în mormânt şi au furat frumoasa sculptură. Totuşi, sculptura a apărut ulterior la Muzeul Regal din Bruxelles, iar inscripţiile hieroglifice originale au fost grosolan mascate sub caractere greceşti, pentru a-i ascunde natura iniţială. Chiar şi aşa, nu exista nicio dovadă că Howard Carter era direct implicat, coincidenţele fiind însă semnificative.

Deşi Carnarvon a fost în general o figură populară, au existat întotdeauna persoane care s-au îndoit de compatibilitatea lui în domeniul săpăturilor. Weigall l-a descris pe conte ca pe un amestec ciudat de boem şi plutocrat: „Un om care a văzut multe lucruri din lumea subterană şi care i-a înfrânt pe cei mai puternici şi mai mari pungaşi din vale. Este un suflet plin de aventură care acţionează în felul său şi pare să nu-i pese câtuşi de puţin de opinia publică. Manierele sale sunt de proastă notorietate: de multe ori este considerat un nesimţit; şi iată că în ciuda multor dezavantaje, reuşeşte în general să-şi atingă scopul şi este privit cu afecţiune de prietenii săi. Nu ştiu dacă este viclean în mod constant sau doar ingenios.”[70] Weigall nu i-a considerat nici pe Carter, nici pe Carnarvon învăţaţi, însă a recunoscut că Howard Carter era un expert care ştia la fel de multe ca oricare altul despre mânuirea antichităţilor. Considera că amândoi erau extrem de obişnuiţi şi fără tact şi au trezit multă „ostilitate”[71]. Oricâtă ostilitate ar fi stârnit la momentul respectiv, nici nu se poate compara cu vârtejul ce avea să urmeze.

5
Povestea oficială a descoperirii

„Vezi ceva?” Carnarvon
„Da, lucruri minunate”.

Carter[72]

În 1914, Davis a renunţat în sfârşit să-l mai vâneze pe Tutankhamon în Valea Regilor. Când s-a oprit din săpat, se afla la doar câteva picioare distanţă de mormânt, dar săpatul ajunsese la marginea unui drum şi Carter l-a convins pe Davis că dacă mai continua cu săpatul era în pericol de a surpa drumul. Davis, probabil obosit de vânătoare, a fost de acord şi a pus capăt lucrărilor. A murit în anul următor; poate că şi sănătatea sa precară l-a ajutat pe Carter să-l convingă că ar fi cazul să renunţe la căutările costisitoare într-o zonă pe el însuşi o declarase deja secată.

În Europa începuse războiul şi descoperirile din Egipt păreau să nu mai aibă relevanţă pentru publicul larg ca şi până atunci. Atenţia autorităţilor şi a presei s-a îndreptat către apărare şi supravieţuire. Deşi într-o anumită privinţă acest lucru însemna restricţionare, Carter şi Carnarvon au putut să opereze cu o şi mai mare libertate şi fără să atragă atenţia asupra lor. Au preluat concesia de îndată ce Davis a renunţat, iar Carter a început să lucreze sistematic în zonă, sigur de faptul că acolo mai era cel puţin încă un mormânt de descoperit – cel al lui Tutankhamon.

Când Turcia a declarat război Antantei în acelaşi an, Anglia a anunţat că Egiptul – practic o parte a Imperiului Turc – va fi pus sub protecţia Majestăţii sale şi va avea parte de acum înainte de protectorat britanic. Realizând că britanicii erau prea implicaţi în lupta de pe frontul de vest şi în multe alte locuri din lume, turcii au încercat în anul următor să-şi reafirme autoritatea în Egipt şi de-a lungul Nilului. Britanicii au reuşit să-i oprească, însă când armata otomană i-a înfrânt

pe Aliaţi la Gallipoli, turcii şi-au continuat victoria cu o a doua invazie în Egipt în anul 1916. Încă o dată, britanicii i-au respins şi apoi au invadat peninsula Sinai, au atacat Palestina şi au îndepărtat pentru totdeauna pericolul turc din Egipt.

În timpul războiului, Carnarvon a fost blocat pentru mult timp în Anglia. Însă Carter, când a fost întrebat de conflict, întotdeauna a răspuns că a servit tot timpul ca un mesager al regelui. Într-un fel era adevărat. În anul 1915, Carter, întrucât vorbea araba, a dus rapoarte oficiale secrete pentru Sir Henry McMahon sub protecţia Ministerului de Externe (avea imunitate diplomatică). A dus şi mesaje verbale şi a fost şi traducător în timpul schimburilor clandestine între oficialii britanici şi francezi cu oamenii de contact arabi.[73]

A fost şocat de modul cavaleresc în care britanicii îi tratau pe muncitorii locali. Ca mulţi alţii care cunoşteau sentimentele locale, a simţit că o dată ce războiul se va termina, va fi doar o chestiune de timp până ce naţionaliştii vor începe să profite de ura pe care o simţeau majoritatea egiptenilor faţă de „protectorii” lor.

Carter a fost şi el trimis în Egiptul Superior. În confuzia războiului, multe fapte din timpul acestor ani au fost învăluite în mister şi excavările sale din vale au ajuns într-un impas virtual. Există un raport potrivit căruia ar fi avut loc o neînţelegere cu privire la regulamentul militar. Se pare că Howard Carter a fost demis din armată.

În septembrie 1917, Carter a fost informat că poate să plece din armată şi să se întoarcă la săpăturile sale. „Adevărata noastră campanie în vale abia acum a început”, scria el. El a mai adăugat: „Dificultatea a fost să ne dăm seama de unde să începem.”[74] Cu o mână de lucru formată din băieţi localnici şi bărbaţi, a început operaţiunea interminabilă de mutare a sute de tone de dărâmături şi nisip. Nu era niciun secret în ceea ce privea planurile sale. De fapt, Carter vorbea deschis despre

activitățile sale. Era sigur că săpa în locul precis „în care spera să găsească mormântul lui Tutankhamon”[75]. Așa cum spune Nicholas Reeves în *The Complete Tutankhamun* (*Totul despre Tutankhamon*), „...era, potrivit tuturor versiunilor oficiale, un efort imens de dragoste și determinare: Carnarvon continua să-i asigure banii necesari, iar Carter se ocupa de forța de muncă și de conducere.”[76]

În primăvara anului 1922, Carnarvon s-a săturat să tot trimită bani în Egipt. Declarația tuturor egiptologilor, inclusiv a lui Maspero, că valea era acum cu adevărat secată, începea să-i sune adevărată și lui Carnarvon. S-a hotărât să termine cu Egiptul. Carter a fost astfel convocat la castelul Highclere și i s-a spus că săpăturile trebuie să înceteze. Potrivit lui Nicholas Reeves, Carter a fost „oripilat”[77]. Cu un ultim efort de a-l convinge pe sponsorul său, Carter a anunțat că, dacă va fi necesar, își va finanța chiar el săpăturile. Deși Carnarvon știa că Howard Carter făcuse bani ca afacerist, știa și că pentru a angaja atâția oameni ar fi nevoie de o mică avere. În plus, amândouă părțile erau conștiente că nou-numitul director general Lacau a propus schimbarea regulilor privind compensarea „săpătorilor străini”. Dacă a fost vreodată un moment mai bun pentru căutarea mormântului lui Tutankhamon, acest moment era acum. Impresionat de determinarea prietenului său, Carnarvon a fost de acord să-l mai finanțeze încă un sezon.

Până la începutul lui noiembrie, Carter a reînceput lucrul în vale, încercare ce au crezut că va fi ultima. S-a întors la fundațiile unor cabane ce aparțineau unor muncitori de demult și a început să le demonteze. Toți erau cu moralul la pământ, și chiar optimismul lui Carter începea să se diminueze. Un sentiment de tristețe s-a instalat în inimile tuturor; au început să se întrebe, nu pentru prima dată, dacă aveau să reușească în operațiunea lor.

Un băiat care aducea apa, totuşi, atât de entuziasmat de ideea căutării după comori, nu s-a putut duce la adăpost din soarele amiezii cum au făcut ceilalţi, aşa că a continuat să scobească în nisip cu un băţ, imitând munca făcută de cei mai în vârstă, pe care a urmărit-o fără îndoială. Nimeni nu îl băga în seamă în timp ce se odihneau la umbră. Potrivit însemnărilor lui Carter din acea zi, scrise într-o carte de mai târziu, băţul s-a lovit de ceva dur şi băiatul a început să sape cu adevărat cu mâinile, până ce, câteva momente mai târziu, a descoperit o treaptă de piatră. Crezând că a descoperit ceea ce căuta toată lumea, cu inima bătând cu putere de teamă ca nu cumva cineva să vadă ce face şi să-i fure gloria descoperirii, a acoperit totul la loc cu nisip, „în aşa fel încât niciun arheolog rival să nu vadă", şi a fugit după Carter.[78]

Carter şi-a dat seama imediat că băiatul a găsit ceva important şi a ordonat ca treptele să fie dezgropate imediat. În timp ce muncitorii dădeau la o parte nisipul şi dărâmăturile, a ieşit la iveală o scară săpată în deal. Până în după-amiaza următoare au fost dezgropate douăsprezece scări şi au descoperit capătul unei uşi blocate. Aceasta era marcată cu sigilii ovale, pe care Carter nu a putut să le descifreze. Mai târziu, el a mărturisit că în momentul respectiv avea încă dubii, gândindu-se că uşa pe care a descoperit-o era prea mică pentru intrarea într-un mormânt regal. Putea fi doar o altă ascunzătoare de obiecte, ca şi cea descoperită de Davis. Descoperise ceva important. Era un buiandrug deasupra uşii, sub care a făcut o gaură mică şi s-a uitat cu atenţie prin ea cu o torţă. Interiorul era umplut cu dărâmături, ca şi cum ar fi fost făcut în aşa fel ca nimeni să nu poată intra.

Deşi trebuie să fi fost extraordinar de tentant să continue săpăturile, ştia că trebuie să-l contacteze prima dată pe Carnarvon în Anglia; prietenul şi sponsorul său merita să fie acolo la deschiderea acelei uşi. Ordonându-le oamenilor săi să acopere la loc scările şi să păzească locul în ture, până ce era

gata să-l deschidă, Carter s-a întors acasă pe un măgar și în ziua următoare a trimis o telegramă la Highclere. „În sfârșit am descoperit ceva minunat în vale, un mormânt extraordinar cu peceţile intacte; l-am acoperit în așteptarea sosirii tale; felicitări.”

Vestea i-a fost trimisă și unui arheolog britanic, A.R. „Pecky” Callender, care lucra într-un alt loc, invitându-l să li se alăture. Carter lucrase înainte cu Pecky și s-au înțeles bine. Pecky era liniștit și dornic să-i întindă o mână de ajutor lui Carter pentru orice îi cerea. Herbert Winlock, unul dintre directorii de mai târziu ai Muzeului Metropolitan, a scris că Pecky era „unul dintre puținii colegi care putea să stea cu Carter oricât, fără să fie nevoit să iasă și să-și limpezească mintea”[79].

Lui Carnarvon și fiicei sale, frumoasa Evelyn Herbert, de douăzeci de ani, le-au trebuit două săptămâni și jumătate ca să ajungă la Luxor. Sub îndrumarea lui Pecky Callender, muncitorii curăţau deja casa scărilor pentru a fi gata la sosirea lor. Carnarvon și fiica sa au fost luaţi chiar din gara din Luxor și duși la locul faptei de Carter, pe măgari. Carnarvon, fiind bolnav, trebuie să fi fost extenuat după o asemenea călătorie, dar a vrut totuși să vadă ce s-a descoperit. Probabil că lady Evelyn era îngrijorată de sănătatea tatălui său, întrucât a decis să se ducă la Winter Palace în Luxor să doarmă și ultimele scări să fie dezgropate în dimineaţa următoare.[80]

În ziua următoare, ultimele lucrări de curăţare au scos la iveală ușa blocată. Acum, Carter putea să vadă că sigiliile purtau numele pe care spera să-l găsească, și anume, Tutankhamon. Entuziasmul li s-a potolit însă într-o oarecare măsură când au văzut că erau semne că s-ar fi intrat și aici. Hoţii de morminte să fi fost deja pe-acolo? Vor deschide ușa doar pentru a descoperi o altă cameră goală sau o mulţime de resturi fără sens, iar bogăţiile, demult dispărute?

Încetul cu încetul, au îndepărtat blocajul, scoțând la iveală un coridor care cobora, ce fusese umplut până la tavan cu cioburi de calcar. Lucrând ca furnicile în soarele amiezii, armata de muncitori cu coşurile lor au golit coridorul până la patru după-amiază. Coridorul avea cam doisprezece metri lungime şi o altă uşă blocată s-a ivit la capăt. Şi aceasta era pecetluită cu sigilii şi prezenta semne de reînchidere. Încă nici acum nu puteau şti ce aveau să găsească dincolo de ea. Aveau să fie alte scări? Un alt coridor? O cameră-depozit goală sau cea mai mare colecţie de bogăţii regale uitate în Egipt?

Probabil că, după ce coridorul a fost complet golit şi muncitorii s-au întors la suprafaţă, au rămas patra persoane: Carter, Carnarvon, Lady Evelyn şi Pecky Callender. Au aşteptat cu încordare într-o linişte deplină până ce Carter a făcut o gaură mică în a doua uşă. Când gaura a fost destul de largă, a ţinut o lumânare să verifice dacă nu erau gaze nocive. Mai târziu a scris:

Am introdus lumânarea şi m-am uitat cu atenţie înăuntru, lordul Carnarvon, lady Evelyn şi Callender aşteptând nerăbdători lângă mine să audă verdictul. La început nu am putut vedea nimic, aerai cald ieşind din încăpere făcea lumânarea să pâlpâie, dar apoi, pe măsură ce mi se obişnuiau ochii cu lumina, am început să desluşesc ce era în interiorul încăperii: animale ciudate, statui şi aur – peste tot strălucirea aurului. Pentru moment – trebuie să fi fost o eternitate pentru ceilalţi stând lângă mine – am înţepenit de uimire, şi când lordul Carnarvon, neputând să mai suporte suspansul, a întrebat curios: „Vezi ceva?” – nu am mai putut să spun decât: „Da, lucruri minunate”. Apoi, lărgind gaura încă puţin, astfel încât să vadă amândoi, am introdus o torţă electrică.[81]

Priveliştea pe care ochii lui Carter au întâmpinat-o în acea seară a fost descrisă de o sută de ori într-o sută de cărţi şi

publicaţii. Este o scenă despre care oamenii încă nu au obosit să scrie. Este, până la urmă, o scenă pe care la un moment dat fiecare dintre noi am visat să o vedem noi înşine. Era ca un sfârşit perfect pentru o poveste.

Timp de paisprezece ani visaseră acest lucru, din care vreme de zece ani, aceşti doi bărbaţi au lucrat în căldură, Carter făcând majoritatea lucrării. Carnarvon i-a asigurat bani permanent. Au riscat mult în viaţă, numai dacă ne gândim la averea lui Carnarvon, însă în cele din urmă au găsit ceva ce pe mulţi i-a ocolit multe secole. Acum, ca şi în cele mai bune poveşti, îşi primeau răsplata pentru toţi acei ani de frustrări şi dezamăgiri, pentru răbdarea şi curajul de a continua o muncă la care alţii au renunţat. Şi răsplata lor a fost o comoară care însemna nu doar bunăstare dincolo de orice vis, ci şi faptul că vor fi iertaţi de semenii lor. Ei au avut dreptate, valea nu era întru totul secată.

După ce au aruncat şi ceilalţi o privire la minunile păstrate înăuntru, Carter a început să lărgească gaura, făcând-o destul de mare încât toţi să poată vedea cu ajutorul unei torţe electrice.

În primul rând, chiar vizavi de noi… erau trei divane poleite, cu marginile sculptate în formă de animale monstruoase reduse ca dimensiuni într-un mod ciudat, ca şi cum trebuiau să-şi îndeplinească scopul, cu un realism uimitor. Erau bestii ciudate la care ajungea să te uiţi o dată: văzute cum le-am văzut noi, suprafeţele lor lucitoare suflate cu aur străluceau în întuneric graţie torţei noastre electrice, ca şi cum tocmai ar fi ieşit sub luminile rampei, capurile lor aruncând umbre grotesc deformate pe peretele din spatele lor, fiind aproape terifiante[82].

Cele mai încântătoare, au spus când au ieşit, au fost conturul unei alte uşi sigilate la capătul nordic al încăperii, păzită pe fiecare parte de două santinele, statui în mărime

naturală, îmbrăcate cu kilturi şi sandale de aur, înarmate cu sceptre şi o cobra protectoare şi sacră împodobindu-le frunţile.[83] Potrivit lui Christopher Frayling în *The Face of Tutankhamun* (Faţa lui Tutankhamon), Carter a spus:

La momentul respectiv ne-am dat seama că în tot acest amestec de obiecte din faţa noastră nu era niciun sicriu sau urmă de vreo mumie, şi mult dezbătuta chestiune a mormântului sau a ascunzătorii a început să ne macine din nou. Cu această chestiune în vedere am reexaminat scena din faţa noastră şi ne-am dat seama pentru prima dată că, între cele două statui-santinele negre, pe dreapta, era o uşă sigilată. Încet-încet începeam să ne dumirim. Eram doar în pragul descoperirii noastre. Ceea ce văzusem era doar o anticameră. Dincolo de uşa păzită aveau să fie alte încăperi, poate o succesiune de încăperi, şi într-una din ele, fără îndoială, în toată panoplia magnifică a morţii, ar trebui să-l găsim pe faraon.[84]

În ziua următoare, Carnarvon i-a scris egiptologului Alan Gardiner: „Sunt destule lucruri cât să umplem tot etajul secţiei egiptene de la British Museum. Cred că este cea mai mare descoperire făcută vreodată."[85]

Oficial, atât le era permis să meargă. Ca să poată intra în mormânt, trebuiau să fie însoţiţi de un inspector de la guvern. Astfel, potrivit lui Carter, s-au hotărât să nu meargă mai departe în ziua respectivă şi să închidă gaura.

„Era ziua cea mare", scria Carter, „cea mai minunată pe care am trăit-o vreodată şi, cu siguranţă, una pe care nu o voi mai trăi niciodată"[86].

Mai târziu, în timp ce vorbeau, încercau să-şi imagineze ce ar putea să găsească dincolo de a treia uşă. Îi va duce printr-un labirint de încăperi legate între ele, una mai spectaculoasă decât alta? Sau era aceasta ultima care avea ceva în ea, restul fiind furat de hoţii care au intrat pe altă parte?

Potrivit lui Carter, la prima oră s-au întors în vale şi au început să facă o gaură destul de mare ca să poată trece prin ea. Au intrat fără un inspector. O dată intraţi în încăpere, pe care aveau să o numească Anticamera, şi după ce Pecky a reuşit să monteze lumină electrică, au fost şi mai copleşiţi de ceea ce au văzut. Se minunau de mormanele de artefacte, admirându-i din nou pe fiecare în parte şi chemându-se unul pe altul să vadă ce comori noi au găsit.[87]

„Simţindu-se vinovaţi la gândul că erau intruşi, au pus capăt distracţiei", scria Thomas Hoving în *Tuntankhamun*: *The Untold Story* (Tutankhamon – Povestea nespusă). „A trecut o veşnicie de când o altă fiinţă umană a stat unde stăteau ei acum. Totuşi, părea să se fi întâmplat doar ieri. Totul părea atât de proaspăt – o căldare cu mortar folosit la tencuiala uşii, o lampă nu de mult stinsă, o amprentă vizibilă încă pe o suprafaţă vopsită, un buchet de flori remarcabil de bine păstrat, lăsat în prag. Intimitatea tuturor lucrurilor, spiritul vieţii persistând încă în vechea încăpere, totul îi făcea să se simtă ca şi cum ar încălca o proprietate privată."[88]

Aceasta este încă o postură în care putem cu toţii să ne regăsim. Nu ne-am purta toţi la fel dacă am fi la fel de norocoşi să ne trezim într-o astfel de situaţie?

Examinând cu grijă zugrăveala dintre cele două santinele, au ajuns la concluzia că blocajul trebuie să fi fost resigilat la un moment dat. Să fi trecut deja pe aici hoţii de morminte? Dacă da, să fi reconstruit preoţii egipteni blocajul în grabă după plecarea hoţilor? Chiar dacă s-a demonstrat clar că mormântul a fost jefuit cândva în antichitate, au ajuns la concluzia că probabil nu s-a mai intrat în ultimii trei mii de ani în el şi, cu siguranţă, nu prin gaura aceea. Era posibil, totuşi, ca hoţii să fi găsit o altă intrare şi cine ştie ce se găsea dincolo.

S-au hotărât să spargă acea intrare şi să vadă ce era de cealaltă parte. Făcându-şi o spărtură prin partea resigilată, Carter a făcut o gaură mică şi a reuşit să se strecoare prin ea primul, urmat de Carnarvon şi fiica acestuia. Callender era puţin prea corpolent să poată trece şi i-a aşteptat în Anticameră ca să îi spună ce au găsit.[89]

După ce au intrat, au realizat că toate visele lor au devenit într-adevăr realitate. În faţa lor stătea un scrin imens din aur şi, la dreapta lor, o uşă deschisă arăta că mai era o încăpere ticsită cu şi mai multe obiecte sclipitoare, păzită de o statuie a lui Anubis aşezată imediat după prag. Acum, Carter era sigur că îl găsise pe Tutankhamon şi că mumia sa era intactă, stând în racla în care a fost pus să se odihnească cu trei mii de ani înainte. Ştiau din desenele pe care le văzuseră pe papirusuri descoperite în alte morminte că trupul propriu-zis era probabil închis în mai multe sicrie, introduse unul în celălalt. Înăuntru trebuia să fie cu siguranţă un sarcofag conţinând ultimul sicriu de aur şi mumia.[90]

După părerea lui Thomas Hoving expusă în *Tutankhamun: The Untold Story* (Tutankhamon: Povestea nespusă), Carnarvon şi Carter s-au hotărât apoi să treacă înapoi în anticameră şi să resigileze peretele unde făcuseră gaura. Astfel, când aveau să deschidă mormântul în ziua următoare pentru lumea de afară, toţi aveau să fie la fel de curioşi şi

nerăbdători să afle ce ar putea fi dincolo de a treia uşă. Au hotărât că vor declara că nu fuseseră înăuntru, dar erau siguri că trupul lui Tutankhamon se găsea dincolo de perete. Amândoi bărbaţii ştiau să joace teatru extraordinar de bine şi au vrut să facă acest lucru să pară cât mai dramatic şi mai incitant posibil pentru spectatori. Aşa că au astupat imediat gaura şi-au acoperit lucrările de reparaţie în grabă cu un coş şi nişte trestie pe care le-au găsit în zonă.[91]

Anticamera avea să fie prima încăpere pe care aveau să o arate publicului. Aşa că, în dimineaţa zilei de douăzeci şi şapte, uşa de la intrarea în mormânt a fost deschisă şi Carter, pentru prima dată „oficial", a călcat în încăpere cu colegii săi. Cel puţin, asta este ceea ce s-a înregistrat în documentul oficial. Pe o suprafaţă de patru metri lăţime şi aproape nouă metri lungime, spre admiraţia spectatorilor adunaţi acolo, se găseau sute de obiecte strânse grămadă unul peste celălalt. Era aur peste tot, vase complicate din alabastru, din fildeş, pietre semi-preţioase şi şase care rezemate de perete. Carter a observat că osiile carelor erau tăiate cu ferăstrăul pe jumătate, ca să poată, fără îndoială, să fie băgate pe uşă în momentul înmormântării. Totul arăta exact la fel ca şi atunci când mormântul a fost sigilat pentru eternitate, cu mai bine de trei mii de ani înainte.

În colţul sud-vestic al încăperii, unde au remarcat încă o uşă, au observat o gaură mică. Când s-au uitat prin ea, au putut vedea încă o încăpere ticsită cu comori, la care puteau ajunge prin această a patra uşă. Au denumit această încăpere Anexa. Încăperea care nu aparţinea de cea cu sarcofagul au denumit-o Camera Tezaurului.

După ce au petrecut o mare parte din noapte plimbându-se printre varietatea de lucruri găsite, au sigilat spărturile şi s-au dus acasă pe măgari, toţi cufundaţi în gânduri.

Intrarea anterioară în Camera Mortuară poate că nu ar fi ieşit niciodată la iveală dacă nu apărea o ciornă a unui articol

nepublicat, scris de Carnarvon. Descoperită după mulţi ani de la eveniment, nu povestea doar cum au lărgit gaura din a doua uşă ci, în plus, descria şi artefactele preţioase pe care le-au văzut dincolo de ea. Deşi incursiunea în mormânt de la miezul nopţii nu era cunoscută decât săpătorilor din cercul lor intim, lumea a fost şocată. În 1945, Alan Gardiner i-a scris lui Percy Newberry despre problemele privind materialul Carter, ca să fie prezentat şi Institutului Griffith din Oxford, şi într-un postscript a adăugat: „Până la urmă, ai văzut articolul lui Lucas din Ann. Ser (prescurtare pentru Les Annales du Service des Antiquités de l'Egypte) unde – ca să folosesc puţin jargonul – «şi-a împrăştiat seminţele»? Mă bucur că e gata, deşi eu nu l-aş fi putut face!"[92]

La o lună de când au intrat prima oară în mormânt, Alfred Lucas, directorul Departamentului de Chimie al Guvernului Egiptean, s-a alăturat echipei. După douăzeci şi cinci de ani a scris într-un jurnal oficial „Les Annales du Service des é de l'Egypte": „S-a creat un mister incredibil pe seama spărturii făcute de hoţi, (cea care trecea prin Camera Mortuară). Când am văzut prima dată mormântul, prin 20 decembrie, gaura era ascunsă cu o tavă de lucru ca un coş, sau cu un capac, şi ceva stuf luat de pe jos, pe care domnul Carter îl pusese acolo dinainte... Domnul Carter, lordul Carnarvon şi fiica sa cu siguranţă intraseră în Camera Mortuară şi în încăperea unde erau toate lucrurile, care nu avea nicio uşă, înainte de deschiderea lor oficială." Mai târziu scria: „Gaura, diferită de uşa exterioară, nu a fost închisă şi resigilată de oficialii cimitirelor, ci de domnul Carter. Curând după ce am început să lucrez cu el, domnul Carter mi-a arătat închiderea şi resigilarea, iar când am spus că nu arăta ca şi cum ar fi fost ceva vechi, a recunoscut că nici nu era şi că el fusese cel care le-a făcut."[93]

Înainte de deschiderea oficială a mormântului, Lucas şi-a amintit că a văzut acasă la Carter o sticluţă de parfum, care a

fost apoi descoperită în mormânt. Pentru cei care aveau legătură cu activităţile lui Carter şi Carnarvon, aceasta era o confirmare ulterioară că se hotărâseră să evoce unele poveşti dramatice care descriau descoperirea mormântului şi să-şi ascundă prima intrare ilicită. Cei doi parteneri de infracţiune păreau, cu toate acestea, nestingheriţi de toată agitaţia. În decembrie 1922, la întoarcerea sa în Anglia, Carnarvon a fost primit de regele George al V-lea la Palatul Buckingham. Potrivit însemnărilor de la curte, el l-a asigurat pe rege că atunci când vor fi trecut de zidul Camerei Mortuare, „vom găsi cinci sicrie aurite şi micul rege va fi înăuntru când le vom demonta”[94]. Cum putea şti Carnarvon că mumia va fi încă acolo, în mormântul său aurit, dacă nici nu păşise încă în Camera Mortuară?

Povestea descoperirii mormântului lui Tutankhamon era acum cunoscută şi făcea deja ocolul lumii. Circulau zvonuri prin Egipt, la limita dintre realitate şi fantezie. Unul dintre zvonuri era faptul că localnicii au spus că au văzut trei aeroplane cum au aterizat în vale şi au plecat spre destinaţii necunoscute, umplute cu bogăţii. Carter a recunoscut că a auzit şi el aceste zvonuri, însă le-a respins, considerându-le hilare. Publicul larg, poate mai puţin cinic decât în ziua de azi, era în mod evident bucuros să fie de acord cu el. Nimeni nu vroia să audă că cei doi eroi, un bogat aristocrat englez şi un respectat academician englez, oameni cu caracter care purtau pălării, costume şi papion pe o căldură insuportabilă s-ar fi umilit într-atât încât să fure comoara pe care ei înşişi au descoperit-o. Cine avea să creadă cuvântul câtorva „băştinaşi” isterici şi needucaţi, împotriva declaraţiilor unor oameni atât de distinşi? Se pare că nimeni.”[95]

Mormântul s-a deschis oficial pe data de 29 noiembrie, însă vizitatorilor li s-a arătat doar Anticamera. Gaura spre Camera Mortuară a fost strategic ascunsă sub un coş şi nişte trestie. Printre cei prezenţi se numărau oficiali egipteni şi prieteni

apropiaţi ca şi lady Newberry. Potrivit lui T.G.H. James, în *Howard Carter – A Path to Tutankhamun* (Howard Carter: Drumul spre Tutankhamon), a fost aranjată o a doua vizită în ziua următoare, când au fost prezenţi şi Pierre Lacau, directorul general al Serviciului de Antichităţi, Paul Tottenham, Consilier la Ministerul Lucrărilor Publice, şi Sir Arthur Merton, reprezentant al ziarului *The Times*[96]. Sub asistenţa lui Carter, pe 30 noiembrie au fost telegrafiate ştirile despre remarcabila descoperire către destinaţii din întreaga lume.

Carter şi Carnarvon au reuşit cu succes să-şi ascundă înşelăciunea. Însă ceva nu era bine la Serviciul Egiptean de Antichităţi. Lacau, împreună cu asistentul său, Tottenham, nu fuseseră invitaţi la deschiderea oficială şi mulţi egipteni naţionalişti au văzut acest lucru ca pe o jignire personală adusă naţiunii egiptene. De prea multă vreme deja, britanicii prădau Egiptul de comori. Potrivit lui Nicholas Reeves în *The Complete Tutankhamun* (Totul despre Tutankhamon), Arthur Mace, un expert în conservare trimis de Muzeul Metropolitan, scria din Luxor: „Arheologia asociată cu jurnalismul este un caz destul de nefericit, dar când mai adaugi şi politica, devine puţin prea mult.”[97] Totuşi, descoperirea mormântului a eclipsat toate plângerile în legătură cu manierele despotice ale arheologilor englezi, iar Carter şi Carnarvon au continuat cu nepăsare. A fost alcătuită o listă cu demnitarii şi au fost trimise invitaţiile pentru deschiderea Camerei Mortuare pe 17 februarie 1923.

În ziua respectivă, Carter a lăsat mulţimea adunată să coboare scările de la intrare şi să intre în mormânt. Carnarvon cobora şi el şi, într-un moment de veselie extraordinară, s-a întors către spectatori şi a spus: „Vom avea un concert! Carter ne va cânta un cântec.” Auzind această glumă, Arthur Weigall, unul dintre cei neinvitaţi, stând lângă

intrare, a replicat: „Dacă va intra acolo, îi mai dau șase săptămâni de viață.” Aceasta avea să fie o replică profetică.[98]

Jos, sub pământ, Carter se pregătea într-adevăr de spectacol. Anticamera a fost golită și a fost umplută cu scaune pentru audiență. Gaura pe care Carter și Carnarvon o făcuseră ca să poată intra și ieși din Camera Mortuară era acum ingenios ascunsă sub o mică bucată de lemn. De aici a luat cuvântul Carnarvon, mulțumind muncitorilor și exprimându-și deosebita recunoștință față de Muzeul Metropolitan care îl ajutase atât de mult la proiect. Apoi a venit rândul lui Carter. Cu o precizie impecabilă, a început să dea jos cu grijă zugrăveala de pe zidul de la Camera Mortuară. Știa exact ce avea să găsească, dar și-a ținut audiența în suspans. În sfârșit, când gaura a fost destul de largă, Carter s-a uitat înăuntru și a spus cu o voce șoptită: „Văd un perete cu faianță albastră-aurie.”[99]

Pentru cei prezenți era un moment magic și Carter pretindea că este la fel de uimit ca și toți ceilalți. În timp ce gaura se mărea, partea strălucitoare a unui scrin de aur devenea încet-încet vizibilă. Strecurându-se în cameră, Carter a continuat să se minuneze, descriind o varietate de obiecte minunate, inclusiv cutii, lămpi și unsprezece vâsle magice. Așa cum a scris și Thomas Hoving în *Tutankhamun: The Untold Story* (Tutankhamon: Povestea nespusă), Carter a început să scoată cuiele sicriului exterior și a deschis ușa, scoțând la iveală material textil… Dincolo de această bucată de material antic se găsea al doilea sicriu, cu ușile bătute în cuie. Acest lucru însemna, s-a adresat Carter mulțimii vrăjite, „că puteau fi siguri că hoții de morminte nu au ajuns la trupul regelui”. Niciun scenarist nu ar fi putut scrie un serial de suspans mai bun. Un spectacol așa de bun ca acesta avea să continue la nesfârșit.[100]

Carnarvon i-a descris în ziua aceea lui Arthur Merton de la „*The Times*” tot ceea ce a simțit atunci:

Mi-e greu să descriu ce am simţit când am intrat în acea cameră interioară pentru că, cu siguranţă, nici nu am visat să am parte vreodată de priveliştea uimitoare pe care am văzut-o… L-am urmat pe domnul Carter înăuntru cu cea mai mare grijă şi oricâte emoţii am putut simţi când am intrat în prima încăpere nici nu se poate compara cu ce am simţit când am intrat acolo unde era practic neatinsul mormânt al unui rege egiptean. Nu am nicio îndoială că de îndată ce vom înlătura sicriu cu sicriu, spaţiile dintre pereţii succesivi vor fi ticsite cu obiecte de cel mai mare interes, şi judecând după cele deja găsite, de o frumuseţe inimaginabilă. Munca de dezasamblare va necesita cea mai mare grijă şi dexteritate, şi îmi permit să anticipez interesul constant crescător pe măsură ce vom înainta, şi emoţiile extraordinare până ce vom da de locul unde, nu am niciun dubiu, se află corpul regelui nestingherit.[101]

Carter şi-a dat seama că va avea nevoie de ajutor pentru a goli mormântul şi l-a contactat pe Albert Lythgoe, custode la Departamentul Egiptean al Muzeului Metropolitan, care i-a telegrafiat să-l felicite şi să-i ofere asistenţă. Carter i-a telegrafiat înapoi. „Mulţumesc pentru mesaj [de felicitări]. Descoperirea este colosală şi am nevoie de orice ajutor. Poţi cere un împrumut de la Burton şi să fii aici la timp? Noi plătim. Rog a-mi răspunde imediat. Cele mai bune gânduri, Carter, Continental, Cairo.”

Lythgoe a fost de acord imediat. Era în interesul lui să intre în graţiile lui Carter. La început a vrut să refuze pentru Muzeul Metropolitan tot ceea ce s-ar fi putut afla. În lumea competitivă a muzeelor, Carter devenise o captură bună şi generozitatea lui Lythgoe a fost răsplătită pe măsură.

Harry Burton era un englez care a trăit în Florenţa şi s-a alăturat Muzeului Metropolitan în 1914. Săpase cu Theodore Davis în Valea Regilor, însă îl însoţea acum pe Carter ca şi fotograf. Sutele de negative pe care le-a făcut de-a lungul anilor următori în timpul golirii mormântului se numără

printre cele mai bune poze arheologice făcute vreodată. Au venit şi alte oferte de ajutor şi Carter a reuşit să adune o echipă de oameni care îi conveneau şi în care a avut încredere, inclusiv Arthur Mace, Alfred Lucas, Pecky Callender, Percy Newberry (omul care l-a introdus pe Carter pentru prima dată în egiptologie), Alan Gardiner, care a fost prietenul lui Carnarvon, dar nu s-a prea înţeles cu Carter, James Breasted, Walter Hauser, Lindsley Foot Hall şi Richard Adamson.

Aceasta este versiunea oficială a poveştii în care se relatează cum a fost descoperit Tutankhamon.

6
„Tut" Mania

„O poveste care are acelaşi început ca şi cea a Peşterii lui Aladin şi se termină ca şi un mit grecesc al lui Nemesis nu se poate să nu capteze imaginaţia tuturor..."[102]

Lady Burghelere

Când Carter şi Carnarvon au oficiat deschiderea Anticamerei pe 29 noiembrie 1922, l-au invitat pe Arthur Merton, un prieten al lui Carter care era corespondentul local al ziarului *The Times* din Londra, însă niciun alt jurnalist. Merton a exagerat cu aprecierile sale. Potrivit spuselor sale, acest lucru a fost „cea mai senzaţională descoperire a secolului"[103]. Celelalte ziare din lume, mai ales din Londra şi Cairo, au fost revoltate când au citit despre un asemenea subiect mare într-un ziar rival. Nu au avut încotro, era prea bun ca să-l ignore cineva. Presa din acei ani poate că nu era aşa de promptă cum e în ziua de azi, ci se baza, pe serviciile telegrafice, dar tot într-o competiţie pe viaţă şi pe moarte se afla. Când editorii aveau un subiect despre care credeau că se va vorbi multă vreme, aveau tendinţa să exagereze şi să înflorească. Acest subiect era rodul unor căutări de ani de zile şi toată lumea vroia o bucăţică din el.[104]

Carter a descoperit că era greu să se descurce cu faima sa neașteptată. Îi plăcea ideea de a fi lăudat de semenii săi, și probabil să-și vadă râvnitul rang de cavaler tot mai aproape, însă nu s-a gândit și la cealaltă față a faimei. În special, nu-i plăcea să aibă de-a face cu publicul care îl agasa în timpul săpăturilor sale cu întrebări stupide ce-l făceau să piardă timpul. Potrivit colegului său Arthur Mace, „nervii lui Carter o să cedeze și va avea o cădere psihică dacă nu are grijă”[105]. Înainte de 1922, publicul larg nu a manifestat un interes special față de aspectele importante ale arheologiei, care este, lăsând la o parte vânătoarea de comori, un subiect sec și greu de înțeles pentru majoritatea oamenilor. Însă această descoperire a schimbat totul. Exista acum o poveste pe care orice cititor de ziar poate să o înțeleagă și să o povestească: un băiat faraon, înmormântat de 3.000 de ani, înconjurat de mormane de sculpturi de aur întruchipând opere de artă fabuloase.

O descriere a scenei din jurul mormântului publicată în *The Daily Telegraph* ne prezintă sugestiv presiunea la care era supus Carter:

Scena mormântului ne trezește amintiri de la Derby Day. Drumul până la grota înconjurată de stânci... era plin de vehicule și animale de toate felurile. Ghizi, băieți care aveau grijă de măgari, vânzători de antichități și vânzători ambulanți de limonadă, toți făceau un comerț gălăgios... Când ultimul obiect a fost îndepărtat de pe coridor, corespondenții de ziare au început o cursă de-a lungul deșertului până pe malurile Nilului pe măgari, cai, cămile și căruțe de nisip, ca să fie primii care ajung la oficiul telegrafic.[106]

Și lumea trebuia să mai vadă cum arătau sicriele în sine și să descopere dacă era acolo sau nu mumia pe care exploratorii sperau din tot sufletul să o găsească. Despre America se spunea că era „obsedată” pentru că oriunde

călătoreai, în hoteluri, în trenuri şi aşa mai departe, lumea vorbea despre marele faraon şi comorile sale.[107] Între timp, în spiritul tradiţiei profesiei lor, jurnaliştii şi comentatorii puteau să speculeze şi să exagereze cât vroiau ei ca să facă povestea cât mai atractivă pentru cititorii lor; şi chiar au făcut-o. Faptele istorice aride s-au trezit dintr-o dată la viaţă, prin intermediul poveştii romantice a unui rege tânăr şi a curţii sale. Apoi mai erau şi poveştile lui Carter şi Carnarvon trăgând cu ochiul printr-o gaură în perete, cu răsuflarea tăiată de frumuseţile secretelor pe care le-au descoperit. Imaginaţia lumii întregi părea dintr-o dată dezlănţuită.

Mai mult, spunând povestea despre spărtura din uşa încuiată într-o manieră atât de dramatică şi intensificând suspansul pretinzând că nu ştiau ce era dincolo de zidul Anticamerei în prima zi, Carter şi Carnarvon au mărit misterul mitului de o mie de ori.

Ca şi multe staruri de film sau sportive din ziua de azi, care se află în permanenţă în centrul atenţiei, Carter a observat că reporterii îl urmăreau peste tot în speranţa că vor descoperi o nouă latură a poveştii. A fost bombardat cu scrisori şi cu telegrame care îl felicitau, îi ofereau ajutor sau îl implorau să le trimită suveniruri. El s-a dovedit a fi foarte îndemânatic cu poveştile şi în ceea ce priveşte crearea de mituri; dar nu prea se descurca cu popularitatea care a rezultat din aceasta.

Mulţimea care asalta mormântul şi care trecea pe acolo spre şi de la serviciu era copleşitoare. Mulţi vroiau doar să se uite la lucrurile care li se dezvăluiau în faţa ochilor, ca să se poată lăuda prietenilor de acasă că au fost acolo. În plus, mai erau şi aşa-numiţii vizitatori „oficiali”, care apăreau de cele mai multe ori neinvitaţi, fluturând diferite permise de la ministerele guvernului, întrerupând orarul încărcat şi fiind în general o pacoste. Mai erau şi oamenii de la presă şi sute de fotografi amatori, care se aplecau cu grijă peste intrarea în mormânt încercând să surprindă poza perfectă pe care să o

vândă acasă. Merton, de la *The Times,* a încercat să-şi facă loc prin toată mulţimea care se înghiontea şi striga, însă a fost aproape imposibil. Şi în mijlocul întregii nebunii, Carter încerca să golească mormântul. În condiţii atât de ostile, presiunea începea să-şi spună cuvântul. Pe 14 martie a apărut o scrisoare în *The Times,* semnată de angajaţii Muzeului Metropolitan, Expediţia din Egipt, şi de A.C. Mace ca şi custode asociat:

Publicul ar trebui să înveţe să-şi stăpânească curiozitatea până ce descoperitorul va crede de cuviinţă să anunţe, la timpul potrivit şi în felul în care îl vrea el, rezultatul investigaţiei... Să-i lăsăm, deci, pe domnul Carter şi pe asistenţii lui în pace, să-şi facă datoria de a păstra pentru noi toate aceste minuni şi să le respectăm alegerea modului în care vor vrea să comunice publicului rezultatul descoperirilor."[108]

Declaraţia a fost în mare parte ignorată. Acei spectatori care nu puteau să intre în mormânt preferau să stea în jurul intrării, fără să le pese de căldură, încurcându-i pe oamenii lui Carter. Carter a descoperit că agenţiile de turism din întreaga lume făceau publicitate la „excursii pentru a vedea mormântul"[109]. Viaţa devenea extraordinar de dificilă şi pentru Carter era cel mai urât coşmar. Cu cât condiţiile de muncă deveneau mai grele, cu atât era mai iritat. Îşi pierdea frecvent cumpătul şi refuza să coopereze cu zecile de persoane care în fiecare zi încercau să-l pozeze în timp ce mergea şi venea de la lucru. Oaspeţii, mulţi dintre ei artişti de a căror companie s-ar fi bucurat, erau goniţi. Acesta era preţul pe care trebuiau să-l plătească pentru succesul lor imens.

„Tut mania", aşa cum a fost denumit acest fenomen, s-a împrăştiat rapid în Europa şi America. În cartea sa, *The Face of Tutankhamun* (Faţa lui Tutankhamon), Christopher Frayling spune că „nebunia a atins fiecare aspect al

designului, de la zdrenţele lui Tutankhamon, prezentate în sălile de bal ale celor mai elegante hoteluri, până la ultimele tendinţe în vestimentaţia inspirată de la egipteni, mobilă, decoraţiuni interioare şi accesorii de modă”[110]. În anii 1920, lumea occidentală căuta să-şi distragă atenţia de la războiul mondial pe care îl trăise nu demult. Descoperirea mormântului lui Tutankhamon a provocat o diversiune uşoară de la realitate. Ce alt mod de evadare ar fi putut găsi decât să fie martori la bogăţia fabuloasă şi la eforturile imortalităţii unei curţi antice regale care a fost ascunsă timp de mai mult de trei mii de ani?

Dincolo de întreruperile constante ale vizitatorilor, mai erau şi multe momente în care-i convocau pe Mace şi Lucas la mormânt, să aplice tratamentul de urgenţă înainte ca un obiect să fie dus, sau să asiste la deplasarea unei piese fragile.[111] Totuşi, toată presiunea a căzut pe umerii lui Carter, pentru că el era de fapt cel care lucra prin mulţime. Carnarvon era folosit pentru a atrage atenţia publicului, unii ar spune chiar că el a fost cel care a râvnit la acest lucru, însă Carter, luptându-se cu căldura deşertului, a găsit viaţa excepţional de obositoare. Munca imensă de studiere iniţială, de conservare şi de catalogare a fiecărei piese din mormânt i-a luat zece ani.

Burton este cel care a lucrat cu Carter, imortalizând în ansamblu şi în detaliu fiecare piesă din interior; Hauser şi Hall încercau cu disperare să facă reprezentarea grafică, să facă planuri şi să deseneze totul la faţa locului; Lucas şi Mace soseau cu parafina din ceară pentru a acorda „primul ajutor” obiectelor, atunci când era necesar.[112] Nicio descoperire anterioară din Valea Regilor nu mai solicitase atâta muncă. Era o muncă meticuloasă şi laborioasă care ar fi pus la încercare răbdarea oricărui om şi mai ales a temperamentalului Carter. Tensiunea era generată de condiţiile de lucru din mormânt: căldura sufocantă,

intensificată de lumina electrică instalată pentru a vedea obiectele. Spațiile închise în care Carter și colegii lui trebuiau să lucreze ore în șir trebuie să fi fost groaznice pentru ei. Din afară se putea vedea că Howard Carter pusese pe picioare o echipă bine instruită, însă începeau să apară unele fisuri. În cartea *Howard Carter Before Tutankhamun* (Howard Carter înainte de Tutankhamon), Reeves și Taylor au citat comentariul lui Harry Burton: „Omul acesta, Carter, este imposibil!”[113] În condițiile acestea, Carter trebuie să fi fost pe punctul de a exploda, mai ales că erau lucruri pe care vroia să le țină departe de ochii curioși.

Cu scopul de a ține presa în frâu, Carter și Carnarvon au urzit un plan care urma să provoace o agitație de o sută de ori mai mare. În ziua de azi, contractele de exclusivitate cu ziarele sunt obișnuite. Celebrităţile, sau oricine a fost implicat într-un eveniment major, sunt în mod curent presate de ziare să încheie contracte de exclusivitate, garantând că nu vor colabora cu ziarele concurente. Dincolo de beneficiile financiare oferite, ziarele promiteau de obicei să ajute la protejarea obiectului din știre de atenția nedorită a organizațiilor de știri rivale. Ideea este că o dată contractul încheiat, concurența avea să realizeze că a fost învinsă și va pleca. Aceasta este teoria, dar în practică, ziarele rivale căutau deseori mijloace de a amplifica știrea, găsind alte persoane care să le spună aceeași poveste eventual în altă versiune.

Carnarvon și Carter au decis să încheie un contract de exclusivitate cu *The Times* din Londra, la momentul respectiv fiind ziarul cel mai cunoscut în întreaga lume, citit de oamenii cei mai influenți din Anglia și de cei care conduceau imperii în alte părți ale lumii. Carnarvon i-a scris lui Carter despre subiect:

Mi-e teamă că ai avut foarte puțin timp pentru presă. Aș fi putut rezolva acest lucru mai devreme, dar am vrut să mă

consult cu tine mai întâi şi să văd ce părere ai... Cred că această problemă nu ţine de, să spunem aşa, licitarea drepturilor de publicare jurnalistică etc. Mi-a fost teamă să nu se transforme toată treaba în banal şi comercial, aşa că am considerat oferta celor de la *The Times* cel mai bun lucru ce ni se poate oferi. După toate cele spuse şi făcute, este cel mai mare ziar din lume şi chiar şi acum are putere şi facilităţi mai mari decât oricare alt ziar, al cărui putere cred că va creşte o dată cu noua organizare şi cu Geoffrey Dawson ca redactor. Chiar dacă nu-mi pasă de el în mod special, ai de-a face cu un adevărat gentleman.[114]

Pentru Carnarvon, *The Times* a fost alegerea evidentă, iar pentru Carter a fost beneficiul de a lucra exclusiv cu Arthur Merton, un om cu care se înţelegea şi care nu punea întrebări stupide. Carnarvon a hotărât o sumă iniţială de 5.000 de lire cu redactorul ziarului, urmată de 75 drepturi de autor pe ulterioarele vânzări de ştiri şi reportaje la alte ziare. În banii de azi, aceasta era o ofertă substanţială, pe care orice ziar modern ar putea să o facă.[115]

Justificarea pe care au dat-o Carter şi Carnarvon pentru aceasta a fost că nu puteau să-şi petreacă tot timpul tratând cu mulţimea de jurnalişti din Egipt şi din toată lumea, care descindeau la locul mormântului, cerând vizitarea locului, interviuri şi actualizări constante a ceea ce au mai găsit. Dacă *The Times* ar fi adunat toate informaţiile şi restul le-ar fi cumpărat de la ei, ar mai fi redus din presiunea care apăsa pe Carter şi echipa sa în timp ce lucrau. Aceasta părea o idee extrem de bună a celor doi domni care s-au gândit la ea; tuturor jurnaliştilor – cu excepţia lui Arthur Merton – le-a părut însă scandalos de elitistă şi arogantă. Comentatorii nemiloşi au sugerat chiar că toată afacerea ar putea fi rezultatul lăcomiei lui Carnarvon. Contele, care urmărea şi contracte de filme la Hollywood, dar şi cu editorii de reviste şi cărţi, făcea acest lucru pentru a face şi mai mulţi bani din

descoperiri, şi trata mormântul ca şi cum i-ar fi aparţinut lui personal şi ar fi fost pe teritoriu britanic.

Exista o fărâmă de adevăr în amândouă interpretările motivelor pentru care ar fi făcut contractul cu *The Times,* însă mai era încă un motiv bine întemeiat pentru care Carter şi Carnarvon vroiau să ţină bine sub control reportajele presei despre afacerile lor: aveau multe de ascuns, iar dacă le permiteau reporterilor să intre prea des şi să se apropie prea tare, jurnaliştii ar fi început să pună totul cap la cap şi să tragă nişte concluzii. Atâta timp cât puteau să restricţioneze accesul la mormânt, aveau o şansă în plus de a controla informaţiile care ieşeau.

În cartea sa *Tutankhamun: The Untold Story* (Tutankhamon: Povestea nespusă), Hoving ne informează că Arthur Merton a fost un prieten apropiat al lui Carter: cineva cu care putea să facă afaceri, cineva care să nu tulbure apele. O dată ce *The Times* a încheiat un contract de exclusivitate, era în interesul lui Merton să menţină aşa-numitul *status quo.* Aceasta era cea mai interesantă poveste din lume, de la sfârşitul războiului; *The Times* nu vroia să facă nimic ca să o minimalizeze sau să răspândească îndoieli asupra integrităţii morale a eroilor din poveste, cel puţin nu atâta timp cât mai putea să vândă drepturile de autor pentru ştiri şi reportaje. A ajuns să fie atât în interesul jurnalului *The Times* cât şi în cel al lui Carter şi Carnarvon să ţină trează magia descoperirii în mintea publicului cititor.[116]

În mod deloc surprinzător, celelalte jurnale, în special cele egiptene, care şi-au văzut moştenirea istorică antică a ţării monopolizată de străini, s-au scandalizat. Naţionaliştii egipteni erau o forţă în creştere în ţară şi un comportament atât de nediplomatic din partea britanicilor i-a înfuriat. Iar ca egiptenii să meargă la *The Times* să cumpere o poveste despre moştenirea lor proprie era prea mult. Nici Carter şi nici Carnarvon nu şi-au putut da seama de ce era scandal. Nu britanicii erau cei care conduceau Egiptul? Nu ei

cumpăraseră drepturile de a face săpături în zona asta? Nu ei au fost cei care au lucrat până n-au mai putut (ei bine, doar Carter) timp de zece ani, investind bani (ai lui Carnarvon) dintr-o săpătură fără rezultat în alta? Nu le-au asigurat ei locuri de muncă atât de dorite sutelor de localnici şi bunăstare ţării sub forma turismului? Nu-i ajutau ei pe egipteni să-şi redescopere trecutul şi îl păstrau într-un fel în care ei înşişi nu ar fi fost în stare să o facă? Bineînţeles, acum că le-au descoperit, considerau că erau liberi să facă ce doreau cu mormântul „lor", nu-i aşa?

Însă nu doar presa locală era furioasă din cauza contractului cu *The Times.* Rivalii din Londra şi New York erau la fel de revoltaţi, în special *New York Times* şi *Daily Mail.* Excluzând aceste ziare, Carter şi Carnarvon şi-au făcut inamici dintre cei mai puternici. Sub titlul de „Tutankhamen Ltd", un alt ziar londonez, *Daily Express,* scria în 1923:

În timp ce admirăm încrederea şi perseverenţa care i-au adus lordului Carnarvon o recompensă magnifică pentru munca sa, e greu să fim de acord cu maniera în care a crezut potrivit să-şi exploateze descoperirea... mormântul nu este proprietatea sa personală. El nu a săpat până la extenuare pentru a descoperi rămăşiţele predecesorilor săi din munţii Ţării Galilor. S-a împiedicat de un faraon pe pământul egiptenilor... şi ca să ţină în secret tot conţinutul mormântului, a ridicat împotriva sa cele mai influente ziare din lume.[117]

Când a expirat înţelegerea iniţială a lui Carnarvon cu *The Times,* datorită lăcomiei ori poate aroganţei, imediat a negociat o a doua înţelegere, deşi, trebuie menţionat, pentru mai puţini bani. Prietenul lui Carter, Arthur Merton, a fost numit „purtătorul de cuvânt oficial pentru săpături", lucru ce-i permitea să actualizeze informaţiile celorlalte ziare. I-a scris lui Carter:

Te rog să-mi confirmi acceptarea ofertei tale de mă alătura echipei în calitate de agent publicitar. Ca o înţelegere între noi, te voi reprezenta în Valea Regilor în toate problemele de publicitate legate de mormântul lui Tutankhamon, şi, în ceea ce priveşte publicarea datelor şi a noutăţilor, voi comunica doar informaţiile cu care tu vei fi de acord să le public, acelor grupuri de presă pe care tu mi le vei indica.[118]

Deloc surprinzător, acest lucru a agravat situaţia.

Pe 24 decembrie 1922, Carnarvon i-a scris lui Carter informându-i despre modul cel mai rentabil în care să vândă povestea presei. El se decisese, a spus el, să vândă drepturile de film companiei Goldwyn Ltd din Hollywood, pentru realizarea unui film spectaculos. Aceasta a fost perioada de aur a Hollywood-ului şi ce subiect mai bun putea să aibă decât maiestuoasa Vale a Regilor, un morman spectaculos de comori şi doi eroi curajoşi care făceau tot ce le stătea în putinţă pentru a afla adevărul. Contele însuşi s-a împărţit între ambele părţi ale proiectului, cea creativă şi cea de afaceri. Presa i-a condamnat şi mai puternic. Carter şi Carnarvon îşi făceau duşmani în toate direcţiile, însă acest lucru nu l-a deranjat pe Carnarvon. Presa putea fi oricât de vitriolantă vroia în ceea ce-i privea; când cineva are atâţia bani ca el, îşi permite să facă ce vrea. Când cineva îi arăta ce au scris jurnaliştii, nici măcar nu-l băga în seamă. Bineînţeles, motiva el, nimeni nu a luat în serios ce a citit în ziare.

Iar apoi, chiar când se părea că relatările presei nu puteau merge mai departe, aceasta a pus mâna pe povestea „blestemului”.

7
Blestemul mumiei

…orice om sănătos la cap ar trebui să trateze asemenea născociri cu dispreț.[119]

Howard Carter

Când au început cu exactitate să circule zvonurile despre blestem nu se știe. Ceea ce e sigur este că ironizându-le în presă, Carter a atras atenţia şi mai mult asupra lor, le-a dat mai multă crezare şi le-a răspândit mai departe. Dacă era ceva de negat, a considerat publicul, atunci trebuia să se aplice principiul legii „nu iese fum fără foc”.

În cele din urmă, blestemul a devenit o poveste la fel de captivantă ca și povestea originală a regelui și a descoperirii mormântului. Mumia, ridicându-se din morţi, cu bandaje din cârpe putrede care se destrămau în timp ce el (sau ea) se clătina în mod amenințător și fără oprire peste o eroină fără scăpare, a devenit un clișeu pentru genul filmelor de groază cu vampiri, ca și contele Dracula și oameni transformați în monștri în laboratorul doctorului Frankenstein. Mumia egipteană și-a făcut loc lângă Jekyll și Hyde, Jack Spintecătorul și zombi woodoo în panteonul internațional al arhetipurilor îngrozitoare.

Potrivit presei, prima victimă umană a blestemului a fost Carnarvon însuși, pe 2 aprilie 1923, la doar patru luni de la anunțul șocant al descoperirii mormântului. Versiunea oficială a fost că l-a pișcat un țânțar de obraz, în timp ce se odihnea la câteva zile după deschiderea Camerei Mortuare. În timp ce se bărbierea, înțepătura s-a infectat și, la puțin timp, a început să aibă febră. Slăbit și obosit de ultimele luni istovitoare, contele de cincizeci și șapte de ani a fost întins pe pat de devotata sa fiică, Evelyn. Se părea că-și revenise după câteva zile și chiar vorbea de reîntoarcerea la mormânt. Însă boala a recidivat și l-a pus înapoi în pat, iar Evelyn a aranjat

să fie mutat la hotelul Continental-Savoy din Cairo. Dar boala s-a înrăutăţit şi a făcut pneumonie, lucru care probabil i-a provocat moartea.

Egiptologul Alan Gardiner scria în cartea sa *My Working Years* (Anii mei de lucru):

A fost apogeul unui sezon de încântare, dar şi de păreri de rău. El (Carnarvon) şi-ar fi revenit poate de la muşcătura de ţânţar din Luxor dacă s-ar fi îngrijit mai mult... A venit la Cairo şi m-a invitat la Clubul Mohammed Ali. Mi-a spus că era foarte obosit şi indispus, dar a insistat să mergem la un film. Acolo mi-a spus că îl durea faţa şi l-am implorat să se întoarcă la hotel, la Continental. Dar nu, a vrut să vadă filmul până la capăt, şi de atunci nu a mai ieşit din casă, în ciuda faptului că a fost tratat de cei mai buni doctori din Cairo.[120]

Moartea Lordului Carnarvon în Cairo a fost vegheată de Almina, Evelyn şi de fiul ei, lordul Porchester, care a fost chemat din serviciul militar din India. Primul eveniment „ciudat" a fost anunţat de jurnalul *Daily Express,* pe 6 aprilie 1923. Jurnaliştii au declarat că, imediat după ce Carnarvon şi-a dat ultima suflare, „dintr-o dată, toate luminile din spitalul Cairo s-au stins, lăsându-i pe toţi într-o beznă totală. După câteva minute, luminile s-au reaprins, doar ca să se stingă iar dintr-o dată. Această întâmplare ciudată a fost interpretată ca semn rău de cei care aşteptau veşti cu sufletul la gură."[121]

În săptămânile următoare, povestea „luminilor" a început să se dezvolte. Potrivit rapoartelor, nu doar luminile spitalului din Cairo s-au întrerupt, ci, de fapt, întreaga reţea de electricitate a oraşului a căzut pentru cinci minute în momentul morţii lui Carnarvon. Lordul Allenby însuşi a confirmat pana de curent din Cairo. Se spune că i-ar fi cerut o explicaţie inginerului responsabil cu reţeaua electrică, însă nu i-a putut spune nimic. „Blestemul faraonului"

Mormântul lui Tutankhamon şi „Blestemul regelui” aveau să fie noile titluri de prima pagină ce se repetau.[122]

Pe 24 martie 1923, jurnalul *Daily Express* a trimis mai departe o scrisoare jurnalului *York World,* în care scriitoarea Marie Corelli a declarat că îl prevenise pe Carnarvon în legătură cu destinul său. Sub titlul dramatic „Faraoni protejaţi de otravă? Lordul Carnarvon prevenit de Marie Corelli”, ea a spus că a văzut mai degrabă mâna faraonului decât muşcătura de ţânţar în boala domniei sale, chiar înainte de moartea sa, şi chiar i-a scris exprimându-şi dorinţa ca nimic rău să nu i se întâmple după descoperirile sale. „Nu pot decât să mă gândesc”, scria Corelli, „că trebuie să-ţi asumi anumite riscuri atunci când tulburi liniştea rămăşiţelor regelui Egiptului, al cărui mormânt este păzit cu sfinţenie, şi când îl privezi de posesiunile sale”[123].

Contrar opiniei publice, blestemele din mormintele egiptene sau capcanele sunt rare. Privind retrospectiv la tentativele hoţilor de morminte, forma complexă a mormântului asociată cu mecanismul de apărare îi împiedicau pe hoţi să între, mai degrabă decât forţele întunecate supranaturale. De exemplu, în timpul dinastiilor a douăsprezecea şi a treisprezecea, anumite sicrie din morminte bogate erau prevăzute cu un mecanism de închidere special, pentru a preveni o eventuală redeschidere a lor.[124] Acestea sunt câteva exemple atestate de blesteme, datând din Regatul Vechi, respectiv cel Mijlociu, dar putem observa că deşi multe dintre ele au fost jefuite în antichitate, asemenea blesteme nu au avut, prin urmare, niciun efect.

Un clarvăzător bine cunoscut, contele Louis Harmon, cunoscut sub numele de Cheiro, a avut o revelaţie asemănătoare în cartea sa *Real Life Stories* (Poveşti din viaţa reală) (1934). O vrăjitoare egipteană din antichitate, „a şaptea fiică a regelui Atonnaton”, prinţesa Mekitaton, a fost, se pare, destul de drăguţă încât să-i transmită avertizarea. „Acesta a

fost efectul sosirii sale la mormântul lui Tut-Ankh-Amon (al lordului Carnarvon), nu trebuia să permită ca obiectele găsite înăuntru să fie mişcate sau luate." Mesajul concluziona că dacă nu lua în considerare avertismentul, va fi rănit înăuntrul mormântului şi nu-şi va reveni niciodată, iar „moartea îl va surprinde în Egipt"[125].

Pentru a contracara speculaţiile presei zilnice, potrivit cărora Carnarvon intenţiona să ia mumia regelui şi să o transporte acasă în Anglia, el a declarat în *The Times*, pe 24 februarie 1923:

În acest moment, regele Tutankhamon se odihneşte acolo unde a fost pus pentru prima oară. Când va veni timpul să constatăm dacă mumia este chiar a regelui, eu personal, împreună cu asociaţii mei, credem că ar trebui ca trupul său să rămână în sarcofag, locul său prezent de odihnă... trebuie să spun că încă nu am discutat acest aspect, şi, de altfel, nici nu-mi place gustul oarecum morbid şi nefiresc pe care unii oameni par să îl aibă doar uitându-se la mumiile expuse în cutii de sticlă prin muzee.[126]

E greu să înţelegem ce este mai „morbid şi mai nefiresc" în a te uita la mumii în cutii de sticlă decât în a le dezgropa în primul rând, însă contele vroia să spună ceva. Potrivit multor opinii, poate că nimeni, nici măcar un conte englez, nu avea dreptul să dezgroape nişte oameni care şi-au exprimat clar dorinţa de a fi lăsaţi în pace pentru eternitate. Mai devreme în aceeaşi lună, în vâltoarea zvonurilor din presă, un corespondent de la *The Times* a scos acelaşi lucru în evidenţă printr-o comparaţie îngrijorătoare între corpul faraonului şi cel al reginei Victoria însăşi.

Mă întreb, oare câţi dintre noi, născuţi şi crescuţi în era victoriană, se gândesc fără a fi revoltaţi la faptul că în anul, să zicem, 5923, mormântul reginei Victoria va fi invadat de un

grup de străini, care să-l jefuiască de tot ce conţine, să-i ia trupul măreţei regine din mausoleul în care a fost pus, înconjurată de suferinţa întregului popor, şi să-l expună tuturor celor care vor să-l vadă. Întrebarea este dacă un asemenea tratament neadecvat în cazul măreţei regine engleze nu este la fel de neadecvat şi în cazul regelui Tutankhamon.[127]

Este un punct de vedere care este greu de discutat din punct de vedere etic sau moral. Însă încântarea descoperirii a făcut să se treacă peste considerentele de ordin moral. Nu a fost loc de scrupule morale când toată lumea îşi ţinea respiraţia.

Mai mult, zvonurile despre blesteme refuzau să dispară, adăugând un *aer* de pericol la amestecul de aventură şi mister pe care lumea ce privea îl savura.

O altă poveste sălbatică din presă a implicat tăbliţa de lut care se spune că a fost găsită la intrarea în mormânt. Existenţa ei a fost reamintită de Frayling în *The Face of Tutankhamun* (Faţa lui Tutankhamon), a fost, chipurile, îndepărtată şi clasată de Carter, iar apoi ştearsă din documentaţia scrisă şi îngropată în nisip, pentru că săpătorii erau „îngrijoraţi că muncitorii egipteni ar lua-o în serios, iar programul de lucru ar fi perturbat”[128]. Primele rânduri de pe tablă spun probabil următoarele: „Oricine îmi deranjează trupul care este în mormânt sau îmi îndepărtează masca din mormânt, va fi urât de zei şi nu va primi apă pe altarul lui Osiris, nici nu-şi va lăsa prin testament proprietatea copiilor săi niciodată.”[129] Aşa se citeşte în mod corect tăbliţa: „Moartea va veni pe aripi iuţi la oricine atinge mormântul faraonului.”[130] Însă nu mai sunt dovezi că tăbliţa de lut mai există.

Carter se pare că nu şi-a împărtăşit nimănui şirul gândurilor. Sau cel puţin aşa am crede. În cartea sa, *The Tomb of Tutankhamun* (*Mormântul lui Tutankhamon*) el spune:

„S-a afirmat în mai multe grupuri că există de fapt pericole fizice ascunse în mormântul lui Tutankhamon – forţe misterioase, chemate la viaţă de unele forţe malefice, ca să se răzbune pe oricine ar îndrăzni să-i treacă porţile. Probabil însă că nu există niciun loc din lume mai ferit de riscuri decât mormântul... Afirmaţiile despre el ce au fost publicate şi repetate în numeroase cercuri, sunt impardonabile şi false. Este într-adevăr dificil să vorbeşti de această formă de calomnie fantomatică cu calm. Oricum, orice om sănătos la cap ar trebui să trateze asemenea născociri cu dispreţ."[131]

În 4 octombrie 1924, Carter a fost citat spunând că nu credea deloc că influenţele oculte erau responsabile pentru moartea lui Carnarvon şi că nu se temea pentru sine în această privinţă. „Este puţin prea mult să-mi cereţi să cred că o fantomă supraveghează faraonul mort, gata să se răzbune pe oricine se apropie de el."[132]

Totuşi, se pare că şi Carter, la începutul perioadei când lucra în Valea Regilor ar fi menţionat ceva despre existenţa „blestemului faraonilor". În cartea sa *Howard Carter: The Path To Tutankamun* (Howard Carter: Drumul spre Tutankhamon), T.G.H. James îşi aduce aminte că pe când îi arăta unei tinere vizitatoare împrejurimile mormântului recent descoperit al lui Amenhofis al II-lea, Carter a fost auzit spunând: „Mumia faraonului a fost probabil protejată... de un blestem exprimat în scriere hieroglifică pe marginea de sus a sarcofagului, împotriva mâinilor jefuitoare."[133] În plus, se pare că i-a spus unui reporter de la ziarul *Times* din New York despre „un roman de călătorii pe care l-a scris un om de literatură pentru a-l distra pe Tutankhamon în timpul peregrinărilor sale prin lumea de dincolo"[134]. Nu s-a găsit niciodată un asemenea roman şi nu este nicio dovadă a unui blestem pe vreun sarcofag.

Doar cu şase săptămâni înainte să moară, Carnarvon a luat parte la deschiderea oficială a Camerei Mortuare înăuntrul mormântului. Arthur Weigall, exclus de pe lista invitaţilor şi trebuind să privească sosirea reprezentanţilor locali şi internaţionali de dincolo de intrare, aşa cum în ziua de azi mulţimea priveşte sosirea unui star de cinema care ajunge la noaptea Oscarurilor, a făcut un comentariu despre Carnarvon că va muri în şase săptămâni dacă va intra în mormânt. Weigall era acum corespondent pentru *Daily Mail,* unul dintre jurnalele care au fost cel mai tare ofensate de afacerea *Times.* A admis mai târziu că el a fost cel care a spus acest lucru, însă nu putea să dea nicio explicaţie de ce a făcut-o, în afară de faptul că era plictisit de mina pe care o afişa contele. Bineînţeles, nu a putut explica cum a reuşit să prezică momentul morţii lui Carnarvon cu atâta precizie.

O dată ce ideea blestemului a prins rădăcini în imaginaţia populară, s-a împrăştiat ca un cancer malign. A apărut un raport oficial despre o inscripţie din mormânt care spunea că „Moartea va veni pe aripi iuţi la cel care va atinge mormântul faraonului", şi oamenii şi-au adus aminte imediat de povestea canarului lui Carter. Într-o încercare de a-şi înveseli locuinţa modestă, Carter şi-a cumpărat un canar într-o colivie, chiar înainte de ultima campanie de săpături. În ziua în care mormântul a fost deschis, se spune că o cobră a intrat în camera sa şi a înghiţit micuţa pasăre cântătoare.

Evenimentul a fost considerat extraordinar şi semnificativ din două motive: în primul rând, cobra era o arătare extrem de rară în zonă şi, în al doilea rând, era un şarpe simbolic pentru regalitatea egipteană. Concluzia pe care a acceptat-o toată lumea a fost că şarpele fusese trimis de faraonul mort ca un avertisment pentru Carter să nu meargă mai departe[135].

Herbert Winlock a descris într-o scrisoare ce efect a avut incidentul asupra muncitorilor:

Când Carter a ieşit în oraş singur, în octombrie anul trecut, a cumpărat un canar din Cairo, într-o colivie aurită, ca să înveselească ceea ce credea el că avea să fie o casă goală şi singuratică. Carter venea acasă cu servitorul lui, Abdul Ali, ducând canarul în spate, iar gărzile şi şefii de echipă felicitându-l, dar imediat ce au văzut pasărea de aur au spus: „*Mabrook* – este o pasăre de aur care aduce noroc. Anul acesta vom găsi *inshallah* (cu voia lui Dumnezeu) un mormânt plin cu aur." Într-o săptămână au făcut cea mai fabuloasă descoperire din toate timpurile şi, la început, mormântul a fost numit „mormântul Păsării de Aur" de către localnici. Canarul aproape a avut o aureolă în jurai coliviei.

Imediat ce au descoperit mormântul, Carter l-a chemat pe Callender de la Erment şi la puţin timp după aceea, a sosit Carnarvon, iar Carter s-a dus la Cairo să îl întâlnească. Callender stătea singur în casa lui Carter, care îi lăsase pasărea în grijă. Odată, într-o după-amiază, a auzit un fâlfâit şi un scârţâit şi s-a dus în camera alăturată unde a văzut în colivie un şarpe cobra ce era pe punctul de a înghiţi canarul.

Cobrele nu mai fuseseră văzute în zonă înainte de acest incident, şi acestea, aşa cum ştia orice localnic, erau reprezentate pe tiara Vechilor Regi. Concluzia a fost evidentă. Şarpele regelui a atacat mascota care a divulgat secretul mormântului. Iar continuarea a fost la fel de evidentă – cel puţin pentru ei, deşi recunosc că eu am pierdut şirul evenimentelor – că până la sfârşitul iernii cineva avea să moară.[136]

Canarul nu a fost singurul animal de casă care a fost lovit de „blestem". La mii de mile depărtare, la castelul Highclere, câinele contelui, un terrier numit Susie, care, după spusele angajaţilor, i-a dus lipsa contelui Carnarvon în timpul în care a fost plecat în Egipt, se spune că a urlat la un moment dat încontinuu şi a murit în acelaşi moment ca şi contele.[137]

Au mai fost o serie de decese printre cei care ştiau ce puneau la cale Carter şi Carnarvon, acestea fiind legate între ele dacă nu printr-un blestem antic, atunci printr-unul contemporan. După cum spune Frayling în *The Face of Tutankhamun* (Faţa lui Tutankhamon), aceştia au format o listă impresionantă. Fratele vitreg al lui Carnarvon, Audrey Herbert, a murit la şase luni după el. Secretarul lui Carter, Richard Bethel, a fost găsit mort în circumstanţe ciudate în clubul său, la aproximativ şase ani după aceea, iar tatăl lui Bethel, lordul Westbury, a murit în circumstanţe foarte suspicioase la scurt timp după. Un copil de opt ani a fost apoi omorât de dricul lordului Westbury. Un specialist radiolog a murit în timp ce mergea ca să examineze mumia, iar un magnat al căii ferate, numit George Jay Gould, a murit de pneumonie după ce a vizitat mormântul. Un prinţ egiptean, Ali Fahmy Bey, a fost împuşcat de soţia sa în hotelul Savoy din Londra, după ce a văzut mormântul. Asistentul lui Carter, Arthur Mace, de la Muzeul Metropolitan, a murit înainte ca golirea mormântului să fie terminată. Un egiptolog francez a murit după ce a văzut mormântul, iar un îngrijitor de la British Museum a căzut mort în timp ce punea etichete pe câteva obiecte din mormânt. Un lector de arheologie din Leeds şi Arthur Weigall, egiptologul, au murit amândoi mai repede decât ar fi fost de aşteptat.[138]

Egiptologii profesionişti au refuzat, ca şi Carter, să creadă în blestem. Potrivit unui articol din ziar, Herbert Winlock, directorul Muzeului Metropolitan, a realizat un dosar ilustrând împrejurările ciudate în care au avut loc numeroasele decese ce se legau de mormânt. A insistat pe faptul că nu era prezent niciun obiect din mormânt în colecţia Antichităţilor Egiptene din British Museum atunci când a murit custodele. A motivat şi faptul că, deşi Arthur Weigall cunoştea foarte bine „venirile şi plecările" lui Carter şi ale lui Carnarvon în Valea Regilor timp de mulţi ani, nu i s-a permis să intre în mormânt decât ca turist. „Dacă turiştii sunt vizaţi

de blestem", scria Winlock, „trebuie să avem în vedere că un mare număr dintre ei sunt oameni în vârstă care călătoresc în Egipt pentru sănătatea lor". În plus, a scos în evidenţă faptul că Arthur Mace, cel care se ocupa de conservarea obiectelor, suferea de o boală gravă de inimă şi de stomac, probleme accentuate de câţiva ani de „inhalarea prafului de pe cârpe în spaţii închise", aşa că, în consecinţă, a murit de pleurezie şi de pneumonie. Graficul a ilustrat mai târziu că din douăzeci şi şase de persoane care au fost prezente la deschiderea mormântului, douăzeci erau încă în perfectă stare de sănătate.[139]

Cu toate acestea, zvonurile au continuat, ziarele rivale luptând acum să-şi promoveze propria versiune a poveştii. În aceeaşi zi în care *Daily Express* a publicat povestea penei de curent din Cairo în momentul decesului lui Carnarvon, *Daily Mail* a scos articolul despre ţânţarul înspăimântător care „putea să se fi aşezat acolo dinainte, în lichidul de îmbălsămat găsit înmormântat şi el cu Tutankhamon"[140]. La acest lucru, mentorul şi prietenul lui Carter, profesorul Percy Newberry, a replicat: „În vale nu sunt ţânţari, aşa că înţepătura otrăvitoare trebuie să provină din Luxor."[141] Fără îndoială, Carter s-a gândit că povestea pe care o spuneau el şi Carnarvon era destul de dramatică şi fără aceste atenţii nedorite. Mai târziu a început să riposteze împotriva oricui deschidea acest subiect: „Răspunsul este foarte general... Şi de fapt, cuvântul «Osiris» se referea la cei decedaţi. În orice caz, eu sunt încă în viaţă."[142] „Dacă a fost vreun blestem", scria el, „a luat forma lui Messrs Creepy, Crawly Biteum and Co." – compania insectelor care l-au înţepat în timp ce poposea în deşert"[143].

Carnarvon a fost îngropat la castelul Highclere în 28 aprilie 1923, din dorinţa sa, pentru a-şi putea veghea pentru eternitate fermele, grădinile, lacurile şi pajiştile, care se întindeau pe o suprafaţă cât vedeai cu ochii.[144] La doar şase săptămâni de la deschiderea oficială a mormântului, Carter îşi

pierduse prietenul şi aliatul cel mai de încredere. Dacă a existat cu adevărat un blestem, atunci acesta a fost moştenirea morţii lui Carnarvon pentru Carter. Cu Carnarvon în viaţă mai era o şansă ca apariţia conflictelor între descoperitorii mormântului şi inamicii mulţi din presă şi autorităţile egiptene să poată fi rezolvate; când era necesar, Carnarvon ştia cum să trateze problema cu tact şi cum să se impună. Lăsate însă în seama arogantului Carter, aceste probleme aveau să meargă din rău în şi mai rău.

8
Adevărata poveste a descoperirii şi prădării mormântului

Câteodată, când eram singur la lucru…
(într-un mormânt din Valea Regilor) mă apăsa liniştea şi misterul… şi dacă după această perioadă de trei mii de ani mai eşti conştient de caracterul lor apăsător de sfânt… te întrebi care puteau fi sentimentele hoţilor de demult, care reuşeau să intre la lumina unei lămpi cu ulei pâlpâitoare în aceeaşi încăpere cu decedatul.[145]

Arthur Weigall

Tot ce aţi citit până acum este adevărul aşa cum a fost el acceptat, cu unele ajustări aduse de învăţaţi şi experţi care au încercat să explice diferitele anomalii ale poveştii despre cum au găsit şi au golit Carter şi Carnarvon mormântul lui Tutankhamon.

Totul este situat undeva la limita dintre adevăr şi minciună.

Voi explica acum ce cred eu că s-a întâmplat. Este o poveste de mii de ori mai şocantă despre prădare şi crimă decât cea care s-a spus până acum, şi nu se bazează pe existenţa unui „blestem” născocit „al mumiei”. În opinia mea, Carter şi Carnarvon au înşelat lumea întreagă şi, în timp ce-şi duceau şiretlicul la bun sfârşit (care i-a făcut extraordinar de bogaţi), au descoperit un secret care putea răsturna ordinea lumii.

Acesta a provocat crime în serie care au fost comise pentru ca adevărul să nu fie descoperit niciodată.

Pentru a verifica această afirmaţie îndrăzneaţă, voi lua povestea de la început, ca să vedem ce s-a întâmplat cu adevărat.

Carter era un om sistematic şi metodic: metodele sale de căutare şi excavare erau foarte precise. Era un om care avea multe de demonstrat lumii întregi. Ca şi multora dintre noi, i-a plăcut şi lui ideea de a deveni bogat, însă era condus şi de dorinţa de a fi respectat în societate; a tânjit după rangul de cavaler, sau poate chiar după rangul de nobil. A fost o perioadă când îl vizita pe Carnarvon la frumosul castel Highclere, iar el deja visa să fie şi el avansat la un asemenea nivel. A preluat manierele şi stilul de a se îmbrăca de la prietenul său; portretele lui Carter (în special unul făcut de fratele său) din a doua jumătate a vieţii sale prezintă un om care arată exact ca şi partenerul său. Când a fost dat afară de la Serviciul de Antichităţi şi a trebuit să-şi câştige existenţa cum putea printre turişti şi jefuitorii de morminte, hotărârea lui Carter de a arăta lumii că se înşela asupra persoanei sale trebuie să se fi întărit.

Cred că până să fie dat afară, el ştia deja unde era mormântul lui Tutankhamon, pentru că familia El-Rassul îi arătase cum să ajungă acolo prin pasaje din alte morminte, având nevoie doar de momentul oportun şi de bani ca să-l jefuiască. Ar fi putut să intre în mormânt cu familia El-Rassul şi să trăiască de pe urma câştigurilor obţinute din orice ar fi putut să scoată şi să vândă, însă numai acest lucru nu i-ar fi asigurat respectul şi faima pe care le-a dorit cu atâta ardoare. Ca şi jefuitor de morminte, ar fi reuşit să se îmbogăţească atât cât avea nevoie, însă nu ar fi câştigat rangul de cavaler şi recunoaşterea internaţională.

Când l-a cunoscut pe Carnarvon, Carter a ştiut că avea să aibă noroc. Contele avea bani, un statut social de seamă şi a împărţit cu Carter multe dintre ambiţiile lui, chiar dacă aveau

scopuri diferite. Să administrezi o moşie ca Highclere, construită din bani moşteniţi, trebuie să fi fost o adevărată povară, chiar şi pentru un om cu o asemenea zestre. Carnarvon a trăit şi el în umbra tatălui său, care fusese om de stat, iar perioada în care ar fi putut să se afirme averea familiei era minată. Unindu-şi forţele cu ale lui Carter, Carnarvon a putut să-şi lase amprenta pe ea, poate chiar să-şi depăşească tatăl şi să asigure viitorul proprietăţilor familiei.

Apoi a apărut Theodore Davis şi a luat concesia de a face săpături pentru zona în care Carter ştia că se găsea mormântul pe care dorea atât de mult să-l găsească. De atunci şi-a sabotat într-una cariera de inspector în mod deliberat, ca să-şi continue activităţile independent, în aşteptarea acelui moment. Dar din cauza lui Davis, avea să aştepte puţin mai mult. Aşa că, în timp ce Davis săpa în vale în locuri întâmplătoare, cu o tehnică de amator, Carter şi Carnarvon trebuiau să se mulţumească să lucreze în altă parte, urmărind atent ce punea Davis la cale şi sperând că nu avea să descopere întâmplător premiul care trebuia să fie al lor.

Carter a fost cel care l-a sfătuit pe Davis să renunţe la săpat, de teamă să nu pună în pericol drumul, atunci când americanul era la doar câţiva metri depărtare de pereţii mormântului. Sunt sigur că Howard Carter ştia deja cât de aproape era Davis de comoară; iar dacă nu a ştiut, atunci a fost o coincidenţă extraordinară. Eu cred că el, împreună cu Carnarvon şi cu familia El-Rassul lucrau deja din greu în interiorul mormântului lui Tutankhamon şi nu vroiau să riște ca Davis să dea peste ei şi să descopere că ei erau adevăraţii hoţi de morminte.

În 1908, Davis a găsit un mormânt ce conţinea obiecte înscrise cu numele lui Tutankhamon şi cu cel al soţiei sale, Ankhesenpaaton, plus o statuie mică din alabastru şi nişte foiţe din aur care îl reprezentau pe tânărul rege cum vâna din

carul său. Davis a fost atât de sigur că a găsit ultimul loc de odihnă al lui Tutankhamon, încât a semnat, ca şi coautor, o carte scrisă de Maspero, Daressy şi Crane, toţi trei fiind egiptologi respectaţi, intitulată *The Tombs of Harmhabi and Tutankhamun* (Mormântul lui Harmhabi şi al lui Tutankhamon). Avusese dreptate; descoperise o parte a mormântului lui Tutankhamon. Aşa că, dacă vroiau să evite dezastrul, Carter trebuia să-l convingă că acolo nu mai era nimic.

Carter a declarat că Davis s-a înşelat. El a spus că mormântul era prea mic ca să aparţină unui rege şi, în această privinţă, a avut dreptate. Ceea ce găsise de fapt Davis a fost un pasaj de legătură spre mormântul lui Tutankhamon. Numai Carter ştia unde se odihnea faraonul şi nici nu se gândea să-i spună lui Davis sau altora, până nu avea să fie cu adevărat al lui şi gata să-l prezinte ca pe o piesă de teatru spectaculoasă. După mulţi ani de lucru în vale, Carter ştia că mormintele regilor din dinastia a optsprezecea erau legate între ele şi că locul de veci al lui Tutankhamon se găsea sub cel al lui Ramses al VI-lea. Acesta era legat şi de KV5 – mormintele au fost denumite de cei care le-au găsit pentru a le identifica mai uşor, astfel că KV5 provine de la Kings Valley (Valea Regilor), mormântul cu numărul 5 –, dar şi de ascunzătoarea pe care a găsit-o Davis.

O dată ce Carter a găsit intrarea folosită de preoţi înainte cu 3.000 de ani, a trebuit să se asigure că nimeni nu mai intrase înaintea lui. El nu mai avea puterea autorităţilor de a anula concesia lui Davis şi nici nu putea dezvălui ceea ce descoperise. Trebuia doar să aştepte momentul potrivit. Nu e de mirare că urmărea ca un şoim fiecare mişcare a lui Davis. De îndată ce Davis a renunţat – încurajat de Carter şi Carnarvon – cei doi prieteni s-au năpustit asupra zonei şi au început să lucreze.

În 1909, Davis i-a dat lui Herbert Winlock artefactele pe care le descoperise împreună cu Ayrton, arheologul său după

Carter, Winlock devenind mai târziu directorul Muzeului Metropolitan. Apoi, lumea a uitat de ele până în 1921, când Winlock s-a hotărât să le examineze mai atent. Spre mirarea lui, a descoperit că ulcioarele, obiectele din lut şi unele sigilii purtau nu doar numele lui Tutankhamon, ci şi sigiliul necropolei regale. Aceasta era o dovadă că tânărul rege a fost înmormântat în vale.[146]

Winlock se înţelegea bine cu Carter şi, crezând că acest lucru avea să-l ajute mult pe prietenul său în căutarea mormântului, i-a spus repede ce a descoperit. Însă Carter ştia deja acest lucru. Întrucât lumea urmărea cu mai multă atenţie ceea ce făceau, Carter şi Carnarvon trebuiau să fie mai atenţi. Se apropia momentul în care cei doi trebuiau să termine scoaterea în secret a obiectelor din mormânt, să anunţe că au localizat mormântul şi să găsească o modalitate de a ascunde ceea ce puneau la cale.

Pentru cei din jur, Carter părea să caute încă intrarea în mormânt pe Valea Regilor, şi, într-un fel, chiar asta făcea: însă nu ştia exact unde era mormântul. Până ce Carter şi Carnarvon au primit licenţa de la Maspero, Carter îşi redusese deja aria de căutare la câteva mii de metri pătraţi, chiar dacă pretindea că nu era aşa. El lucra deja în secret în interiorul mormântului, însă trebuia să-şi calculeze exact poziţia la suprafaţă, pentru că avea nevoie de un loc de unde să-şi creeze o intrare falsă, pentru a ascunde ceea ce făcuse de câţiva ani sub pământ. În însemnările sale despre munca de excavare nota: „Dificultatea a fost să ştiu de unde să încep, din cauza grămezilor de gunoaie care înconjurau mormântul din toate părţile, deoarece nu s-a făcut nicio consemnare despre porţiunile care au fost sau nu excavate.”[147] Nu era adevărat, bineînţeles. Potrivit celor menţionate de Thomas Hoving în *Tutankhamun: The Untold Story* (Tutankhamon: Povestea nespusă), Charles Wilkinson, de la Muzeul Metropolitan, a spus mai târziu că Howard Carter ştia exact

unde exploraseră săpătorii până atunci, şi ştia foarte bine ce însemna un teritoriu virgin.[148]

Carter, bineînţeles, a putut să localizeze mormântul pe care deja îl descoperise împreună cu familia El-Rassul, cei mai experimentaţi jefuitori de morminte din Egipt. Era pe punctul de a-l goli, folosindu-şi armata de muncitori, pe a căror discreţie ştia că se putea baza, şi în acelaşi timp ridica un paravan care să inducă în eroare arheologii rivali şi autorităţile, lucrând în alte situri arheologice. Carter şi Carnarvon aveau nevoie de un timp în care să-şi ia orice vroiau din mormânt şi să pregătească ce-a mai rămas pentru descoperirea oficială care avea să-i facă cunoscuţi şi să le asigure autenticitatea, faima şi valoarea tuturor artefactelor pe care le colectau.

În căutarea unei intrări perfecte, Carter a decis să se concentreze pe săpături până la bază în micul sector triunghiular dintre mormintele lui Ramses al VI-lea, Ramses al II-lea şi al lui Merenptah, insistând ca acel loc să fie zona de căutare. A elaborat un sistem de caroiaj, pe care l-a învăţat în armată, ca să descopere cum sunt legate mormintele unul de altul. A fost elaborat un sistem mai bun decât un caroiaj, iar Carter lucra sistematic prin careuri, până ce a fost sigur că a găsit locaţia corectă şi configuraţia mormântului. Un scriitor pe nume Jon Manchip White spune o poveste, care la rândul ei a fost spusă de un locuitor mai în vârstă din Luxor, despre un soldat britanic din primul război mondial, care a achiziţionat un papirus de la un fermier egiptean, care şi el l-a găsit întâmplător. Soldatul nu a putut citi papirusul, care a ajuns mai apoi în mâinile lui Carter, acesta reuşind să-l citească. Potrivit informatorului lui Manchip White, care avea 13 ani pe atunci, papirusul a indicat clar poziţia mormântului lui Tutankhamon şi chiar descria ce conţinea. Carter a decis, se pare, să păstreze acel papirus doar pentru sine şi să-şi

concentreze căutările în jurul mormântului lui Ramses al VI-lea.[149]

Carnarvon era de acord cu toate sugestiile lui Carter, având încredere că partenerul său făcea totul în aşa fel încât să fie bine pentru amândoi şi să fie mulţumit de artefactele scoase în secret din mormânt şi pe care urma să i le trimită cu vaporul.

Această poveste (cu papirusul) este însă doar un zvon şi, cu siguranţă, Carter a reuşit să găsească mormântul cu ajutorul celor din familia El-Rassul.

Carter a golit toată zona din jurul mormântului lui Ramses. Astfel a ajuns la stânca pe care erau construite colibele muncitorilor din antichitate. Acel loc avea să fie, a decis el, locul perfect pentru intrarea în mormânt. Şi-a concentrat apoi forţa de muncă de la stânci şi a început să sape în direcţia opusă. Nu s-a putut explica niciodată de ce a făcut acest lucru, deoarece prezenţa stâncilor deseori indica un mormânt prin apropiere. Mai târziu, când a fost întrebat de acea schimbare bruscă de direcţie, Carter a inventat o scuză neconvingătoare, cum că sezonul turistic urma să înceapă în curând, iar excavările sale ar fi împiedicat accesul turiştilor la mormântul lui Ramses al VI-lea.

Se pare că mulţimea care avea să se adune şi să mişune în jurul lui în timp ce lucra l-a determinat să schimbe direcţia. Aşa cum am văzut, nu-i plăcea aglomeraţia şi nu ar fi putut să lucreze liniştit la construcţia unei intrări false dacă ştia că îl privea cineva. Avea nevoie de mai mult timp ca să distragă atenţia de la locul unde urma să facă pregătirile. Deja nu se mai grăbea. Tot ce făcea în vale era să schiţeze toată zona potrivit caroiajului, ca să se asigure că are parametrii exacţi ai mormântului. Trebuia să fie 100 sigur unde era poziţionat mormântul tânărului monarh faţă de celelalte morminte, mai ales faţă de cel al lui Ramses al VI-lea, aşa încât să-şi poată

duce la bun sfârşit planurile pentru descoperire. Ar fi fost ridicol să se grăbească după atâţia ani de pregătiri.

Carter, europeanul singuratic prin acele locuri de atâta vreme, a trebuit să se confrunte cu căldura sufocantă, cu muncitorii nesupuşi, cu mizeria şi cu praful înecăcios de peste tot. Nu era de mirare că devenea tot mai iritat, indispus şi irascibil.

Chiar dacă nu punea la îndoială niciodată loialitatea grupului său de muncitori, îi era teamă de instinctele lor înnăscute. Carter trebuia să se asigure tot timpul că niciunul dintre ei nu scotea repede pe piaţă obiecte mici înainte de a se hotărî el însuşi. Oricare dintre numeroasele obiecte pe care le-au scos la suprafaţă înainte de deschiderea mormântului ar fi putut declanşa un dezastru extraordinar. Dacă oricare dintre muncitori ar fi sustras un obiect în secret şi l-ar fi vândut mai târziu pe piaţa neagră, totul s-ar fi dus de râpă.

Tot timpul lucra la suprafaţă, în timp ce prietenii lui, familia El-Rassul, lucrau dedesubt, scoţând comori de o valoare inimaginabilă. Această operaţie clandestină a continuat ani întregi, primul război mondial oferindu-le acoperirea perfectă pentru activităţile desfăşurate. Atenţia presei şi a autorităţilor a fost captată de probleme mai serioase decât arheologia, şi deşi Carter a fost preocupat câteodată şi de război, a lucrat timp de patru ani fără să fie în centrul atenţiei.

Eu personal cred că Howard Carter a descoperit mormântul imediat după ce a reînceput săpăturile în 1914, cu aproape opt ani înainte de descoperirea „oficială” din acea noapte de noiembrie 1922. Citind descrierile sentimentelor celor doi din momentul descoperirii după opt ani, ne putem doar imagina cum trebuie să se fi simţit Carter şi Carnarvon când au descoperit mormântul cu adevărat şi au realizat că au dat peste ce trebuie să fi fost cea mai mare ascunzătoare de aur şi bijuterii din lume. Ei trebuie să fi fost puşi într-o situaţie complicată, prinşi între gândul de a spune tuturor ce descoperiseră şi să se bucure de glorie şi între faptul că, dacă

puteau să țină secretul pentru câțiva ani, puteau să se asigure că întreaga comoară le va reveni lor. Să țină secretul timp de opt ani, timp în care au lucrat la golirea mormântului și la reconstruirea istoriei trebuie să fi fost un exercițiu nemaipomenit de autocontrol și bună administrare.

Sunt multe lucruri care ne sugerează că ei intraseră deja în mormânt cu mulți ani înainte de anunțarea descoperirii. Cel mai convingător este un inel pe care Carnarvon i l-a dat lui Edward Harkness, președintele administrativ al Muzeului Metropolitan în 1921. Despre acel inel, ce purta sigla lui Tutankhamon, se știa că există de șapte ani la acel moment. Acesta nu putea să provină decât din mormântul regelui.

Ceea ce au descoperit Carter și Carnarvon a fost de fapt un mormânt mult mai mare decât cel care credea lumea că-l adăpostea pe Tutankhamon. Timp de opt ani, cei doi au jefuit sistematic mormântul și au scos aproximativ patru cincimi din tot ce au găsit, între 1914 și 1922, lăsând totuși destule bogății care să uimească lumea întreagă atunci când aveau să simuleze descoperirea.

De-a lungul anilor, fiecare poveste pe care au făcut-o publică a fost cu grijă plănuită ca să tulbure apele și să-i inducă în eroare pe experți. Circula de exemplu un zvon despre faptul că Carnarvon era pe punctul de a renunța la căutări în 1922 și despre Carter care s-a oferit el însuși să le finanțeze, impresionându-l astfel pe conte, care s-a decis până la urmă să-l finanțeze în continuare. Este puțin probabil ca acest lucru să fie adevărat, având în vedere toate celelalte dovezi. Amândoi știau că acela avea să fie ultimul sezon de „căutări” pentru ei, așa că au decis ca acela să fie momentul descoperirii. Nu au vrut să întărească credințele publicului larg, potrivit cărora, chiar și ei începuseră să creadă că totul era o goană după himere.

Am început să fiu suspicios când am vizitat Muzeul din Cairo și am văzut mulțimea obiectelor originare din mormântul lui Tutankhamon aflate acolo. Eu fusesem deja în

mormântul gol, unde se găseşte şi acum mumia băiatului, şi nu-mi puteam imagina cum putea toată acea comoară, care era expusă în faţa mea, să provină din câteva încăperi micuţe. Făcând investigaţii mai aprofundate, am descoperit că artefactele provenind din mormânt sunt expuse încă în 13 muzee din lumea întreagă, inclusiv la British Museum, excluzând obiectele de la colecţionarii privaţi sau cele care au dispărut de tot. Punând totul cap la cap, e greu de imaginat că totul provine din încăperile pe care mii de turişti le vizitează anual, minunându-se de locul îngust în care a fost depusă acea muncă extraordinară. Era prea mult. Este ca şi cum s-ar încerca să ne convingă că toate lucrurile de la Buckingham Palace au fost descoperite în cabana lui Anne Hathaway.

Punând accentul pe faptul că totul fusese stivuit haotic în Anticameră, în Anexă şi în zona Camerei Tezaurului, Carter şi Carnarvon au reuşit să îi inducă pe toţi în eroare, fiind imposibil să se spună ce a fost acolo şi ce nu, în afară de cei care chiar au lucrat acolo. Dacă ne ducem în podul sau în pivniţa unei case vechi a unei familii şi vedem cum s-au acumulat mobilele aruncate, cuferele şi toate mărunţişurile de-a lungul timpului, ne putem imagina cum au arătat încăperile din mormânt când au fost deschise publicului pentru prima dată. Cum ar putea cineva să-şi imagineze exact ce era acolo?

Când m-am dus a doua oară la mormânt, m-am confruntat cu foarte multe contradicţii. Dacă acest faraon avea o asemenea comoară de bunuri pământeşti pentru vecie, de ce a fost adăpostit într-un loc atât de modest? O explicaţie posibilă este cea conform căreia a murit neaşteptat de repede şi de tânăr, iar pregătirile nu au fost gata la timp, însă bogăţiile îngropate cu el arată că nu a fost aşa. Dacă au avut timp să adune o asemenea avere, n-ar fi avut ei timp să construiască un mormânt destul de mare încât să adăpostească totul aşa cum trebuie? Dincolo de toate, de ce a

fost intrarea în mormânt aşa de mică, încât preoţii să fie nevoiţi să taie în două osiile celor şase care, ca să treacă cu bine de intrare? Cât putea fi de dificilă crearea unei intrări mai largi? Poate o săptămână de lucru în plus? Chiar dacă au trebuit să taie căruţele în bucăţi ca să le poată trece pe uşă, de ce nu le-au refăcut o dată ce au intrat?

Vorbim aici de preoţi şi de servitori care erau dispuşi să facă distanţe enorme doar ca să-şi îngroape regii aşa cum trebuie. Este posibil să-şi fi distrus căruţele doar ca să le introducă, iar apoi să le lase rezemate una de alta vraişte? Cum au putut să-l ducă în bucăţi în lumea de apoi?

M-am gândit mulţi ani la acest lucru şi am citit tot ce am găsit – versiuni oficiale ale lui Carter şi ale echipei sale, dar şi versiuni neoficiale ale criticilor – şi încet mi-a încolţit în minte posibilitatea ca descoperirea să fi fost pregătită. Intrarea, descoperită de băiatul care aducea apă, nici nu era intrarea oficială. Era ieşirea pe care o făcuseră Carter şi Carnarvon o dată ce au sigilat intrarea. Am descoperit că Howard Carter a schimbat de câteva ori povestea despre băiatul cu apa şi despre scările ascunse. În timp ce călătorea prin America, Carter i-a spus lui Lee Keedick, organizatorul excursiei, că, spre deosebire de cele scrise în carte, „scara a fost găsită puţin mai încolo faţă de zona în care îi spusese, înainte cu o seară, şefului de echipă să înceapă”[150].

Născocirea despre băiatul cu apa a fost necesară pentru ca să se declare că scările neacoperite au fost găsite îngropate. Astfel, Carter putea să le scoată de lângă prima uşă sigilată, însă doar parţial, pentru ca apoi să le poată înlocui, sub pretextul că-l aştepta pe prietenul şi finanţatorul său, Carnarvon. Motivul pentru care nu a acoperit toată uşa a fost faptul că avea nevoie de cele câteva ore de lumină câte mai rămăseseră ca să reumple golul pe care îl făcuse pe dinăuntru. În realitate, de vreme ce nu a săpat totul de la început, el a trebuit să pună sigiliile pe aşa-numita uşă de

intrare. Nu a trebuit să mai sape pentru că știa că intrarea era acolo. Știa acest lucru pentru că el a făcut-o.

În momentul în care am început să mă îndoiesc de povestea băiatului cu apa, mi s-a părut dintr-o dată atât de neconvingătoare, încât nu înțelegeam cum eu, împreună cu restul lumii, am crezut-o atâta timp. Nimeni nu l-a cunoscut pe acest băiat mitic, în afară de Carter. Toată lumea l-a crezut pe cuvânt în legătură cu existența băiatului, pentru că era o altă părticică dintr-o poveste perfectă. Un băiețel fără bani și neștiutor, înarmat doar cu un băț, descoperă intrarea care i-a înfrânt pe cei mai buni și pe cei mai învățați din lume vreme de sute de ani. Este irezistibil. Este o povestire la cel mai înalt nivel.

Dat fiind faptul că a fost un băiat atâta de modest și de neștiutor, cum putea el să știe cum să-și ascundă descoperirea în așa fel încât „alți arheologi" să nu vadă? De unde să-i cunoască el pe arheologi? De unde a știut el să meargă fix la Carter? De unde putea el să știe că o suprafață tare din nisip era așa de semnificativă? Toată zona era plină de stânci, iar scările au fost găsite sub colibele muncitorilor, unde trebuie să fi fost plin de suprafețe tari. Ce l-a făcut pe acest băiețandru să creadă că a găsit ceva mult mai important decât tot ce fusese descoperit?

Dintr-o dată, mi-am dat seama că, evident, Carter a inventat toată povestea. Și dacă a inventat asta, oare nu mai inventase el și altceva?

Când am început să cercetez mai în amănunt, am descoperit că lordul Carnarvon își umpluse deja din belșug cămara atunci când a primit telegrama de la Carter, în care îi spunea să se întoarcă repede că făcuse o descoperire interesantă. Ar fi făcut el asta dacă nu știa că avea să fie convocat la mormânt? Bineînțeles că nu. Vroia ca totul să fie gata pentru sosirea lui, așa încât să poată sărbători descoperirea mormântului – care încă nu fusese descoperit oficial – în felul său. Când Carter a ajuns în vale pentru

ultima campanie de săpături, şi-a adus multe provizii de cea mai bună calitate, inclusiv cel mai bun vin posibil, pe care Carnarvon i le-a trimis de la „Fortnum and Mason”, faimoasa băcănie din Piccadilly, destinată înaltei clase sociale.[151] Se pare că lordul Carnarvon a ştiut exact când avea să fie chemat pentru deschiderea mormântului, aşa că s-a pregătit foarte mult pentru această sărbătoare. Nu a fost surprins când a sosit telegrama; el deja împachetase şi era gata să călătorească împreună cu fiica sa.

Mai apoi, familia El-Rassul, care şi în ziua de azi locuieşte în Qurna, mi-a explicat că toate mormintele din vale sunt legate între ele (deşi toate legăturile trebuiau să fie descoperite) şi aşa mi-am dat seama cum a acţionat Carter mai exact în toţi acei ani, fără să-l vadă nimeni. Era perfect pentru jefuitorii de morminte. Puteau să lucreze sub pământ ani de zile, căutând pasarele de legătură şi uşi blocate, fără ca autorităţile să-şi dea seama că erau acolo.

Acest lucru m-a determinat să studiez cazul mai amănunţit. Să presupunem că familia El-Rassul l-a dus pe Carter la intrarea în mormântul lui Tutankhamon venind de la un alt mormânt, să presupunem că de la cel al lui Ramses al VI-lea, care se găseşte deasupra mormântului lui Tutankhamon. Să zicem că aceştia le-au arătat lui Carter şi lui Carnarvon intrarea în mormânt, cei doi petrecând următorii zece ani golindu-l. Acest lucra ar putea explica cele „trei aeroplane” pe care localnicii le-au văzut venind pe vale, umplute cu bogăţii şi apoi luându-şi zborul, o apariţie pe care Carter a luat-o în derâdere, doar pentru că erau doar cuvintele unor „băştinaşi”.

Aşa că, m-am întrebat, de ce s-au mai deranjat Carter şi Carnarvon să prezinte descoperirea? De ce să nu scoată toată comoara în secret şi să o păstreze pentru ei? Pentru că, dacă mormântul nu era găsit în mod oficial, ei nu ar fi putut da socoteală pentru toate lucrurile şi nici să le vândă. Şi pentru că îmbogăţirea nu era singurul lor scop. Ei aveau două obiective; al doilea a fost să obţină glorie şi onoare. Ei

avuseseră deja acces la bogăţii, însă nu puteau să obţină gloria în ochii lumii decât prin anunţul că au descoperit mormântul lui Tutankhamon, lăsând destule bogăţii care să demonstreze că era cea mai mare descoperire de până atunci. Descoperirea a fost de fapt atât de mare, încât chiar şi o cincime din ce a fost acolo la început a fost de ajuns să creeze impactul pe care l-a avut mormântul asupra lumii.

Dacă s-ar fi descoperit intrarea adevărată şi încăperile goale deja prădate de ei înşişi şi de familia El-Rassul, nelegiuirea lor ar fi fost aproape sigur descoperită, şi chiar dacă reuşeau să convingă lumea că jaful s-a petrecut în antichitate, impactul asupra descoperirii ar fi fost şi aşa mult diminuat. Aşa că au fost nevoiţi să ascundă intrarea şi să blocheze încăperile goale cu pereţi falşi, mutând totul în cele patru încăperi pe care aveau să le arate lumii întregi.

Deschiderea Camerei Mortuare, ca şi a Anticamerei dinaintea ei, a constituit o altă artă a prezentării şi a iluziei. Carter i-a făcut pe toţi să creadă că, atunci când a dărâmat zidul, el era la fel de extaziat ca toată lumea că păşeau împreună înapoi în timp, într-un loc misterios şi fără de aer, care fusese închis din ziua înmormântării regelui, înainte cu trei mii de ani.

Pe când zidul a fost doborât în 1923, speculaţiile au provocat o agitaţie extremă în presă. Carter putea să se prefacă a fi iritat de toate acestea, însă el chiar le-a încurajat, pentru a-şi asigura un paravan care să împiedice lumea să privească de prea aproape la ceea ce spunea el că descoperise. Carter lucra ca un magician, folosind scamatorii ca să distragă atenţia audienţei de la trucurile pe care le făcea. Atâta timp cât lumea era fascinată de obiectele de aur dinaintea sa, nu dădea nicio atenţie peretelui fals din spatele lui Carter, care purta dovada celui care îl făcuse. Nu era de mirare că cei doi erau nervoşi şi iritaţi.

Când a trebuit să demonteze cele patru sicrie care fuseseră închise unul în celălalt, pentru a ajunge la sicriul dinăuntru, Carter a declarat că scândura, deşi în condiţie foarte bună, s-a micşorat prin uscare în timpul celor trei mii de ani.[152] însă micşorarea scândurilor s-a produs mai degrabă atunci când Carter şi familia El-Rassul au demontat sicriele prima oară. Se pare că a fost imposibil să le pună la loc aşa cum le-au găsit, după ce le-au desfăcut în bucăţi, mai ales că trebuiau să ascundă deschiderea anterioară.

În cartea sa *The Tomb of Tutankhamon* (Mormântul lui Tutankhamon), Carter spunea că meşteşugarii sicrielor erau „iscusiţi în ceea ce făceau", iar dulgheria şi tâmplăria construcţiei arăta multă îndemânare, dar se vede clar că servitorii s-au grăbit, bucăţi întregi fiind „puternic deteriorate", fiind afectate chiar ornamente din aur. A menţionat că se vedeau crestături adânci de la lovituri aplicate cu ciocanul pe părţile din aur, iar unele ornamente de pe suprafaţă erau chiar tocite. Acest lucru arăta, spunea el, că oamenii au refuzat să lucreze cum trebuie, ceea ce a dus la apariţia aşchiilor de lemn înăuntrul sicrielor, care nu au fost îndepărtate.[153]

Dacă meşteşugarii au fost iscusiţi, aşa cum a declarat el, cum se poate ca sicriul să fie poziţionat greşit, contrar instrucţiunilor scrise de ei? Dat fiind că acei oameni îşi pregăteau zeul, faraonul lor iubit, pentru somnul de veci, se poate ca aceştia să fi fost atât de neglijenţi încât „să lovească puternic" cel mai sacru dintre sicrie? Carter nu numai că îi crede pe cititori naivi, dar şi insultă societatea evlavioasă a Egiptului Antic cu asemenea acuzaţii. Nu e mai probabil însă ca munca neglijentă să-i fi aparţinut familiei El-Rassul, care a vrut doar să se supună indicaţiilor lui Carter în timpul prădării mormântului în secolul al XX-lea?

Într-un interviu acordat ziarului *The Times,* Carnarvon s-a plâns că „o umiditate destul de mare, dintr-o sursă

necunoscută, a intrat la un moment dat în mormânt, pentru că toată pânza era practic putrezită”[154].

Putem presupune că umezeala a intrat în mormânt în momentul în care Carter a intrat pentru prima dată, lăsând să intre aer proaspăt pentru prima oară după trei mii de ani. Sunt multe coridoare care duc spre şi dinspre mormânt, care acum sunt toate sigilate, însă odată ele erau deschise, iar aerul umed putea să între. Până în momentul acela, mormântul a fost închis ermetic şi totul s-a păstrat bine. Însă setea de aur a schimbat toate acestea.

Carter a vorbit despre selectivitatea „prădătorilor antici de morminte”, spunând că acolo trebuie să fi fost o expoziţie minunată de bogăţii, dar sunt sigur că s-au transformat în prăzi selective ale jefuitorilor antici, care au îndepărtat acele bogăţii din cutiile cu comori. El a spus mai târziu că cel puţin 60 din bijuterii au fost luate.[155] Cutiile neprădate trebuie să fi constituit o imagine extraordinară pentru Carter şi El-Rassul – cele mai frumoase obiecte ale unei civilizaţii glorioase, toate fiind gata să fie furate, împachetate, transportate şi vândute clandestin colecţionarilor privaţi şi muzeelor.

Multe dintre cutii au rămas la faţa locului de la descoperirea lor iniţială, fiind doar mutate de inspectorii din Luxor într-un loc mai sigur. În ciuda provenienţei lor, nu prezintă mare interes pentru muzeele lumii. Importante sunt comorile pe care le-au conţinut şi care îi tentează pe arheologi. Cutiile goale reprezintă o amintire dureroasă a ceea ce a fost furat, spre ruşinea autorităţilor.

*

Chiar înainte de deschiderea oficială, Carnarvon a promis Muzeului Metropolitan că le va da partea leului din orice descoperea. „Desigur”, i-a spus lui Lythgoe, directorul muzeului, „va trebui să păstrez câte ceva şi pentru British Museum, însă intenţionez să văd dacă Muzeul Metropolitan are grijă de tot”[156].

De fapt, nu avea nicio intenţie de a vinde, şi cu atât mai puţin de a da prea mult la British Museum. Americanii au plătit mai mult şi nu au pus întrebări multe. În acel moment, Carnarvon nu a vrut ca fiica sa, lady Evelyn, şi Carter să afle de promisiunea pe care i-a făcut-o lui Lythgoe. Probabil a simţit că s-ar fi ocupat mai mult decât el de artefacte şi destinaţia lor. Până la urmă, dorinţele sale au fost îndeplinite după moartea sa, colecţia sa fiind vândută Muzeului Metropolitan de către văduva sa, Almina. Carter a făcut toate aranjamentele şi a băgat în buzunar un comision destul de gras pentru eforturile sale. Însă în euforia descoperirii, Carnarvon a făcut greşeala să le spună unor jurnalişti că, de vreme ce mormântul fusese prădat în antichitate, jumătate din comoară era a lui în urma contractului cu guvernul egiptean. El a mai spus că avea să doneze o parte din jumătatea lui Muzeului Metropolitan şi o altă parte avea să meargă la British Museum. Se pare că unora le spunea o poveste, iar altora alta.

Aşa cum Brackman a comentat în cartea sa *The Gold of Tutankhamun* (Aurul lui Tutankhamon), aceste remarce i-au înfuriat pe egipteni. *El Ahram,* un jurnal egiptean influent, şi-a exprimat „îndoiala că guvernul avea să fie de aceeaşi părere" ca şi Carnarvon. Ministerul Lucrărilor Publice, de care aparţinea Departamentul de Antichităţi, a emis o hotărâre potrivit căreia toată comoara aparţinea guvernului egiptean. „Nici nu intră în discuţie... Opinia publicului egiptean ar trebui să fie luată în considerare", au declarat în mod categoric. Deşi, potrivit reglementărilor, cel care descoperea trebuia să primească jumătate din obiectele găsite într-un mormânt prădat anterior, în afară de obiectele pe care guvernul egiptean hotăra să le păstreze, ministerul a declarat că licenţa lui Carnarvon nu-i dădea dreptul să păstreze niciun obiect pe care l-ar fi putut găsi.[157]

Printr-o stratagemă subtilă, guvernul a apelat la simţul de fair-play al lui Carnarvon. Se presupune că el „acceptase cu

plăcere o condiţie din licenţă, conform căreia nu îi revenea nimic, demonstrând că nu avea nicio ambiţie materialistă şi că era devotat ştiinţei şi artei". Acest lucru era o noutate atât pentru Carter, cât şi pentru Carnarvon. Amândoi vroiau să apară în ochii lumii total devotaţi ştiinţei şi artei. Însă flirtul nu era considerat o trăsătură a unui gentleman. Într-adevăr, stilul de viaţă al unui gentleman englez depindea de posesia unei averi considerabile. Şi deşi în cercurile politicoase nu se cuvenea să vorbeşti despre bani sau să întrebi de unde proveneau, aceasta era o tradiţie care îi proteja pe cei care au făcut rost de bani printr-o manieră deloc cinstită.

Atunci când au deschis Camera Mortuară, Carter a declarat public că întregul conţinut al mormântului „ar trebui să fie dus la Muzeul Egiptean" în numele arheologiei.[158] În acelaşi timp, i-a scris lui Carnarvon în secret că trebuie să facă tot posibilul să se asigure că Excelenţa sa avea să primească o parte proporţională cu tot timpul şi banii pe care i-a cheltuit. Publicul a fost lăsat să înţeleagă că Howard Carter nu era de acord cu Carnarvon în ceea ce privea presa şi contractul de exclusivitate cu *The Times.* Se specula că această neînţelegere a culminat cu terminarea prieteniei dintre ei. În realitate, ei erau încă cei mai buni prieteni în momentul afacerii cu ziarul, iar Carter încerca să pună mâna pe cele mai profitabile afaceri pentru Carnarvon, în ceea ce privea presa scrisă, vorbită şi drepturile de film. Carter ar fi dorit să lase totul în seama licitaţiei şi toate drepturile să revină celui mai bogat licitant. La început, Carnarvon a fost de acord, apoi s-a răzgândit, spunându-i lui Carter că ar putea deveni prea comercial.

Oricare ar fi fost adevărata lor poziţie, înşelăciunea lor a reuşit, iar în nenumărate articole şi cărţi, egiptologi respectaţi, precum Breasted şi Gardiner, l-au descris pe Carnarvon ca fiind cel care a insistat pe acest lucru, în timp ce Carter este descris ca manipulându-l pe Excelenţa sa, insistând ca unele

dintre cele mai frumoase obiecte să ajungă la Muzeul Egiptean de Antichităţi.[159]

Scoaterea miilor de obiecte care au fost declarate oficial ca descoperite în încăpere (altele decât cele care fuseseră deja scoase în mod clandestin) nu a fost o sarcină uşoară. Carter a dus-o la bun sfârşit prin metodele sale militare. Multe obiecte mari şi grele au trebuit dezmembrate; paturile mari în formă de animale şi cele şase care din aur trebuie să fi fost aduse acolo printr-o pasarelă îngustă şi pe scări abrupte.[160] Scena a fost descrisă de un privitor:

Totul a fost încărcat în nouă care din afara mormântului, ieri dimineaţă devreme, după ce s-a dat ordinul să înceapă. Privindu-le, nimeni nu s-ar fi gândit că acele pachete conţineau de fapt obiectele cele mai valoroase, cele mai disputate şi mai mediatizate din ziua de azi.

Carter nu putea să scoată aceste obiecte pe unde au fost introduse; el pretindea că scările, coridorul înclinat şi uşa îngustă erau singura cale de intrare. Aşa că nu putea să le lase în mormânt pentru că nu era loc şi, cu cât rămâneau mai mult acolo, cu atât mai mult ar fi crescut şansele ca cineva să-şi fi dat seama că nu intraseră prin acea pasarelă şi să înceapă să se întrebe unde putea fi de fapt intrarea.

Mormântul s-a închis pentru un sezon, în 26 februarie 1923, iar coridoarele şi intrarea au fost reumplute cu dărâmături, ca să ţină intruşii departe, însă cu toate acestea, Carter şi echipa sa aveau acces secret la mormânt prin celelalte morminte. Dată fiind ostilitatea presei şi presiunile politice, trebuie să fi fost o adevărată uşurare pentru Carter şi Carnarvon să tragă cortina peste creaţia lor, chiar şi pentru câteva luni. Fără îndoială că se felicitau pentru succesul splendid al acestei farse. Oricare avea să fie rezultatul disputelor viitoare cu presa şi cu Pierre Lacau, care

reprezenta Serviciul de Antichităţi, cei doi au dat cea mai spectaculoasă lovitură imaginabilă şi şi-au asigurat un loc în cărţile de istorie.

Unele dintre minciunile pe care le-au spus Carter şi Carnarvon au fost deja prezentate în cărţi precum cea a lui Thomas Hoving *Tutankhamun: The Untold Story* (Tutankhamon: Povestea nespusă). Ceea ce Hoving şi ceilalţi cred că s-a întâmplat este că grupul, după ce a zărit bogăţiile dinăuntrul mormântului, şi-a petrecut prima noapte instalând lumina şi examinând totul, chiar şi sarcofagul. Dacă crezi că asta a fost într-adevăr ziua descoperirii, atunci totul are sens. Este greu să-ţi imaginezi că după atâţia ani de căutări fără rezultat, ar fi putut să se dezlipească de ceea ce descoperiseră atât de greu. Dacă aceea era într-adevăr prima incursiune în mormântul fabulos, aşa cum susţineau Carter şi Carnarvon, nu cred că l-au zidit înapoi şi au plecat să doarmă, oricât de obosit era Carnarvon după călătoria din Anglia. Nimeni nu poate fi chiar atât de chibzuit. Aceştia erau oameni care considerau mormântul proprietatea lor personală, iar cerinţa ca şi un inspector să fie prezent a fost considerată o procedură pur şi simplu plictisitoare.

Însă Hoving şi toţi ceilalţi au fost prea indulgenţi cu criticile la adresa eroilor noştri. De fapt, ei creaseră o reţea de înşelăciune mai complicată decât şi-ar fi putut imagina oricare dintre cronicarii lor.

9
Muşamalizarea

Oh! Ce pânză încurcată ţesem,
Când întâi învăţăm să ne prefacem[161].

Sir Walter Scott

Trebuie să privim mai cu atenţie la tot ce se întâmpla în jurul lui Carter şi Carnarvon şi să desluşim ce i-ar fi putut

determina să-şi acopere urmele şi să-şi facă „descoperirea” atunci când au făcut-o.

În *Tutankhamun: The Untold Story* (Tutankhamon: Povestea nespusă), Thomas Hoving spune că în 1917, Sir Gaston Maspero s-a retras din funcţia de director general al Serviciului de Antichităţi. Pentru a-l înlocui, el l-a ales pe Pierre Lacau, despre care Maspero credea că-i va sprijini cu generozitate pe arheologii străini ca şi Carter şi Carnarvon, şi ei dornici de a face săpături în vale. Sub organizarea lui Maspero, regulamentul impunea ca orice obiect găsit de excavatori să fie împărţit egal între ei şi autorităţi în cazul în care nu provenea dintr-un mormânt intact, pentru că, altfel, guvernul egiptean lua tot. Maspero a introdus această regulă de împărţire în 1884, pentru a sprijini munca cercetătorilor în Egipt şi a susţinut că arheologii străini nu ar trebui descurajaţi în munca lor de reguli şi legi minore. Menţiunea era vagă şi diplomată, dar folositoare oamenilor ca şi Carter şi Carnarvon şi în defavoarea egiptenilor, ale căror muzee au trebuit să răscumpere propriile lor artefacte din mâinile descoperitorilor, dacă aceştia ar fi avut de gând să le ducă la New York sau Londra.

O dată numit în funcţie, Lacau a afişat mai multe feţe. Era un arheolog foarte inteligent şi un iezuit francez obsedat de precizie - se spune că ţinea liste ale unor alte liste. Nu era de acord cu felul în care străinii bogaţi obţineau permisiunea de a săpa în Egipt şi de a lua într-o anumită măsură cam tot ce doreau, cu acordul autorităţilor care se făceau că nu văd. Considera că timpurile s-au schimbat şi că săpătorii ar trebui strict supravegheaţi şi niciodată lăsaţi să sape fără prezenţa unui inspector, indiferent că erau britanici de înalt rang sau milionari americani. A anunţat că de acum înainte, Serviciul de Antichităţi îşi va alege primul piesele pe care le doreşte, rămăşiţele urmând a fi împărţite cu descoperitorii.[162] Aceasta era o veste neplăcută pentru Carter şi Carnarvon, care

începuseră să-l dispreţuiască enorm pe Lacau. Carter îl considera însă un adversar mai puţin inteligent, fapt care avea să se dovedească a fi eronat.

În 1914, când au descoperit probabil mormântul, Maspero era încă în funcţie şi singura problemă pe care o aveau Carter şi Carnarvon era de a face mormântul să nu pară intact, pentru a putea cere cel puţin jumătate din ceea ce arătau ei lumii că au găsit. Din moment ce plănuiau să scoată multe din obiecte înainte de a anunţa descoperirea, însemna că vor rămâne cu marea majoritate a bogăţiilor. Dar Lacau părea a fi acum bariera dintre ei şi premiile lor. Muzeul Metropolitan era şi el îngrozit de schimbările propuse, văzând cum scădea sub ochii lor numărul de artefacte, şi directorii au încercat în zadar să păstreze *status quo*-ul, astfel încât muzeul să primească în continuare partea lui din descoperirile din vale şi din descoperirile personale pe care oameni ca şi

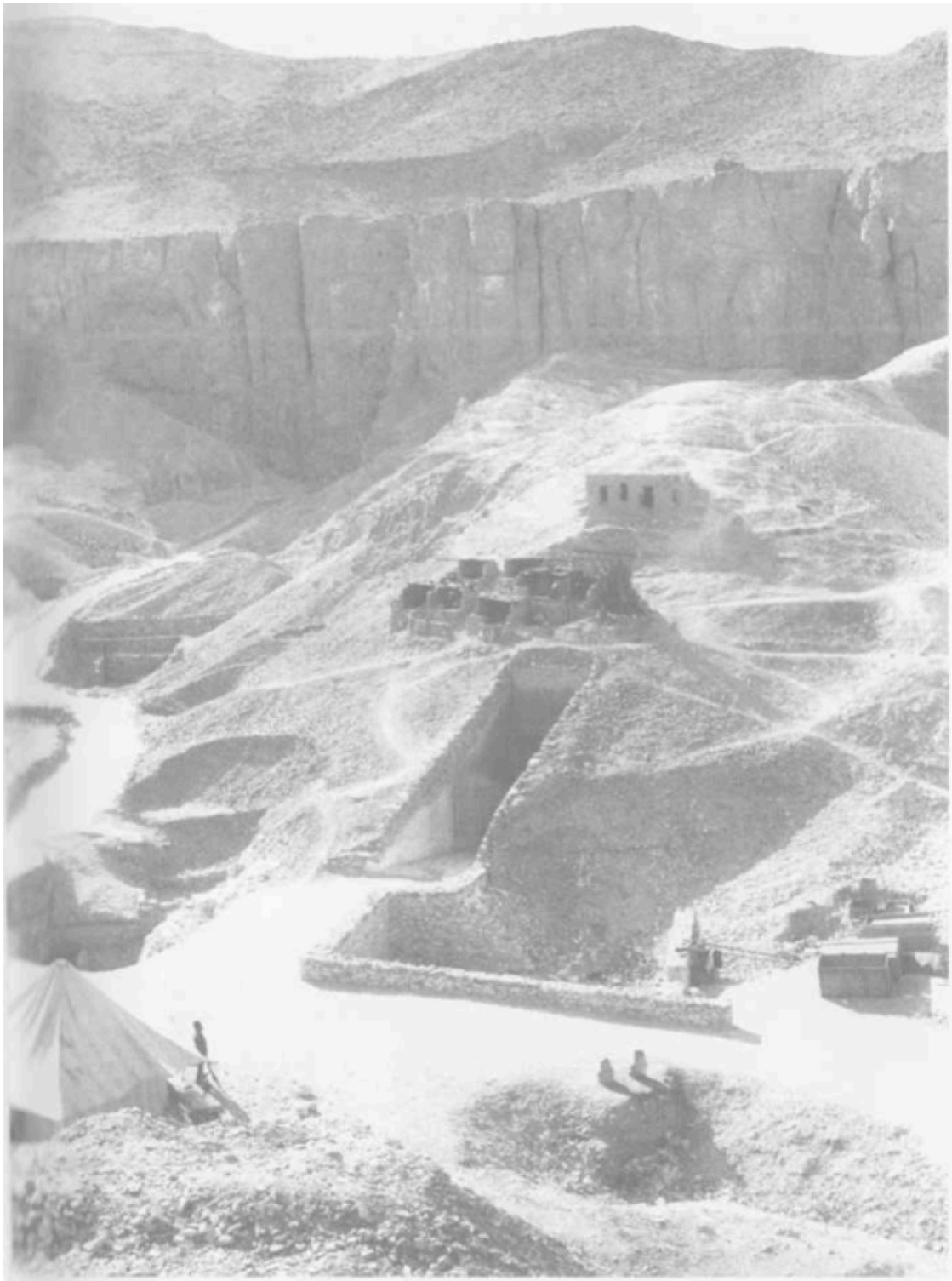

1. *Valea Regilor în perioada lui Carter şi a lui Carnarvon, iar în centru, intrarea în mormântul lui Tutankhamon (KV 62).*

Carter le efectuau. Carter și Carnarvon visau la gloria descoperirii unui mormânt intact, cum nimeni în istorie nu descoperise. Astfel, ei s-au gând

2. *Lordul Carnarvon odihnindu-se pe terasa lui din Elwat el-Dibun, din Egipt.*

3. *Un portret de mai târziu al lui Howard Carter.*

it la o metodă prin care să „descopere” un mormânt neatins și în același timp să nu trebuiască să-l predea *în toto* lui Lacau.

Astfel, cred eu, s-au decis să creeze impresia că mormântul ar fi fost jefuit în antichitate. În acest fel ar fi putut susține că nu e intact,

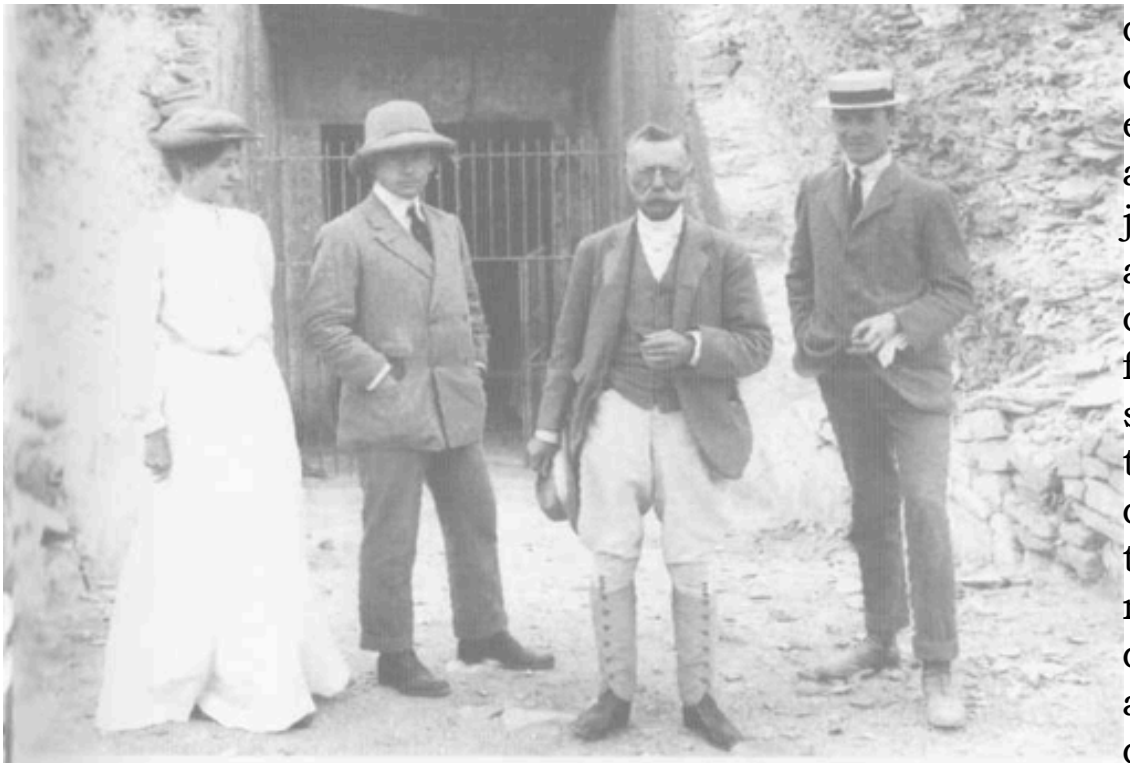

4. *Egiptologii care au ratat descoperirea.* De la stânga la dreapta: *Doamna Arthur Weigall, Arthur Weigall, Theodore Davis şi Edward Ayrton.*

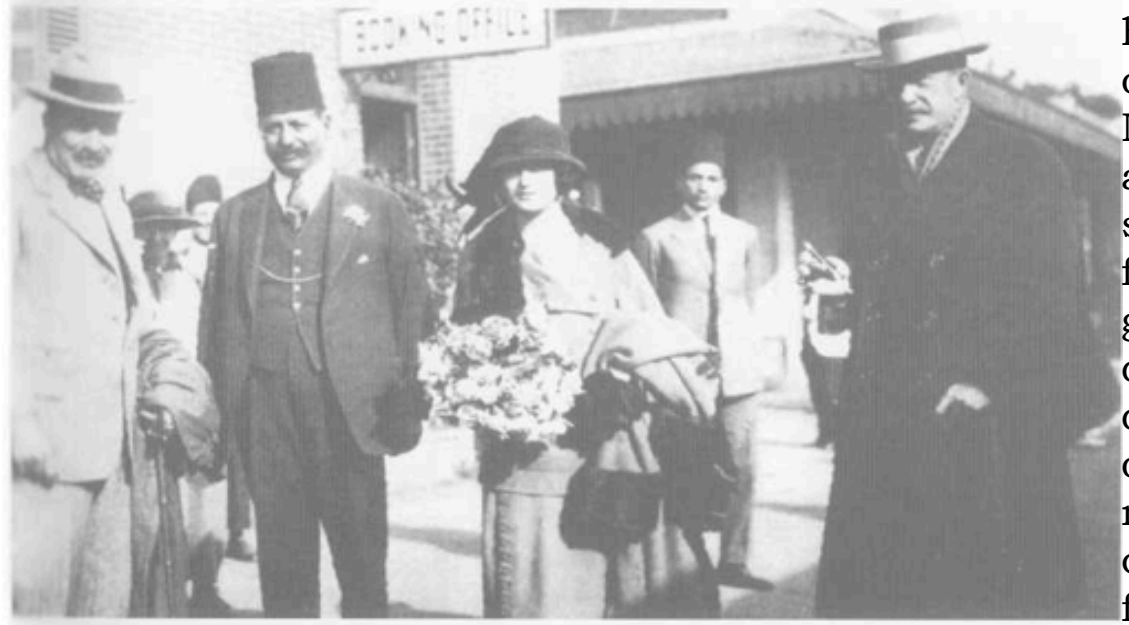

5. *Lordul Carnarvon şi lady Evelyn Herbert au fost întâmpinaţi la gară de Howard Carter şi de guvernatorul provinciei Qena, în 23 noiembrie 1922.*

dar că era aranjat aşa cum fusese timp de trei mii de ani după plecarea hoţilor. Nu avea să fie greu de demonstrat că fuseseră hoţi pe acolo, din moment ce îl jefuiseră chiar ei. Trebuiau doar să se asigure că munca lor arăta veche de trei mii de ani.

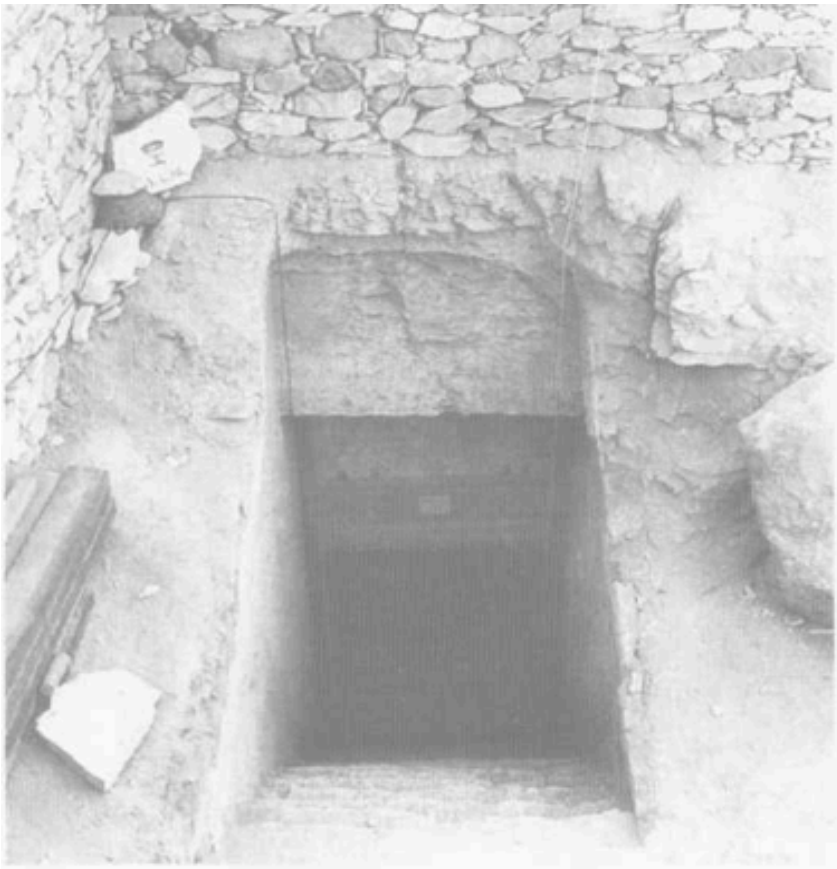

6. *Intrarea în mormântul lui Tutankhamon; la stânga se vede sigiliul lordului Carnarvon. Colegii săi se refereau la acesta ca la semnul cu cap de mort al piraților!*

7. *Carter și Carnarvon stând pe platforma pe care au construit-o ca să ascundă intrarea secretă.*

În *The Tomb of Tutankhamun* (Mormântul lui Tutankhamon), Carter susține că niciun mormânt al dinastiei a optsprezecea nu a fost jefuit în perioada acesteia, datorită puterii și bogăției faraonilor și a devotamentului lor față de protejarea mormintelor

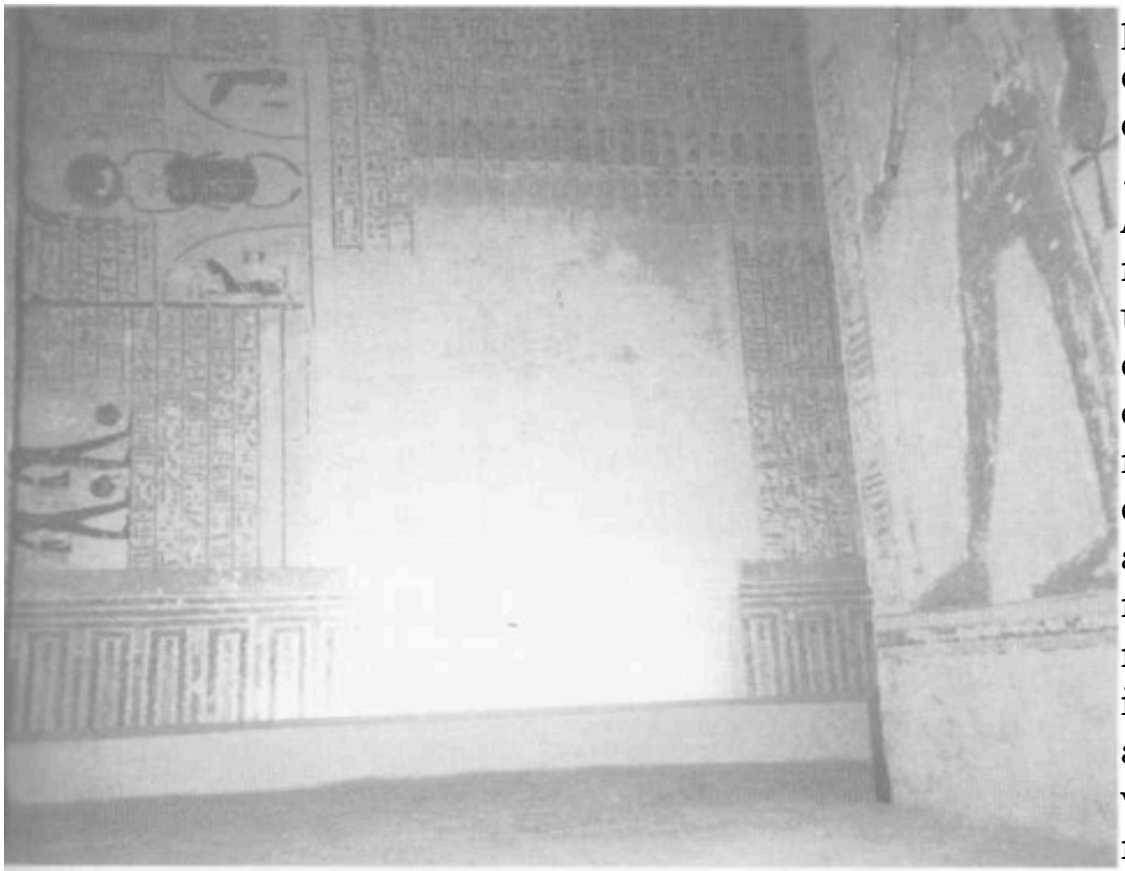

8. În stânga, *culoarul spre mormântul lui Ramses al IX-lea, care se termină cu peretele alb inexplicabil, la doar 25 de picioare de mormântul lui Tutankhamon – folosit probabil de Carter şi Carnarvon la scoaterea bunurilor din mormânt* (sus).

predecesorilor. Argumentul lui era că nu există nicio menţiune a vreunui jaf de mormint e în niciun document aparţinând dinastiei a optsprezecea, dar erau multe din a nouăsprezecea, a douăzecea şi din a douăzeci şi una. De asemenea, pretindea

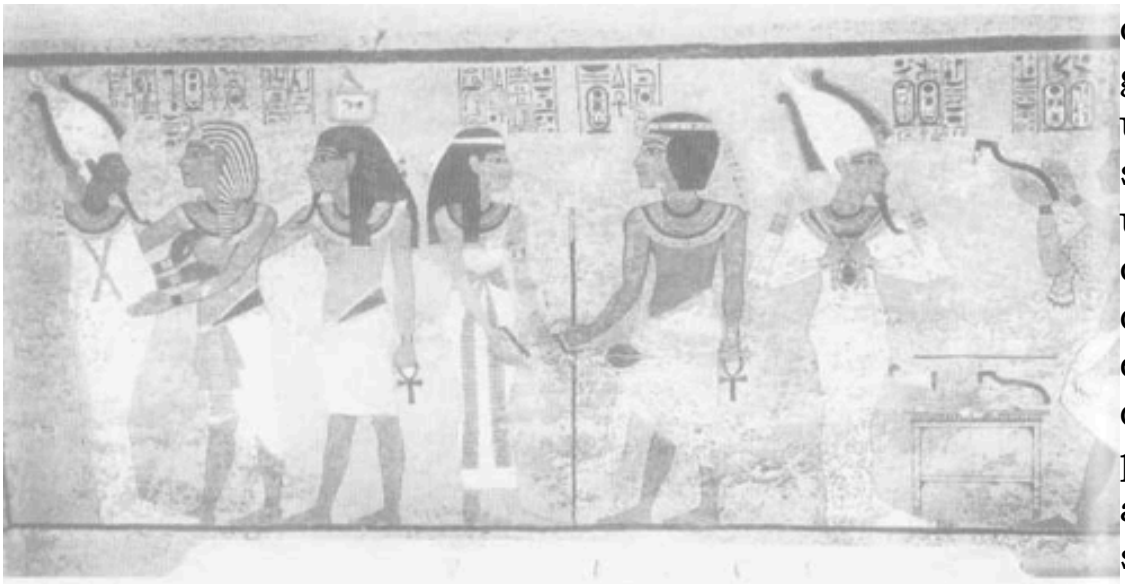

9. *Zidul nordic şi cel sudic* (jos) *al mormântului tânărului rege. Figurile de pe zidul sudic sunt pictate la scară mult mai mare decât toate celelalte şi sunt făcute probabil de Carter. Crăpăturile din zid arată intrarea făcută de oamenii lui Carter atunci când au distrus peretele ca să intre în camera mortuară.*

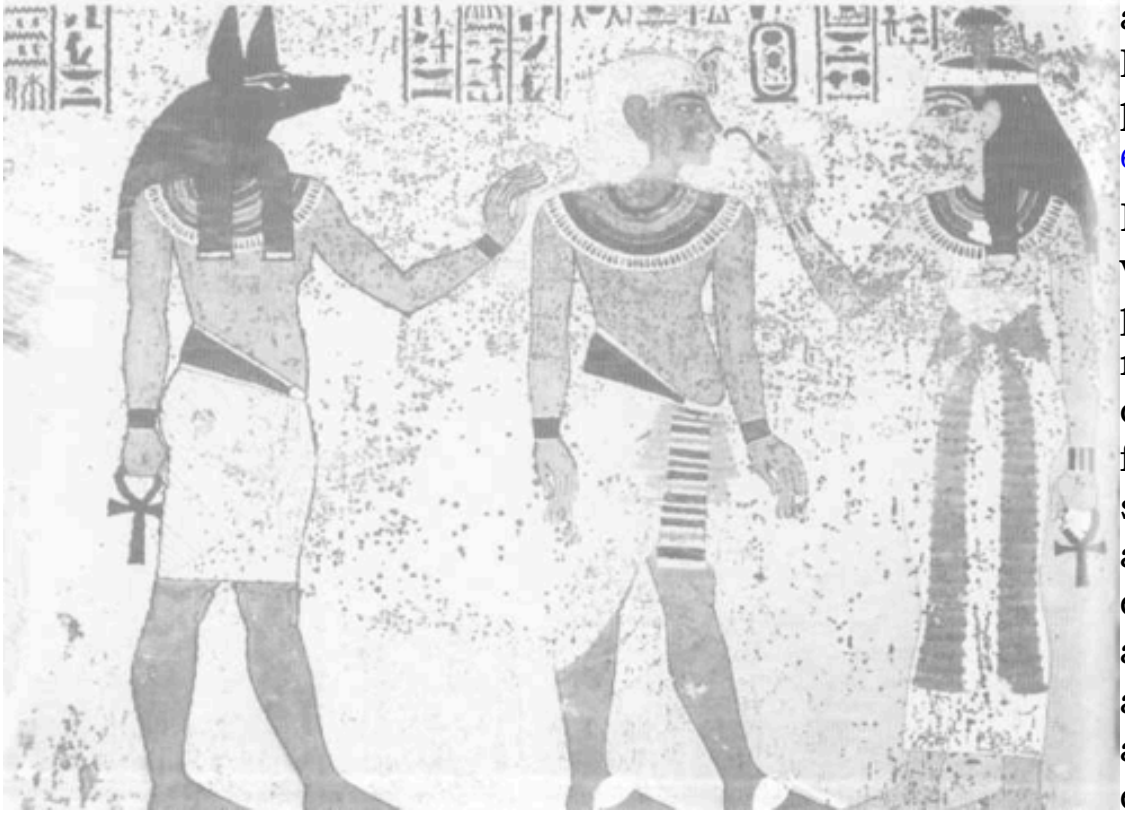

că a găsit un sigiliu care data exact din perioada stăpânirii lui Ramses al IV-lea.[1] [63] Motivul pentru care făcuse acestea afirmații aparent banale era că, dacă autoritățile considerau că mormântul fusese jefuit în timpul dinastiei a optsprezecea, ar fi trebuit să

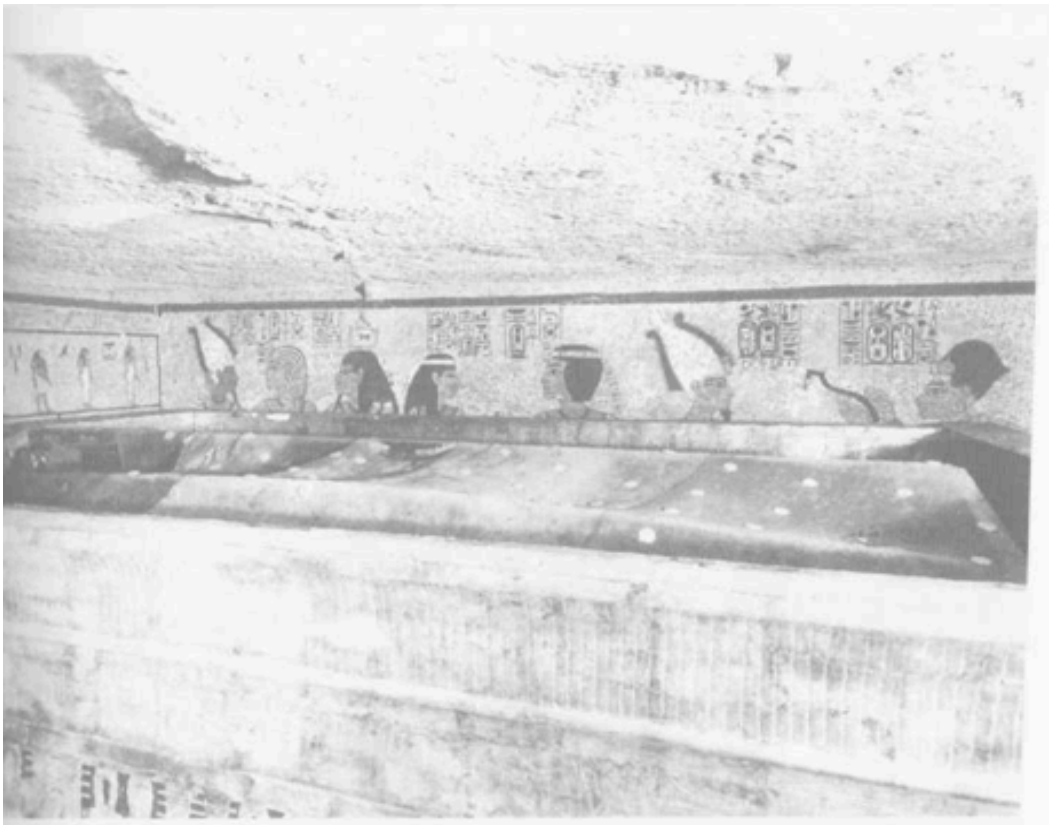

10. *Sarcofagul tânărului rege.*

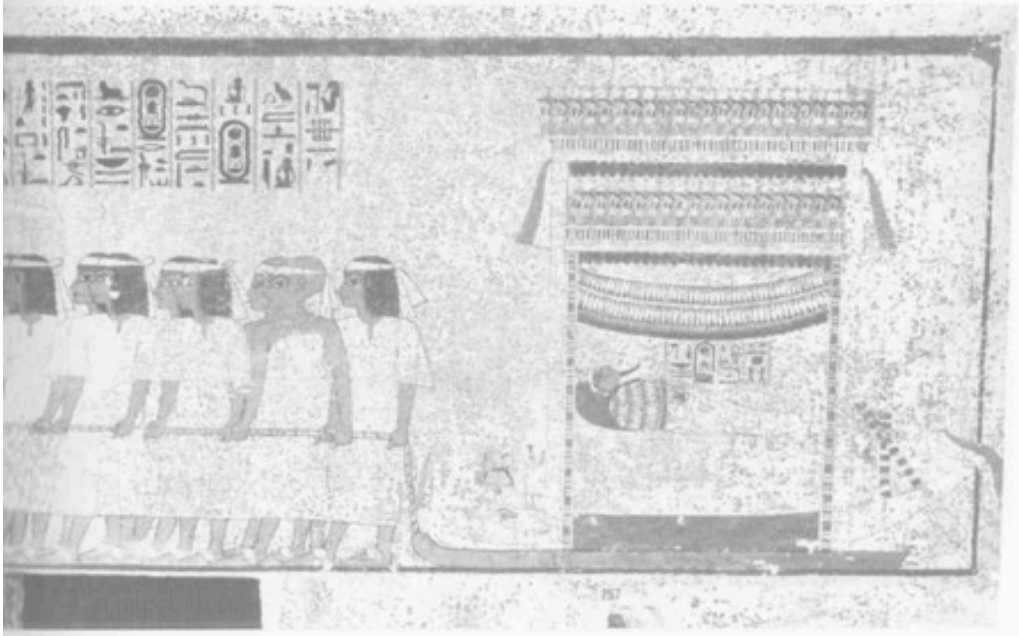

11. *Zidul estic al camerei mortuare, care îl arată pe rege în sicriul său.*

fie, teoretic, intact, iar conţinutul lui, în întregime considerat proprietatea guvernului egiptean. Dacă acceptau că fusese jefuit în perioada unei a din următoarele dinastii, împărţirea descoperirilor s-ar fi făcut în mod egal cu descoperitorii.

12. *Carter curăță cu grijă cel de-al doilea sicriu.*

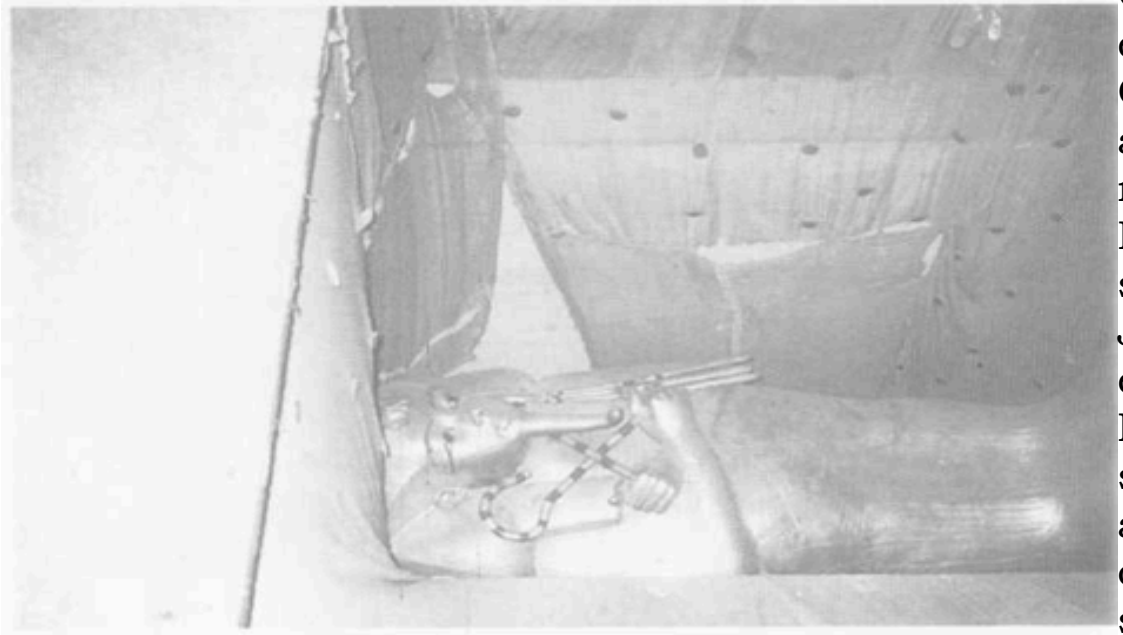

13. *O imitație a regelui în sarcofagul său din Muzeul din Cairo.*

Alți experți însă nu aveau de gând să fie pur și simplu de acord cu afirmațiile lui Carter și Carnarvon. Profesorul James Breasted, a cărui specializare era descifrarea hieroglifelor și a limbajului egiptean antic, a examinat mai târziu toate sigiliile de pe pereți și de pe uși și a

14. *Peretele lui Carter, construit peste intrarea în camera mortuară, se poate vedea bine între cele două statui de santinele ce stau de gardă. Papirusul dispărut a fost găsit sub kiltul unuia dintre ei.*

apreciat că aparţinea u fie lui Tutankhamon, fie unui mormânt regal. Dar nu a observat gaura ascunsă făcută de Carter şi Carnarvon, căci Breasted era un profesionist prea bun ca să deranjeze obiectele, presupuse a fi în poziţia originală. La sfârşit a dedus că în

15. *Hruba „prădătorilor" din anticameră, ce duce la anexă.*

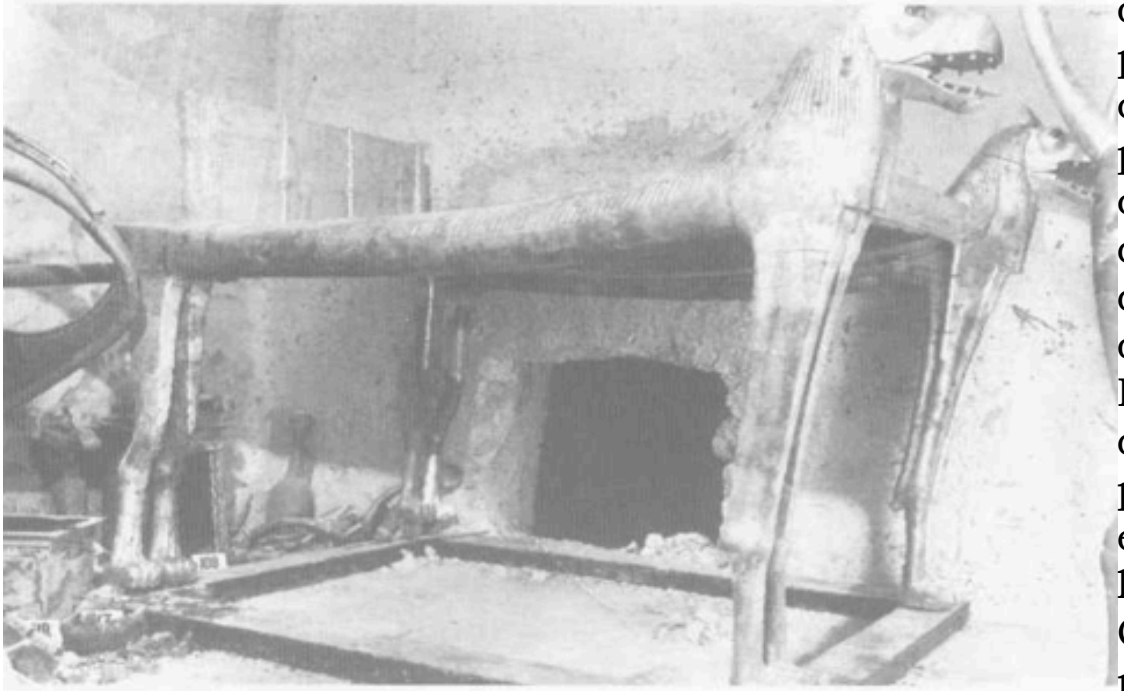

16. *Cea de mai sus, acoperită de un pat.*

mormânt s-a intrat cu siguranță cel puțin o dată în timpul dinastiei a optsprezecea, poate chiar de două ori. Dar după părerea lui Carter, acest lucru era imposibil. Breasted i-a spus că sigiliul pe care Carter i l-a atribuit lui Ramses al IV-lea era de fapt unul

17. *Ușa sigilată ce dă din anticameră spre anexă.*

fragmentat, aparținând lui Tutankhamon. De asemenea, nu era de acord cu afirmația lui Carter că niciun mormânt din timpul dinastiei a opts prezecea nu a fost jefuit, menționându-i pe cel al lui

18. *Carele distruse din anticameră.*

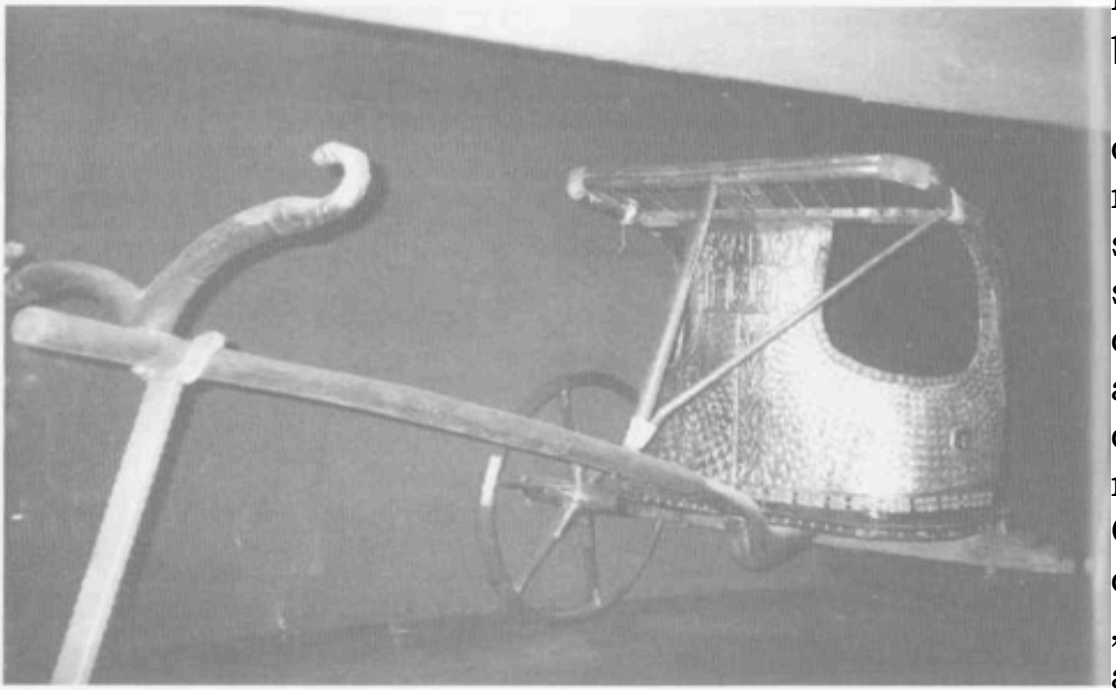

19. *Carele întregi, la Muzeul din Cairo. Se pare că acestea au fost inițial într-o încăpere mai mare, până ce Carter și Carnarvon le-au mutat.*

Tuthmosis al IV-lea, care, deși călcat de hoți, a fost resigilat de Horemheb.[164] „Doamne”, se spune că ar fi exclamat Carter, „la asta nu m-am gândit”[165]. Oricum, acest lucru este puțin probabil din

20. *Altarul de aur. Înăuntrul său se găsesc adâncituri pentru picioarele unei statui micuțe care lipsea în momentul descoperirii.*

moment ce Carter e cel care a descoperit mormântul lui Tuthmosis al IV-lea. Breasted încearcă în continuare să îl convingă pe Carter că hoții care au jefuit mormântul lui Tuthmosis al IV-lea nu erau aceiași cu cei care au fost prinși în timpul stăpânirii

21. *Radiografia craniului lui Tutankhamon, care ne arată clar ocluzia ce trebuie să-i fi cauzat moartea.*

lui Horemheb și a adăugat că mormântul lui Ramses al IX-lea se întinde de-a lungul intrării mormântului tânărului rege, aceasta însemnând că mormântul lui Tutankhamon fusese acoperit și uitat cu

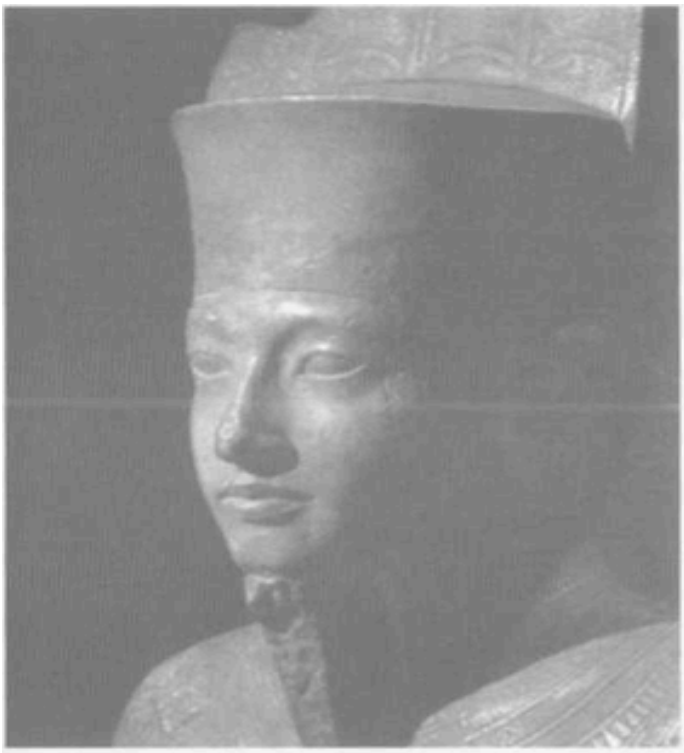

22. *O statuie din calcar care îl prezintă pe Tutankhamon ca zeul Amon, găsită la Karnak. Face parte din colecţia Muzeului din Luxor.*

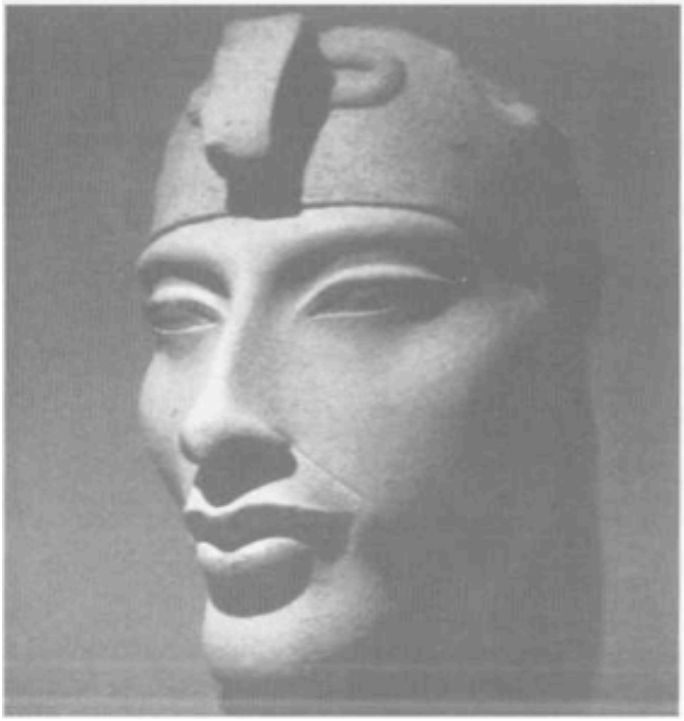

23. *Capul lui Amenhotep al IV-lea (mai târziu Akhenaton), dintr-o statuie de gresie, făcea parte cândva din Templul lui Aton din Karnakul de Est. Acest obiect şi statuetele „ushabti" ale lui Tutankhamon fac parte din colecţia Muzeului din Luxor.*

mult înainte de stăpânirea lui Ramses al IX-lea, timp în care Carter spune că ar fi avut loc jaful.[166]

Tot ce a putut exclama Carter a fost: „Doamne, la asta nu m-am gândit!"[167]

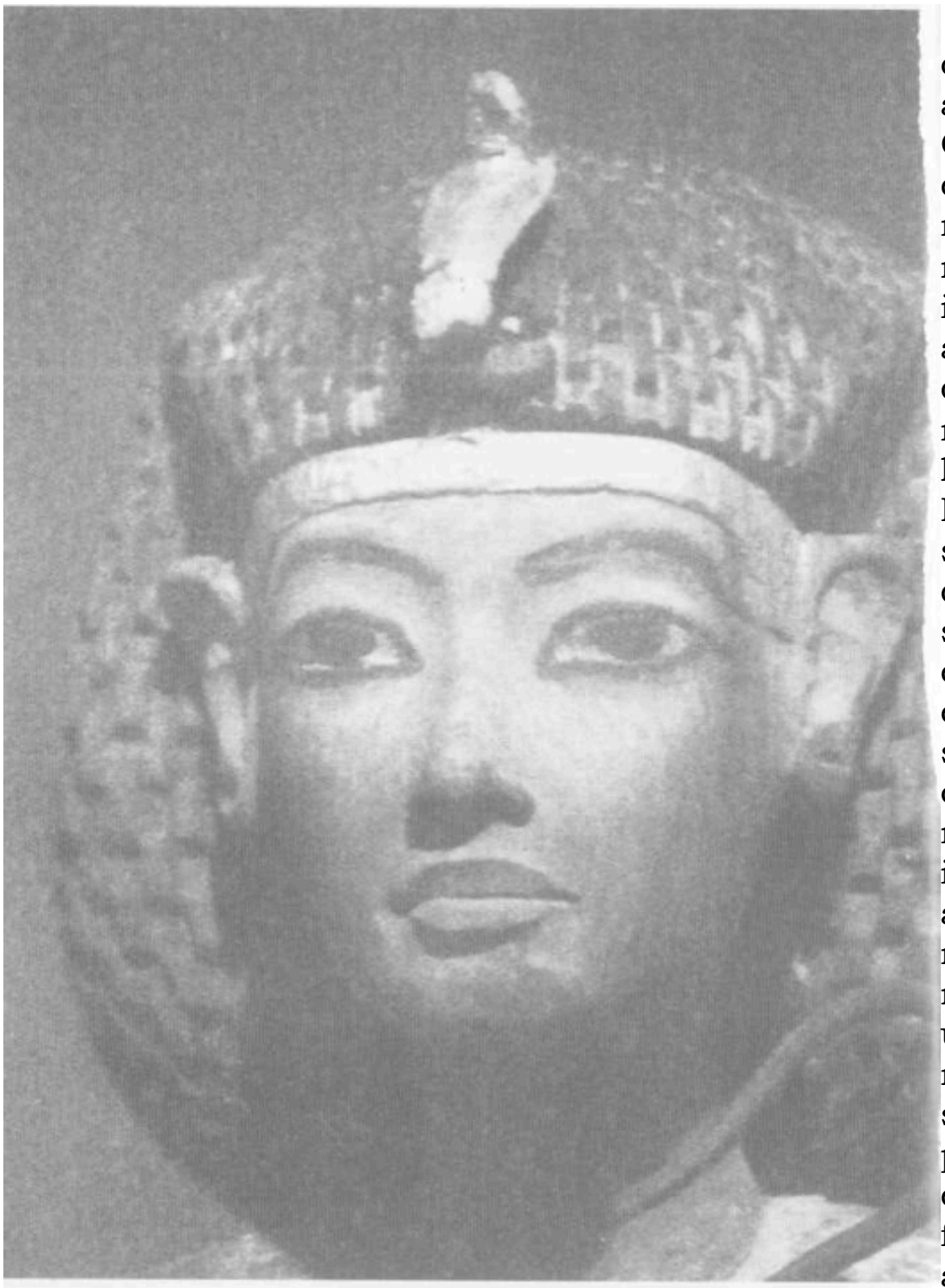

24. *Figura din lemn a regelui Tutankhamon.*

În carte a sa, Carter menţionează observaţiile lui Breasted, dar spune că e sigur că resigilarea mormântului nu se poate să fi avut loc mai târziu de zece ani după înmormântarea faraonului.[168]

Oricum, Carter trebuie să fi ştiut că dacă Horemheb ar fi încercat să aranjeze mormântul după intrarea hoţilor, ar fi fost mai devreme de zece ani după înmormântare, din moment ce generalul, asigurându-şi tronul ca faraon, a pus la cale distrugerea şi ştergerea tuturor urmelor stăpânirii lui Tutankhamon.

Trebuie să ne gândim că deşi nu au anticipat atâta atenţie publică după anunţul descoperirii lor, Carter şi Carnarvon au ştiut că totul va fi atent analizat de către experţi, dintre care mulţi aveau interesul să dovedească mai ales că descoperirea era o înşelăciune într-un fel. Profesorii învăţaţi şi şefii de muzee au şi tendinţa să fie invidioşi ca oricare alt grup de profesionişti. Descoperitorii trebuiau să facă înşelătoria foarte convingătoare dacă doreau să nu fie descoperiţi în momentul sosirii colegilor şi savanţilor la faţa locului. Cei doi au trebuit să sigileze intrarea prin care au intrat în mormânt şi să camufleze adevărata mărime şi numărul real al camerelor, multe dintre ele goale şi lăsate fără bogăţii. Aşa că au creat o nouă intrare, cioplind în rocă trepte, ascunzând pietrişul provenit din munca lor în Anticameră care, în final, a ajuns mai înaltă cu 1,20 m decât podeaua Anexei şi a Camerei Mortuare. O dată sarcina îndeplinită, au zidit înapoi scările, astfel încât să pună povestea descoperirii lor pe seama unui băiat care aducea apa, la o altă dată. Apoi au adunat toate piesele de artă pe care le-au pus în trei camere din jurul Camerei Mortuare – Anticamera, Anexa şi Camera Tezaurului – îngrămădindu-le haotic, să pară că mormântul ar fi fost jefuit în antichitate.

Ei au mai pretins că mormântul ar fi fost resigilat de către preoţii acelei vremi, după plecarea jefuitorilor (amintiţi-vă sigiliile de pe intrare şi de pe perete). Atunci este puţin probabil ca preoţii care munceau la restaurarea mormântului sfânt al băiatului ce era considerat zeu solar să fi lăsat toate lucrurile îngrămădite ca într-un pod.

Apoi, s-a pus problema carelor. Carter trebuie să se fi gândit că cineva va observa că axul osiei era prea lat pentru a încăpea prin ușa despre care el afirma că ar fi fost intrarea. Ca un arheolog serios ce era, trebuie să i se fi zdrobit inima, dar cred că el și oamenii lui au tăiat axul în două și le-au lăsat sprijinite de perete. Astfel, cred că s-a gândit el, va înlătura orice întrebare suspectă legată de intrare. Dar e de neconceput că preoţii ar fi lăsat carele într-o asemenea stare dezastruoasă. Fie ar fi lărgit ușa, iar dacă acest lucru ar fi fost imposibil, ar fi asamblat carele înăuntrul camerei. Niciun preot nu și-ar fi trimis regele în eternitate în asemenea care.

Carter și-a pus o altă problemă: susţinând că hoţii au pătruns în mormânt cu mii de ani în urmă, întrebarea ar fi fost de ce nu s-au atins de sarcofagul regelui? Era o comoară incredibilă, așa că, de ce ar fi ignorat-o? Trebuia să găsească o soluţie sau întreaga lui poveste ar fi fost pusă sub semnul întrebării. În cele din urmă i-a venit o idee. Avea de gând să spună că jefuitorii nu s-au atins de sarcofag pentru că nu l-au văzut. Nu l-au văzut pentru că era ascuns în spatele unui perete. Carter trebuia să clădească acum un perete.

Problema cea mare era cum să facă acest perete modern să se potrivească cu celelalte trei ce înconjurau sarcofagul și care erau pictate în interior cu scene ale înmormântării lui Tutankhamon și ale călătoriei sale în viaţa de apoi. Picturile începeau pe peretele estic, cu imagini ale mumiei duse spre mormânt. Ultimele ritualuri erau pictate pe peretele nordic, iar pe peretele vestic era reprezentat faraonul în drum spre lumea de apoi. Dacă dorea să creeze un perete sudic, Carter trebuia să inventeze o scenă reprezentându-i pe Tutankhamon sosind în viaţa de după moarte. Stilul ilustraţiilor era simplu și nu depășea capacităţile unui artist ca și Carter, care copiase arta egipteană de ani de zile. Dar oricum, să picteze un perete în interiorul unei camere sigilate, era o provocare.

Au construit un perete care să ascundă altarul, dar au lăsat o gaură destul de mare ca să se poată târî Carter prin ea, permiţându-i să iasă şi să intre în perioada în care a pictat interiorul peretelui. Această sarcină i-a solicitat toate abilităţile sale de artist şi copiator.

A fost foarte entuziasmat de această provocare, folosindu-şi toate talentele pe care şi le-a şlefuit în cei douăzeci şi cinci de ani, să realizeze copii de desene care ar fi convins lumea că peretele era real, că fusese dintotdeauna acolo şi că exista o singură intrare şi ieşire: cea pe care o crease el.

Probabil nu a fost chiar ca şi munca depusă de Michelangelo la tavanul Capelei Sixtine, însă într-o încăpere mult mai strâmtă şi supraîncălzită. În ciuda îndemânării lui, Carter trebuie să se fi gândit că opera sa nu va sta în picioare în faţa unei analize stricte. Spre exemplu, dacă cineva s-ar fi deranjat să cerceteze vopseaua, şi-ar fi dat imediat seama că era una actuală şi nu una veche de trei mii de ani. Deci, ar fi trebuit să dărâme peretele cu prima ocazie, sub pretextul posibilităţii de acces către Camera Mortuară. Dar dacă s-ar fi crezut că acest perete are trei mii de ani, ar fi fost oare de înţeles cum un maestru aşa de meticulos ca şi Carter îl dărâmă pur şi simplu? Acesta era un om despre care ştim că a petrecut zece ani pentru a goli şi a inventaria obiectele mormântului după descoperire.

Carter şi-a lăsat însă amprenta în lucrare: scara folosită pentru pictura sa era diferită de cea folosită în restul mormântului. Probabil nu a putut uita complet stilul şi tehnicile de desen învăţate în Anglia. Poate că ar fi trecut neobservate dacă Harry Burton, fotograful arheologic oficial, nu ar fi fotografiat lucrarea înainte să fie demolată în întregime. În ciuda acestui fapt, figurile pictate erau destul de convingătoare pentru a induce în eroare pe oricine şi pentru a trece cu bine testul unei analize mai puţin atente, în euforia iniţială a deschiderii Camerei Mortuare. Explicaţia oficială pentru diferenţa de stil, atunci când fusese descoperită, a fost

că lucrarea ar fi fost realizată de artişti diferiţi şi în grabă, deoarece preoţii ar fi dorit să închidă mormântul. Niciunul, în niciuna dintre cărţile pe care le-am citit, nu pare să se întrebe cum au reuşit artiştii din vechime să iasă din mormânt, după ce munca a fost îndeplinită? Dacă ar fi pus cineva această întrebare, Carter le-ar fi putut indica gaura pe care o folosise şi el, înlăturând astfel orice îndoială.

Nicholas Reeves notează în cartea *The Complete Tutankhamun* (Totul despre Tutankhamon), publicată prima dată în 1990, că aceste picturi au fost „cu siguranţă făcute de un alt artist, proporţiile figurilor nefiind făcute după canonul Amarna de 20 de pătrate, ci după tradiţionala grilă de 18 pătrate”[169]. Nimeni nu a mai căutat să descopere misterul timp de trei sferturi de secol de la momentul în care s-au făcut pozele incriminatorii de către Burton. Într-un mormânt plin de atâtea minuni şi mistere, cine s-ar lega de un lucru aparent neînsemnat?

Dacă cineva consideră că al patrulea perete a fost construit şi pictat de Carter, întrebarea este cum de scenele pictate de el se potrivesc perfect cu cele de pe celelalte trei ziduri, şi unde ar fi fost amplasat al patrulea perete original. Cel mai potrivit răspuns este că al patrulea perete ar fi fost în acelaşi loc cu peretele lui Carter şi ar fi fost din rocă masivă. Carter şi echipa sa trebuie să fi avut un motiv pentru îndepărtarea acelui zid, poate pentru a crea Anticamera sau pentru a avea acces la ea când au mutat obiectele. Peretele despărţitor a fost astfel ridicat în locul celui original.

O dată ce a aranjat mormântul cum a dorit el, Carter şi muncitorii săi au ieşit prin noua „intrare” pe care o creaseră, sigilând-o în urma lor. Rămăşiţele scărilor cioplite au fost amestecate cu alte pietre şi lăsate în tunel. Mormântul era acum pregătit pentru a fi „descoperit”, o piesă de teatru concepută şi pusă în scenă într-o manieră impecabilă.

Când mai târziu şi-a descris sentimentele din momentul deschiderii primei încăperi, Carter a spus că a existat mereu „posibilitatea îngrozitoare” ca acel sanctuar să fie neterminat sau incomplet. „Uşa către mormânt era chiar prea mică pentru mormântul unui rege.”[170] Dacă l-au încercat aceste dubii, de ce a fost atât de încrezător în telegrama către Carnarvon? „În sfârşit am făcut o descoperire nemaipomenită în vale; un mormânt magnific cu sigiliile intacte…”[171] A fost atât de încrezător pentru că ştia ce va găsi, dar dorea să prevină îndoielile altora care ar fi crezut că mormântul e incomplet. În realitate, el părea neterminat deoarece majoritatea camerelor fuseseră sigilate de oamenii lui Carter, iar intrarea era prea mică, pentru că nu era cea reală. Prefăcându-se îngrijorat de ce va găsi, Carter spera să înlăture posibilele speculaţii potrivit cărora întregul mormânt era un fals.

O dată trecută ziua descoperirii (fără prezenţa unui inspector aşa cum cerea Lacau), Carter îşi pune în joc toate abilităţile în realizarea unui spectacol care să distragă atenţia tuturor, o abilitate demonstrată de multe ori. Când Carter lucrase pentru Theodore Davis, unul din colegii acestuia descria cum arăta un mormânt din momentul în care îl descoperea Carter.

Am pătruns în mormântului lui Amenhotep – acum iluminat electric, evidenţiind decoraţiunile şi aranjamentele încântătoare. Mumia era restaurată în sarcofagul său şi înfăşurată cu grijă în fâşiile ei – Carter aranjând totul cât mai artistic. Un bec în linţoliu e pus la capul sarcofagului punând în evidenţă faţa – şi când toate celelalte lumini erau stinse, efectul era solemn şi impresionant. Carter a făcut acolo (în Vale) o muncă extraordinară, în multe privinţe… De-acum nu aveau să se mai împiedice prin gropi adânci sau pe scări, fiindcă erau lumânări arzânde, picurând ceară peste tot.[172]

Când a trebuit să creeze aceeaşi magie cu Tutankhamon, a fost ajutat de însăşi obiectele mormântului, care, atunci când sunt iluminate, îţi taie respiraţia prin frumuseţe, distrăgând tuturor atenţia de la întrebări stânjenitoare. Toţi erau atât de surprinşi, încât nu au pus o clipă sub semnul întrebării veridicitatea celor văzute.

Unul din motivele pentru care i-a luat lui Carter zece ani să golească conţinutul mormântului a fost meticulozitatea cu care cerea să fie analizat fiecare obiect, ce trebuia desenat şi fotografiat din fiecare unghi. Uitându-ne acum la pozele pe care Harry Burton le-a făcut când Carter a început sortarea obiectelor, cu fiecare articol numerotat, una aminteşte inevitabil de o tipică „scenă a crimei". Carter însă susţinea că era scena unei crime comise în urmă cu trei mii de ani. A şi descris cum credea el că au lucrat hoţii în Anexă.

Un hoţ – probabil că nu era loc pentru mai mult de unul – s-a strecurat în încăpere şi apoi grăbit, dar sistematic, a înhăţat toate obiectele, golind cutiile, aruncând lucruri într-o parte, îngrămădindu-le unul peste altul, şi din când în când înmânând obiecte colegilor săi, prin gaură, dincolo, pentru o analiză mai aprofundată. Şi-a făcut treaba cam la fel de bine, ca un cutremur.[173]

Carter a lăsat intenţionat să-i scape colegilor de muncă şi confidenţilor, precum fratelui vitreg al lui Carnarvon, că intrase în Camera Mortuară înainte de deschiderea oficială. Astfel a putut explica gaura din perete şi de ce o acoperea cu coşuri şi papură, explicând că făcuse gaura pentru a intra din Anticameră, abandonându-şi povestea iniţială că fusese făcută de hoţi. De fapt, era făcută pentru Carter, pentru a ieşi din Camera Mortuară după pictarea peretelui interior.

Recunoscând că nu s-a putut abţine să nu spioneze, a făcut povestea descoperirii mult mai credibilă. Câţi dintre noi ar fi rezistat unei asemenea tentaţii? Câţi dintre noi ar fi de acord

cu înşelătoria aventurierilor ce au refuzat să aştepte venirea inspectorilor înguşti la minte? Recunoscându-şi această mică greşeală tehnică, a părut mai degrabă onest şi mult mai uman.

Analizată cu realism, povestea celor patru, Carter, Carnarvon, lady Evelyn şi Pecky Callender – spionând prin gaura din perete în noaptea descoperirii, având la îndemână nimic mai mult decât o lumânare şi o torţă pentru a vedea minunile din jurul lor –, pare un nonsens. Ei pretind că au putut vedea cele două santinele în mărime naturală, stând de o parte şi de alta a intrării blocate a Camerei Mortuare, dar e imposibil ca ei să le fi văzut de unde stăteau. Mai târziu, aceştia au renunţat la aceste amănunte din dorinţa lui Carter de a ascunde faptul că în acea noapte au intrat de fapt în mormânt, fără ca un inspector să fie de faţă. Cred că e încă o dovadă că întreaga afacere a descoperirii a fost o înşelătorie, praf în ochi pentru a distrage atenţia de la ce s-a întâmplat cu adevărat.

Auzind zvonuri despre cum au intrat ei în mormânt, cum au încărcat în secret comorile în avioane şi ştiind că Pierre Lacau era cu o falcă-n cer şi cu una în pământ, Carter şi Carnarvon hotărăsc să însceneze o nouă diversiune pentru a distrage atenţia. Ei anunţă deschiderea oficială a mormântului. Poate că intenţia lor a fost de a-l face public, însă lumii i s-a părut mai degrabă un gest de înfumurare şi snobism. După cum am menţionat înainte, singurul ziarist invitat a fost Arthur Merton de la ziarul *The Times,* conform înţelegerii stabilite de Carnarvon cu conducerea ziarului său. Pe deasupra, nici Lacau, nici asistentul său, Paul Tottenham, nu au fost invitaţi la ceremonie. Carter şi Carnarvon nici măcar nu au informat Serviciul de Antichităţi despre deschidere. Poate că au considerat că mormântul li se cuvine în întregime, putând invita pe cine doreau, sau poate că nu au dorit ca Lacau să vadă prea multe până mai tulburau ei

apele puţin. În orice caz, a fost o eroare gravă, una pentru care aveau să plătească scump în viitorul nu prea îndepărtat.

În dimineaţa de dinaintea deschiderii, Carter i-a trimis un bileţel inspectorului desemnat Rex Englebach, explicându-i că totul era aranjat pentru inspecţia finală. Dar bileţelul a fost trimis prea târziu în noapte ca Englebach să-i răspundă, şi pentru că era ocupat cu altceva, nu s-a putut înfăţişa la deschiderea mormântului. În schimb, a trimis un inspector local, pe Ibrahim Effendi.

La ceremonia de deschidere, Carter şi-a continuat piesa de teatru şi după un scurt salut adresat mulţimii, a spus: „Suntem gata?" Veniţi, vă rog."[174] I-a condus apoi pe scări în jos, de-a lungul pasajului, spre o imensă poartă de metal pe care o ridicase la pragul interior, acoperită pentru eveniment cu un cearşaf alb. Luminile din mormânt au fost aprinse şi trimiteau dinăuntru o rază slabă. Carter se opri. Apoi, explicând privitorilor unde făcuseră hoţii gaura, trase jos cearşaful. Un murmur de uimire s-a auzit din mulţime, curând după aceea, mulţi dintre ei povestind ce sentiment pătrunzător au avut. Totul era iluminat şi aurul strălucitor şi obiectele multicolore din mormânt fuseseră accentuate artistic pentru a ieşi în evidenţă. Carter a mai mărit suspansul prin amânarea deschiderii porţii de fier, trăgând nişte lanţuri mari în jurul barelor. Spectacolul mergea ca pe roate.

După deschidere, Carter a fost inundat de oferte de ajutor, dintre care multe le-a acceptat cu plăcere. Scrisori curgeau din toată lumea, de la maniaci şi vânători de suveniruri, precum şi de la cei ce doreau să se alăture grupului. Existau scrisori de la grupări bisericeşti ce condamnau atât deschiderea mormântului sacru, cât şi pe toţi cei ce i se alăturau lui Carter. În ciuda acestui ambient, muncea cu spor alături de echipa tot mai numeroasă. A trebuit comandată o cantitate imensă de echipament: tot felul de

provizii, instalaţii de electricitate şi echipament pentru fotografiat.

Marele său binefăcător, Muzeul Metropolitan, n-a întârziat o clipă să-şi pună oamenii la lucru, şi a grăbit Departamentul Stat al SUA să preseze guvernul egiptean, astfel încât să fie sigur că nimic nu va împiedica împărţirea egală a mormântului între descoperitori şi guvern. Ei ştiau că în cazul în care Carter şi Carnarvon puneau mâna pe jumătate din bunuri, Muzeul Metropolitan avea şanse mari să le cumpere de la ei. Dacă totul îi revenea însă Muzeului din Cairo, ei ar fi fost lăsaţi deoparte.

Carter avea idei bine stabilite legate de cum va goli mormântul. Era un perfecţionist metodic, iar acesta era momentul potrivit. Nimic nu trebuia să-l strice. Nimeni şi nimic. A primit permisiunea de a folosi alte trei morminte aflate în vecinătate pe post de depozite, laboratoare şi camere obscure. Erau mormintele lui Seti al II-lea, un mormânt neterminat şi nemarcat, notat cu 15, şi mormântul pe care Davis îl descoperise cu mulţi ani în urmă şi despre care crezuse că e mormântul lui Akhenaton, mormântul 55.[175] Acestea trei erau de o importanţă vitală pentru Carter, o parte importantă a celui mai mare plan de înşelăciune din istoria egiptologiei, pentru a putea continua.

În mormântul lui Seti al II-lea există nişte picturi ce par identice cu numeroasele portrete şi statui întruchipându-l pe Tutankhamon, găsite în mormântul său. Acest lucru pare mai mult decât o coincidenţă. Sunt sigur că mormântul lui Seti al II-lea, ca multe altele, este legat de cel al lui Tutankhamon, ca nişte părţi ale unui întreg. Folosindu-l ca laborator şi asigurându-se că e închis, zăvorât şi blocat în permanenţă, Carter putea opri pe oricine să-l examineze. Aceasta însemna că avea probabil acces secret prin acesta spre mormântul lui Tutankhamon oricând dorea. Winlock susţine că nici Banca Angliei nu era aşa de bine păzită ca şi laboratorul lui Carter.

După ce a avut loc mutarea obiectelor din mormânt, se întoarce în Egipt, după o absenţă de mai bine de o lună, şi Carnarvon, împreună cu Lady Evelyn, îndreptându-se spre vale într-un automobil cumpărat de Carter.

Într-un moment de toast al echipei, într-un interviu acordat lui Arthur Merton, contele observă:

Ce am de spus poate fi interesant, deoarece obiectele sunt acum mult mai uşor de examinat şi apreciat, şi nicio descriere autorizată a vreunui obiect nu a fost încă publicată.

Am mers întâi la mormântul lui Seti al II-lea, care este acum folosit, după cum se ştie, drept atelier sau laborator. Aici am putut vedea şi studia rezultatele muncii d-lui Carter şi ale asistenţilor săi. Trebuie să avem mare grijă, chiar şi în apropierea intrării în laborator, însă pătrunderea în interior nu e deloc o plăcere. Chiar şi de afară. Se poate simţi mirosul de chimicale, iar la intrare, mirosul de acetonă, colodion sau alte lucruri neplăcute, pe care experţii par să le folosească cu plăcere, e foarte puternic. Mormântul este format dintr-un lung pasaj şi până jos sunt cutii conţinând obiecte preţioase. Sunt mese acoperite de sticle, bucăţi lungi de pânză şi lăzi conţinând obiecte, pentru a fi ferite de praf. Uşa de la intrare e din metal masiv cu patru lacăte, ceea ce, sperăm noi, previne orice tentativă de furt. Totodată, nu există altceva aranjat mai admirabil decât detaliile asupra cărora dl. Carter şi echipa lui s-au concentrat. Pasajul e lung, îndreptându-se către marginea dealului, iar singura lumină e cea venind dinăuntru.

La capătul îndepărtat, obiectele se pot observa doar cu o torţă.

Aţi auzit deja de tronul faraonului. E chiar mai frumos decât ne-am închipuit, delicateţea gravurii cu pietre preţioase este extraordinară, iar sculptura şi modelajul figurilor regelui şi reginei, puţin în relief, sunt foarte expresive. Cred că e singurul exemplar de tron găsit până acum. Între şezut şi

picioare existaseră iniţial figurine decorative, probabil din aur, smulse de hoţi. De la suportul pentru picioare, capetele rupte demonstrează duritatea cu care au fost smulse figurinele. Este nevoie de mare atenţie în restaurarea acestui obiect minunat, multe din părţile componente fiind într-o stare delicată.[176]

Figurinele originale au fost făcute aproape sigur din aur, fapt pentru care au fost probabil furate, dar Carnarvon afișează o ipocrizie teribilă. El spune că tronul era foarte frumos, gravura chiar extraordinară, singurul tron găsit vreodată. Dar totuși este foarte distrus, iar aplicaţiile de aur, smulse aproape sigur de către Carter şi echipa sa. Acele figurine valorau o avere. Lythgoe s-a asigurat de cumpărarea de pe piaţă a statuii lui Tutankhamon şezând, pentru Muzeul Metropolitan. Dar cum a ajuns pe piaţă? Cine a vândut-o? Şi cu ce drept? Nu se poate să fi fost decât Carnarvon sau Carter.

În acea perioadă, lumea era deranjată de atitudinea secretoasă a asistenţilor de laborator ce lucrau cu Mace şi Lucas. Mace era mâna dreaptă a lui Carter şi ştia ce se întâmpla. Lucas era un chimist inteligent din Manchester, ţinut la distanţă de manevrele lor. Dar după cum am văzut, acest secret era crucial în cazul în care Carter vroia să se asigure că aceia ce erau în măsură să-l demaşte erau ţinuţi departe de adevăr.

În cartea sa despre descoperire, *The Tomb of Tut-Ankh-Amun* (Mormântul lui Tut-Ankh-Amon), Carter compară curăţarea obiectelor din Anticameră cu jocul Spillikins, un joc numit uneori „alege un băţ”, unde din mai multe beţe răsturnate unul peste altul trebuie luate cât mai multe beţe fără a le mişca pe celelalte. „Atât de îngrămădite erau (comorile), că era greu să mişti unul fără a le pune în pericol pe celelalte. În unele situaţii erau atât de încurcate, că a fost nevoie de un

sistem elaborat de sprijinire, pentru a ţine unele obiecte în timp ce altul era luat.[177]

În general, Carter s-a folosit de cărţile sale pentru a-şi promova ipotezele ca pe nişte teorii. A afirmat despre hoţii din vremurile străvechi că au pătruns în mormânt prin tuneluri mici, ca şi cum exact aşa s-ar fi întâmplat, lucru care n-a fost deloc aşa. Dacă presupuşii hoţi au pătruns în încăperi, aşa cum afirmă Carter la un moment dat – contrazicându-şi astfel explicaţia despre Camera Mortuară, şi anume că ar fi rămas neatinsă, fiind ascunsă de un zid, atunci, ei ar fi putut jefui şi sarcofagul cu sicriele. În *The Tomb of Tutankhamun* (Mormântul lui Tutankhamon), Carter afirmă că lăzile funerare (care conţineau sarcofagul şi sicriele) au fost lăsate intacte de către hoţii din trecut, deşi multe lucruri au fost furate din camerele-depozit, dar aminteşte distrugeri minore suferite de uşile lăzilor, în încercarea hoţilor de a „străpunge cu privirea”.[178] Faptul că sicriele nu au fost prădate de hoţi, chiar şi după presupusa descoperire a lor, dovedeşte că singurii hoţi care au intrat în mormânt au fost Carter şi echipa lui.

Ca să spunem altfel, Carter sugerează că dacă n-ar fi fost descoperirea tunelului şi a porţii nesigilate, ar fi presupus că dezordinea din Anticameră era dovada unei „neglijenţe din momentul înmormântării.”[179] E greu de crezut, chiar şi pentru o clipă, că preoţii faraonului, înmormântându-l pentru totdeauna pe iubitul lor rege, ar fi lăsat o asemenea dezordine să îl conducă spre eternitate. Era o ceremonie sfântă şi solemnă, îndeplinită cu toată seriozitatea pe care o cerea Egiptul antic la moartea unui monarh. Totul era pus la locul său, preoţii asigurându-se că totul e îndeplinit cu o atenţie meticuloasă.

Carter a vorbit şi despre obiectele ce le credea furate. Povesteşte despre un piedestal, pe care rămăseseră imprimate picioarele unei statuete. Statueta nu mai era, dar Carter era

sigur că fusese din aur masiv, „asemănătoare probabil cu statueta de aur a lui Tuthmosis al III-lea, înfăţişat ca şi zeul Amon, din colecţia Carnarvon”. Mica statuetă din aur, mândria colecţiei lui Carnarvon, acum în posesia Muzeului Metropolitan din New York, provine cu siguranţă din mormântul lui Tutankhamon, dinainte de deschiderea oficială. Carter a mai spus, de asemenea, că „multe obiecte din aur masiv au fost neglijate”. De această dată, cu siguranţă nu a fost aşa. De fapt, toate obiectele de aur au fost luate şi vândute, tot ce a rămas în urmă având scopul de a distrage atenţia.

Carter a anticipat adesea întrebările din mintea experţilor, introducându-le în cărţile sale şi dezbătând probleme imaginate de ei. Le spune cititorilor lui că mormântul nu e deloc ca şi cel teban, ci chiar mai simplu. Subliniază că este orientat în direcţia standard, pictat în culoare normală şi conţine cele patru figuri magice plasate după punctele cardinale.[180] Deşi orientarea mormântului este corectă, sicriele au fost aşezate greşit. Ar fi trebuit îndreptate către Regatul Morţilor – către vest – numai că ar fi făcut oamenii să se întrebe ce este în spatele peretelui vestic. Acestea erau orientate către est, faţă în faţă cu Camera Tezaurului şi răspundea întrebărilor înainte de a fi puse.

Carter a mai adăugat că Anticamera şi Camera Mortuară ar fi comunicat dacă nu exista peretele despărţitor (pe care îl construise el), dar totuşi cu o diferenţă de 1,20 metri între nivelul podelei primei încăperi faţă de cea din a doua, fără să mai explice acest lucru. Eu cred că motivul pentru care Anticamera nu e la acelaşi nivel ca şi Camera Mortuară şi celelalte camere este pentru că, în mod normal, probabil că nu făcuse parte din mormânt. Asemenea peretelui despărţitor, se poate ca Anticamera să fi fost construită tot de Carter. Când vorbeşte de acest perete în cartea sa, spune că trebuie să fi fost construit după înmormântarea regelui şi că sigiliul a

fost făcut de către preoţi, când de fapt a fost făcut chiar de el. Un perete cu siguranţă a existat: cel despărţitor dintre Anticameră şi Camera Mortuară. Recunoaşte că imaginile de pe perete arătau o „mână nesigură.” Trebuie să-i fi fost greu lui Carter să-şi ponegrească propria muncă, dar trebuia să o spună el înainte ca să se ridice această problemă.

În descrierea haosului din Anexă, Carter spune: „Locul era ca inventat printr-un artificiu teatral, pentru a zăpăci privitorul.”[181] Într-adevăr, locul era inventat cu un mare artificiu teatral de însuşi Carter. Trebuia să zăpăcească privitorul şi a reuşit cu măiestrie, alături de celelalte născociri. Oricum, cred că în perioada în care puneau la cale această păcăleală elaborată, Carter şi Carnarvon au descoperit ceva ce niciunul din ei nu ştia să rezolve.

În timpul celor zece ani în care au golit şi studiat mormântul, cred că au descoperit un secret ce avea să adauge un fir nou pânzei de minciuni şi subterfugii ce se forma în jurul celor patru camere mici, o pânză ce, la câteva luni de la deschidere, va duce la moartea lui Carnarvon şi a celorlalţi, crimă atribuită „blestemului mumiei.”

Am vorbit cu mulţi oameni consideraţi experţi, despre Tutankhamon şi perioada din jurul momentului descoperirii sale. Cu toţii mi-au confirmat faptele aşa cum le ştiau ei, şi au căzut de acord că teoriile mele explică multe din ideile ce au dat bătăi de cap altor gânditori de-a lungul anilor, legate de acelaşi subiect.

În 1996 am vizitat împreună cu nişte prieteni Valea Regilor, cu intenţia de a studia cât mai multe morminte. Mormântul lui Ramses al IV-lea, care fusese închis timp de cincisprezece ani, de-abia se redeschisese. Acesta era mormântul ce se întindea deasupra celui al lui Tutankhamon şi cel prin care, cred eu, Carter şi Carnarvon şi-au găsit drumul. Le-am sugerat însoţitorilor mei că ar trebui să căutăm vreo spărtură sau vreo porţiune acoperită pe la intrare, care ar fi putut fi

locul prin care ei şi-au făcut drum spre mormântul lui Tutankhamon. La 150 de picioare (aproximativ 46 metri) de intrare, pe dreapta, într-o zonă în care era interzis accesul, era o porţiune de perete nepictat şi netencuit. Pe partea stângă a acestei porţiuni şterse erau nişte hieroglife ce păreau a fi neterminate. Eram sigur că aceasta era intrarea originală în mormântul lui Tutankhamon.

Mai târziu, în Anticamera lui Tutankhamon, am bătut cu încheietura degetelor în peretele sudic. Un sunet a gol dovedea că nu e masiv. Părea să fie tencuit şi vopsit cu un galben şters, asemenea restului Anticamerei. Distanţa de la acel punct la intrarea de piatră în mormântul lui Ramses era de aproximativ treizeci de picioare (aproximativ 9 metri). Acesta este, cred eu, coridorul prin care au fost sustrase bunurile lumeşti ale regelui mort.

În direcţie vestică, cam la o sută de yarzi (91 cm) mai încolo, se întinde mormântul lui Horemheb, care, cred eu, a făcut, de asemenea, parte din complexul lui Tutankhamon. Dacă trasăm o linie între mormintele care îi aparţin oficial lui Tutankhamon şi lui Horemheb, aceasta taie în două depozitul descoperit de Davis şi considerat de acesta a fi mormântul tânărului faraon, fiind probabil o parte din el.

Poate că este imposibil să descurcăm în întregime posibilităţile şi probabilităţile după milenii de confuzie şi înşelăciune, dar, cu siguranţă, povestea pe care Carter şi Carnarvon au spus-o lumii în legătură cu descoperirea mormântului nu a fost adevărată.

10
Finalul grandios al lui Howard Carter

Capacul sarcofagului se urni, începu să se ridice.
încet, înclinându-se nesigur, se dădu brusc la o parte.

La început am văzut doar o pânză îngustă, lungă şi neagră.
Apoi, de-a lungul mijlocului acestei pânze am putut discerne fragmente de granit ce căzuseră prin crăpătura capacului.

Stăteau împrăştiate pe un cearşaf negru, prin care desluşeam o formă nedefinită...[182]

James Breasted

Sezonul săpăturilor ce a urmat morţii lui Carnarvon a început destul de lent. Văduva lui Carnarvon a cerut o reînnoire a dreptului de a face săpături ce îi fusese acordat soţului ei, iar Carter este desemnat să se ocupe şi să supravegheze în continuare munca de scoatere a obiectelor – cu tot ce era acceptat de către Serviciul de Antichităţi. A fost reînnoit pentru încă un an contractul cu *The Times,* de această dată Arthur Merton fiind considerat un membru oficial al echipei de săpători. Carter considera că trebuie să facă acest lucru pentru a limita valul constant de vizitatori, oficiali sau nu, datorat publicităţii pe care o făcuse cu un an în urmă. Se gândea că Merton ar putea distrage atenţia presei, de la el.

O dată cu dezvelirea mumiei faraonului, spectacolul era din nou în scenă şi atenţia lumii era încă o dată concentrată asupra lui Carter, în încercarea sa de a dezvălui ce era ascuns în interiorul lăzii funerare (un mare sarcofag de lemn care le conţinea pe toate celelalte). Deschiderea Anticamerei şi a Camerei Mortuare şi cercetarea lăzilor funerare a sarcofagului şi a sicrielor erau un eveniment important. Încuietorile primei lăzi erau deja desfăcute. După cum susţinea Carter, era „opera" hoţilor de morminte din antichitate, dar după cum am mai sugerat, era mai degrabă munca propriilor muncitori. A doua ladă părea să fi rămas intactă de la înmormântarea regelui.

Cum tensiunea creştea, Carter şi echipa lui au tras încuietorile de la uşile celei de-a doua lăzi, tăind ambele capete ale sforilor de siguranţă şi deschizând uşile larg, astfel că lumina se reflecta în faţada cu frunze sculptate în aur a celei de-a treia lăzi funerare, presupusă a fi expusă pentru prima dată în trei mii de ani. Când au deschis a treia uşă, au

găsit o a patra ladă, acoperită de scrieri. Profesorul Newberry a păşit în faţă pentru a traduce hieroglifele mai vizibile grupului select de vizitatori. A citit în şoaptă pentru câteva minute şi a şoptit apoi şi celorlalţi: „Am văzut ziua de ieri. Cunosc ziua de mâine."[183]

După cum presupunea toată lumea, era timpul deschiderii ultimei lăzi, cea care avea să demonstreze în sfârşit dacă sarcofagul şi sicriul regelui erau tot în locul în care le plasaseră preoţii. Carter a scris:

Momentul decisiv era aproape! Un moment de nedescris pentru un arheolog! Ce era dincolo şi ce conţinea lada? Cu un entuziasm enorm, am tras zăvoarele ultimei uşi sigilate; deodată s-au deschis largi şi acolo, umplând tot locul, nepermiţând altcuiva să între, stătea un imens sarcofag roz din cuarţit, intact, cu capacul aşezat fix la locul lui, exact aşa cum îl lăsaseră mâinile pioase.[184]

Un braţ sculptat se îndrepta dinspre sarcofag către intruşi. Tensiunea creştea cu fiecare moment. Căldura de sub lumini era probabil copleşitoare. Audienţa putea vedea clar acum că acolo exista un sarcofag magnific, intact.

„Când Carter şi cu mine am deschis uşile celei de treia şi de-a patra lăzi şi am văzut masivul sarcofag," după cum relatează Breasted, „am simţit pentru prima dată, cu adevărat, prezenţa maiestuoasă a faraonului mort."

Afară, mulţimea nu putea sta locului în aşteptarea veştilor despre descoperirea ce avea loc înăuntru. Când a fost întrebat despre ce se aştepta să găsească, Carter a replicat: „Ceva aproape de neimaginat. Sper să găsesc mai multe sicrie de aur, poate trei, şi comorile personale ale regelui mort – mai ales coroana dublă a Egiptului de Sus şi de Jos, sceptrul faraonic şi bijuteriile regale. Mai mult de atât, doresc să descopăr papirusul ce ar putea explica câte ceva despre regele care, printre toate aceste obiecte, nu era decât o umbră."[185]

Dar Carter ştia deja ce conţineau sarcofagul şi sicriele, deoarece le studiase bucată cu bucată alături de Carnarvon în anii dinaintea descoperirii oficiale. Eu cred că el ştia, de asemenea, şi cine era acel rege şi care era locul său în mitologie, pentru că văzuse papirusul de sub kiltul santinelelor, papirus ce de atunci dispăruse.

Povara de a purta singur responsabilitatea muncii şi adevărului, fără sprijinul partenerului şi confidentului său, trebuie să fi fost covârşitoare pentru Carter. Este, de asemenea, posibil ca el să se fi gândit că după toate câte ştia ar fi putut fi în pericol. Probabil că avea şi acest aspect în minte atunci când lucra. Trebuie să se fi simţit foarte izolat căci, în ciuda teoriei sale, el continua să trăiască în deşertul pustiu. Cei care l-au văzut în acea vreme spun că umbla în căldura deşertului îmbrăcat în costumul său englezesc de tweed, afişând o faţă amărâtă.

Echipa a demontat primele două lăzi funerare şi apoi s-au oprit pentru a se gândi cum ar putea să le demonteze pe ultimele două, pentru a ajunge la sarcofagul pe care nu-l puteau vedea.

Afară, lumea doar privea şi aştepta.

Câteva zile mai târziu, echipa a reînceput munca, avansând tot mai mult spre sarcofagul căutat. Capacul sarcofagului, care probabil fusese fie din aur masiv, fie din cuarţit, asemenea sarcofagului însuşi, nu mai era la locul lui, fiind înlocuit de altul din granit care părea să nu se potrivească.

Înlocuirea nu putea să fi fost făcută decât de Carter şi de oamenii lui în timpul celor zece ani de furt, şi în niciun caz de mâinile pioase la care se referise Carter. Poate că tentaţia unei piese colosale de aur a fost mai mare decât puteau ei îndura. Sau probabil conţinea anumite scrieri, ce confirmau secretele înspăimântătoare descoperite în papirus – despre cel ce ocupa acel loc şi astfel trebuia înlăturat. În orice caz, este greu de explicat cum un capac atât de nepotrivit era pus deasupra sarcofagului. În încercarea de a schimba capacul,

hoţii au reuşit să spargă în două înlocuitorul din granit, astfel explicându-se mărturiile mute de pe pardoseala mormântului.

În scrierile sale, Carter spune despre crăpăturile din capac că au fost reparate cu ciment cu grijă şi pictate pentru a masca distrugerea. El este sigur că acest capac nu a mai fost atins de la înmormântare şi pune crăpăturile pe seama faptului că preoţii care l-au înmormântat pe faraon au dorit iniţial un capac de cuarţit, pentru a se potrivi sarcofagului, dar că printr-un accident au fost nevoiţi să-l înlocuiască sau poate, spune el, capacul dorit nu a fost gata pentru înmormântare şi a trebuit folosit în locul lui cel de granit.

El reuşeşte încă o dată să înlăture posibilele îndoieli explicând totul înainte să se întrebe altcineva. După cum cred eu, dacă cimentatul şi pictatul au fost făcute de Carter, ar fi foarte uşor de dovedit acest lucru: o mostră mică de ciment ar dovedi la analiză un amestec din secolul XXI.

Carter afirmă că lăzile funerare erau exact aşa cum le-au lăsat zidarii egipteni, chiar şi ultimele bucăţi de calcar rămase pe podea. Mie însă mi se pare că au fost mai degrabă lăsate de familia El-Rassul în încercarea de a respecta instrucţiunile lui Carter, decât de preoţii şi muncitorii ce-şi înmormântau faraonul.

Indiferent în ce stare era capacul, ridicarea lui a constituit următorul moment de suspans pentru toţi cei dinăuntru şi de afară. Ce vor găsi oare înăuntru? Va fi oare gol sau doar cu o grămadă de lână putrezită? Sau vor găsi oare trupul regelui intact şi înconjurat de dovezi ale fabuloasei sale avuţii? Pentru a afla, au trebuit să ridice capacul imens. Carter a folosit un sistem complicat de scripeţi şi sfori şi mai târziu descrie momentul în care au ridicat capacul cu lacrimi în ochi, în amintirea sentimentelor ce îl încercaseră atunci.

Capacul era ridicat, dezvăluind o carcasă de mumie colosală, de mai bine de şapte picioare lungime (peste 2,20 metri), construit din lemn poleit, înfăţişându-l pe faraon ca pe

zeul Osiris. Mâinile îi erau încrucişate pe piept, în dreapta ţinând biciul regal, iar în stânga sceptrul, amândouă din ceramică şi aur. Faţa, un portret remarcabil, era făcută din aur masiv cu ochi de cristal, pe frunte având şarpele sacru şi un vultur din aur şi ceramică, în timp ce pe fiecare latură era imaginea unei zeiţe având braţele şi aripile larg deschise.[186]

Această ultimă dezvăluire a satisfăcut mulţimea ce aştepta afară în soarele arzător, precum şi pe cei ce urmăreau noutăţile din ziare. Tot mai mulţi turişti soseau în Luxor, depăşind numărul de camere din hoteluri. Comercianţii, iniţiaţi sau nu în antichităţi, făceau afaceri frumoase, trimiţând prin toată ţara obiecte de artă valului de vizitatori dornici de a cumpăra. Descoperirea era atât de spectaculoasă precum se aştepta şi precum o ştia Carter că va fi. Imaginea de aur ce va deveni atât de cunoscută lumii era privită pentru prima dată în ultimii trei mii de ani.[187]

Cu capacul ridicat în aer, echipa se opreşte pentru încă un moment să analizeze situaţia.

Oricât de bine ar fi mers lucrurile în mormânt, afară lucrurile mergeau prost pentru Carter. Luase un număr de decizii greşite, una fiind contractul cu *The Times,* şi lupta cu Lacau asupra împărţirii descoperirilor. Presiunea era în creştere. O mulţime de întâlniri fără sfârşit, cereri, discuţii, înţelegeri, compromisuri şi piedici. Pentru un om care dorea doar să-şi continue munca în mormânt, frustrările erau intolerabile. Slăbit psihic de dificultăţile fără număr şi de pretenţiile banale ale Ministerului Lucrărilor Publice şi ale Serviciului de Antichităţi şi obosit fizic de responsabilitatea grea a dezmembrării altarelor fragile, Carter explodează într-un final, în momentul deschiderii sarcofagului.

Picătura ce a umplut paharul a fost refuzul autorităţilor egiptene faţă de dorinţa soţiilor descoperitorilor de a face o vizită specială la sarcofag. Carter considera această decizie

drept o insultă față de femeile engleze în general, dar și față de soțiile colegilor lui în particular. Era deranjat de atitudinea de superioritate a compatrioților lui față de muncitorii locali, dar le împărtășea disprețul față de birocrații egipteni, care, în problemele de zi cu zi, pur și simplu nu-și cunoșteau locul.

Influențat negativ, pe 12 februarie 1924, Carter își abandonează sculele, lăsând capacul greu al sarcofagului lui Tutankhamon suspendat provizoriu. Îndreptându-se furios către Luxor, pune un anunț în holul aglomerat al hotelului Winter Palace, așteptând parcă ca toată lumea să fie la fel de deranjată ca și el de turnura revoltătoare pe care o luaseră evenimentele.

Datorită restricțiilor imposibile și a lipsei de respect a Ministerului Egiptean al Lucrărilor Publice și a Serviciului de Antichități, în semn de protest, toți colaboratorii mei refuză să mai continue cercetarea mormântului.[188]

Probabil a crezut că, aflându-se cu studiul aproape de final, autoritățile vor face orice pentru a-i chema din nou la muncă. Dacă a gândit rațional sau nu, a considerat că e un risc pe care a hotărât să și-l asume. Însă și el era la fel de nerăbdător să deschidă sicriele și să dezvăluie lumii minunile ce știa că-l așteptau. Retrăgându-se acum, risca să dea premiul final altcuiva, care ar fi putut fi oferit de către Serviciul de Antichități pentru a finaliza proiectul. Acestea erau momentele de vârf ale carierei sale. De ce ar fi riscat să le piardă? Era prima grevă arheologică din istorie, creată de o atitudine copilăroasă dusă mai departe de încăpățânarea lui Carter. Se baza pe puterea britanicilor și a organizațiilor americane de a forța politicienii egipteni să se supună pretențiilor lui. Se va dovedi a fi o mare greșeală.

Dacă Carnarvon ar mai fi fost în viață, o asemenea confruntare n-ar mai fi avut loc; contele ar fi găsit o cale de a îndepărta tensiunea în mod diplomatic. Dar el nu era acolo, și

Carter nu avea aceste calităţi de a preveni o confruntare. Încăpăţânarea sa era combinată cu aroganţa unui om ce considera că mormântul îi aparţine şi cu oboseala unui arheolog ce muncea peste puterile sale fizice.

Lacau şi autorităţile egiptene erau încântate de această izbucnire. Carter a jucat după cum au dorit ei. Dacă erau doar vorbe, ei ar fi fost încântaţi să-l desconsidere. Egiptenii se cam săturaseră de comportamentul înfumurat al străinilor. Ieşirea pripită a lui Carter face ca acel contract de concesiune al lui Carnarvon să fie încălcat şi revocat de Pierre Lacau, care anunţă că egiptenii vor termina munca singuri.

Decât să fie considerat o victimă, ca un învăţat ce doreşte doar să fie lăsat în pace să-şi facă treaba, Carter, care nu făcuse nimic să câştige bunătatea presei din întreaga lume, sfârşeşte drept ticălosul acestei piese. Ar putea fi descris ca şi cum, fără să gândească, ar fi pus la bătaie comoara tânărului rege doar pentru a-şi susţine punctul de vedere. Prietenii şi suporterii săi au început unul câte unul să se distanţeze de el. În disperare, a recurs şi la tribunal. Toţi erau îngroziţi. Percy Newberry a şi primit o telegramă din Downing Street (cabinetul prim-ministrului britanic): „Grăbeşte-l pe Carter să-şi retragă plângerile. Fă aranjamente cu autorităţile egiptene.”[189]

Dar ca de obicei, Carter nu a putut fi convins, şi pe 25 februarie 1924, a plecat cu Mace să discute cu avocaţii. Până în 8 martie, Whitehall a încercat să o contacteze pe Almina Carnarvon pentru a o convinge să discute cu Carter, însă era plecată în Africa de Sud.

A avut loc înfăţişarea la tribunal şi deşi părea că se va ajunge la un compromis, avocatul englez al lui Carter, F.M. Maxwell, face o remarcă nepotrivită la adresa guvernului egiptean, acum condus de prim-ministrul ultranaţionalist, Said Zaghlul. Premierul fusese în trecut închis de britanici şi, într-un caz anterior, Maxwel ceruse să fie spânzurat ca şi

terorist; e greu de spus în ce situaţie se afla avocatul. În apărarea lui Carter, Maxwell a afirmat în faţa unui tribunal public şi în faţa mulţimii de ziarişti prezenţi că guvernul egiptean „s-a comportat ca o haită de bandiţi privându-l (pe Carter) în mod violent de drepturile sale.”[190]

Cuvântul arab denumind un bandit sau un hoţ e una dintre cele mai urâte insulte adresate unui om. Murmurul a fost colosal. Într-o perioadă în care britanicii nu erau prea bine văzuţi în ţară, insulta a venit parcă împotriva tuturor egiptenilor, provocând agitaţie pe străzi şi înrăutăţind situaţia lui Carter. Guvernul britanic era acum şi el furios că a stricat relaţiile diplomatice şi aşa delicate. Şi chiar când se părea că lucrurile nu pot merge mai prost de-atât.

După spusele lui Thomas Hoving în *Tutankhamun: The Untold Story* (Tutankhamon: Povestea nespusă), când Carter a părăsit Egiptul, o comisie specială de egipteni, condusă de Pierre Lacau, trebuia să inventarieze mormântul. O inspecţie oficială la depozitul iniţial al lui Carter scoate la lumină pe 30 martie 1924 o sculptură nestudiată, minunată, a lui Tutankhamon. Se pare că fusese ascunsă intenţionat într-o ladă de vinuri Fortnum şi Mason, marcată cu „Vin Roşu”. Una din cele mai frumoase piese de artă, aproape în mărime naturală şi sculptată în lemn, era acoperită cu un strat de ghips şi pictată, astfel că regele părea aproape viu.[191]

Trăsăturile erau fine şi păreau că aparţin unui tânăr. Capul răsărea din petalele unei flori de lotus, o floare care, conform mitologiei egiptene, era prima care a apărut din oceanul primordial. Era o superbă imagine sculptată a naşterii fiului zeului, ilustrând un text antic: „Cel ce a răsărit dintr-un lotus deasupra Muntelui Înalt, cel ce luminează cu ochii săi cele Două Pământuri.”[192]

Lacau şi colegii săi inspectori erau îngroziţi. Ce putea însemna aceasta? Au încercat oare Carter şi echipa sa să fure această piesă? De ce nu era inventariată nicăieri? Intenţionau

oare englezii să o fure într-o ladă de vin? Ar fi dispărut într-o colecţie privată? Dacă aceste suspiciuni erau adevărate, legăturile erau de neimaginat. Ce mai furase oare echipa?

La acea oră, Carter ieşise din ţară, dar iadul se dezlănţuise. Autorităţile credeau cu tărie că Howard Carter a ascuns piesa intenţionat. Herbert Winlock, şeful Expediţiei Egiptene a Muzeului Metropolitan, a încercat din răsputeri să-l scoată pe Carter din mizerie, sugerându-i într-un mesaj codificat că ar putea spune că a achiziţionat-o într-o săpătură neoficială din situl El-Amarna în 1923, pentru lordul Carnarvon. Carter refuză însă acest alibi, menţionând că piesa provine într-adevăr din mormântul lui Tutankhamon şi că a fost descoperită în molozul de pe coridorul mormântului. Explicaţia lui nu prea convingătoare a fost totuşi acceptată de către Serviciul de Antichităţi, care, asemenea Muzeului Metropolitan, încerca prevenirea unui scandal la scară mare.

Totuşi, felul în care Carter şi Winlock comunicau în secret, spune multe despre felul în care muzeele lumii vestice munceau cot la cot cu excavatorii în detrimentul autorităţilor locale.

Descoperirea mormântului lui Tutankhamon s-a transformat dintr-o poveste de triumf şi aventură într-un continuu conflict internaţional, implicând guvernele: englez, american, francez şi egiptean. (Franţa era protectoarea europenilor în Egipt, începând de la Napoleon. Acest lucru a fost recunoscut de Marea Britanie când coloniile germane din Africa au fost împărţite între ea şi Franţa, la sfârşitul primului război mondial).

Pentru moment, Carter s-a trezit afară în frig cu nervii întinşi la maximum. Se decide să clarifice lucrurile într-un pamflet de 74 de pagini, intitulat „The Tomb of Tut. Ank. Amen (Mormântul lui Tut. Ank. Amon), declaraţie, cu documente, legate de evenimentele ce s-au petrecut în Egipt în iarna lui 1923–1924, ce au dus la o ruptură finală de guvernul egiptean.”[193]

Era apologia lui Carter la mizeria în care a ajuns şi o declaraţie pentru poziţia fermă pe care o luase în faţa celor – în special a lui Pierre Lacau – al căror scop era de a face o sarcină dificilă şi mai grea. Declaraţia apare în presă la începutul lui iunie, în acelaşi moment în care Carter începe să câştige teren cu ajutorul puţinilor suporteri pe care îi mai avea la Cairo. În ciuda ediţiei limitate de numai o duzină de copii, neaşteptata apariţie a declaraţiei a făcut din nou furori, şi nu doar printre inamicii lui Carter. Winlock, unul din cei mai sinceri aliaţi ai lui Carter, a fost îngrozit să se vadă implicat, în appendix, în afacerea legată de obiectul din ladă şi de mesajele codificate. Şi-a retras imediat sprijinul. Surprins de reacţia lui Winlock, insensibilul Carter doar s-a oferit să extragă textul jignitor din copiile ce urmau a fi distribuite. Dar gestul n-a schimbat multe: răul era deja făcut. Alţi suporteri erau mai filosofici. Pentru James Breasted, un alt suporter înfocat al lui Carter, chiar şi dacă numai pentru scopurile sale politice, „Sumarul va fi întotdeauna un monument în istoria cercetărilor din Orientul Apropiat.”[194]

În ciuda aparenţelor contrare, chiar respingerea lui Winlock avea să-l pună într-o lumină bună pe Carter. Fără sprijinul Muzeului Metropolitan ar fi fost cu siguranţă învins. Cu intervenţia lui Edward Robinson, directorul Muzeului Metropolitan, şi o voce calmă a raţiunii, problematicul egiptolog a fost convins să-şi suprime controversatul pamflet. A mai căzut de acord să-şi retragă confruntarea în justiţie cu Lacau şi guvernul egiptean. Carter şi-a dat seama că a mers prea departe şi, cu timpul, toate problemele legate de descoperire au început să se rezolve de la sine. Carter a fost de acord să renunţe la pretenţiile privind obiectele din mormânt şi i-a scris o scrisoare lui Pierre Lacau.[195]

Eu, subsemnatul Howard Carter, renunţ definitiv la orice acţiune, plângere sau pretenţie, atât în ceea ce priveşte

mormântul lui Tut-Ankh-Amun şi obiectele aferente, cât şi anularea autorizaţiei prin măsurile luate de guvern privind această anulare. Declar că îmi retrag toate acţiunile nerezolvate şi îi autorizez pe cei în drept din guvern să le rezolve.[196]

Almina a intentat proces, dar deşi nu a existat o înţelegere asupra unei compensaţii, s-a oferit o răsplată de 36.000 lire sterline, care s-a presupus a fi suma aproximativă de bani pe care Carnarvon ar fi investit-o în cercetări. Faptul că a câştigat milioane din obiectele furate nu a fost luat în considerare.[197]

În noiembrie 1924, politica mai intervine încă o dată. Comandantul-şef britanic al armatei egiptene, Sir Lee Stack, a fost asasinat, rezultatul fiind un nou guvern pro-britanic. Zaghlul şi naţionaliştii erau daţi la o parte. Carter, deşi într-o poziţie mai puternică acum ca niciodată, a respectat scrisoarea scrisă lui Lacau. Pur şi simplu îşi pierduse dorinţa de a lupta. Nu mai reînnoieşte contractul cu *The Times* şi acceptă o supraveghere guvernamentală strictă asupra muncii sale, în persoana unui inspector al Serviciului de Antichităţi, Rushdi Effendi. După luni de neînţelegeri şi certuri, Carter era acum îmblânzit şi sub controlul absolut al egiptenilor, care, în lipsa lui Carter, n-au putut găsi pe nimeni care să fi dorit să-i ducă munca mai departe, aşa că s-au simţit uşuraţi când într-un final a cedat atât de uşor.[198]

Pe 25 ianuarie 1925, s-a putut în sfârşit întoarce la mormânt, să se concentreze asupra ceea ce ştia el să facă mai bine – arheologie. Pornind de unde rămăsese în anul anterior, s-a reîntors la munca asiduă de cercetare a sicrielor din interiorul sarcofagului de cuarţit. Prima sarcină era să ridice capacul primului sicriu aurit, acoperit cu un an în urmă. În 13 octombrie 1925, Carter îşi încheie ultimul act al marii sale performanţe. După spusele sale „a fost un moment pe cât de emoţionant, pe atât de minunat,” când capacul exterior al

sicriului a fost ridicat de patru cârlige argintii. Câte alte sicrie vor mai fi înăuntru? Din nou, ochii lumii erau aţintiţi asupra sa, în timp ce se pregătea de lucru.

Înăuntru era un al doilea sicriu, înfăşurat în pânză şi acoperit cu ghirlande de flori. Desfăşurând încet pânzele, Carter dezvăluia lumii ceea ce mai târziu a descris ca fiind „cel mai frumos exemplu de artă antică în fabricarea de sicrie, văzut până atunci."[199] Acest capac îl reprezenta pe rege ca Osiris, dar era făcut la un standard calitativ şi mai înalt decât celălalt. Începea perfect în sicriul exterior, era din foiţă de aur groasă, gravată cu bijuterii de sticlă.

A fost nevoie de opt oameni pentru a ridica sicriele din sarcofag, pentru a le putea analiza îndeaproape. Greutatea imensă sugera celor ce încă nu ştiau că mai existau înăuntru multe de descoperit.

Când capacul celui de-al doilea sicriu a fost ridicat, s-a putut distinge o altă imagine umană din trecutul îndepărtat, înfăşurată în pânze uşoare şi fine. Carter a desfăşurat un material mai fragil, a ridicat un colier fin şi o zgardă floral ce înconjurau gâtul, pentru a dezvălui al treilea sicriu, din aur masiv, gros de jumătate de inch (1,27 cm) şi lung de şase picioare (peste 1,80 m). Era, după cum va spune Carter mai târziu „o masă absolut incredibilă de aur şi argint pur."[200] Aurul era decorat exclusiv cu gravuri. „Cât de minunată," scria Carter mai târziu, „trebuie să fi fost bogăţia înmormântată o dată cu faraonii antici!" Ce bogăţii extraordinare a ascuns cândva acea vale![201]

Un lucru ciudat în legătură cu feţele sculptate pe sicrie este că nu par să fie portrete ale aceleiaşi persoane. Al doilea sicriu parcă nici nu-i era destinat lui Tutankhamon. Poate era pentru fratele lui, Smenkhkara, a cărui mumie n-a fost găsită niciodată. Explicaţia lui Carter este că preoţii nu se aşteptau ca Tutankhamon să moară aşa tânăr şi de aceea nu aveau lucrurile pregătite pentru înmormântare. De aceea au trebuit să folosească alt sicriu. Sau, într-o altă, ipoteză se poate

totuşi să fi existat un aranjament făcut de Carter şi El-Rassul, din motive pe care doar le putem ghici. Să fi încercat ei oare să schimbe capetele pentru a deruta lumea şi pentru a nu se şti cui aparţine trupul? Mi se pare mai degrabă că mormântul înfăţişat lumii de către Carter şi Carnarvon nu-i aparţinea lui Tutankhamon, ci fratelui său. Eu cred că toate mormintele au fost amestecate şi şi-au ales aceste patru încăperi ca loc pentru şarada lor elaborată, amestecând şi potrivind relicvele pentru a le servi scopurilor lor.

Indiferent al cui e portretul de pe sicriul din mijloc, el a devenit imaginea pe care cei mai mulţi o asociază cu Tutankhamon. După cum subliniază şi Graham Philips în cartea sa *Act of God – Moses, Tutankhamun and the Myth of Atlantis* (Creaţia lui Dumnezeu – Moise, Tutankhamon şi Mitul Atlantidei), „o vedem reprezentată în fotografii promovând Egiptul: postere pentru cărţile publicate, broşuri pentru vacanţe în Egipt şi literatură în sprijinul expoziţiilor egiptene.” Motivul găsit de Philips ar fi faptul că imaginea de pe sicriul mijlociu este mai plină de viaţă şi dezvăluie mai mult despre trupul regelui decât masca sa mortuară.

„Pe deasupra, este o imagine şi mai comercială”, explică el, mult mai frumoasă decât tânărul durduliu reprezentat pe sicriul exterior, sau decât copilul inocent înfăţişat pe sicriul interior şi masca mortuară... pomeţii sunt mai pronunţaţi, maxilarul este mai ţeapăn şi mai lat, buzele nu atât de pline, iar nasul nu este atât de lung.”[202]

În timp ce dezvăluiau lumii ultimul sicriu, Carter şi echipa lui au observat că un capăt fusese tăiat pentru a-i permite capacului să se închidă. Se putea vedea chiar şi rumeguşul rămas probabil de la tăiat, pe jos la capătul sicriului. Carter ne-ar fi făcut pe noi să credem că acestea fuseseră făcute de cei ce-şi înmormântau regele, dar totuşi e greu de acceptat că cei însărcinaţi cu înmormântarea unui zeu ar fi acţionat astfel. Este cel mai probabil rezultatul muncii lui Carter şi a cohortelor sale din Qurna din anii de dinainte de 1922.

Într-un final al cercetării soseşte şi momentul ridicării ultimului capac pentru a vedea ce secrete ascunde. În timp ce sicriul masiv de aur se deschidea, în sfârşit, Carter ajunge faţă în faţă cu mumia regelui, învelită în aur şi decoraţiuni, cu o mască în mărime naturală ce strălucea puternic pe lângă pânza neagră. „Timpul", scria Carter, „măsurat prin scurtimea vieţii umane, părea că-şi pierduse drumul normal în faţa unui spectacol atât de viu ce rechema la riturile religioase solemne ale civilizaţiilor apuse."[203]

Masca chipeşă şi strălucitoare, în ciuda celor zece kilograme greutate, afişa o expresie tristă şi calmă. O plăcuţă din aur gravată purta mesajul:

Îţi cinstesc frumuseţile, o Osiris, rege Nebkheperura,
Sufletul tău trăieşte! Venele îţi sunt tari!
Dăinuirea ta e în gura celor vii,
Inima îţi este eternă în corpul tău.[204]

Carter descrie masca funerară.

Masca din aur este un exemplar unic şi superb al portretisticii antice... Deasupra frunţii, sculptată în aur masiv, era emblema regală – vulturul Nekhebet şi şarpele Buto – emblemele celor două regate peste care domnise. De bărbie avea ataşată convenţionala barbă a lui Osiris, sculptată în aur şi lapislazuli. În jurul gâtului avea un colier triplu din aur roşu şi galben cu mărgele din ceramică în formă de disc.[205]

Echipa de experţi a lui Carter trebuia să îndepărteze cu grijă cele treisprezece straturi de pânză putrezită ce-i acoperea corpul, descoperind cu fiecare strat tot mai multe bogăţii. La final, ei au găsit 143 de piese de bijuterii, ornamente, amulete şi aplice învelite în mumie.

În sfârşit au ajuns şi la corpul stafidit al tânărului ucis, gol, cu excepţia bijuteriilor de aur de pe degetele de la mâini şi de

la picioare, precum şi de pe penisul în erecţie. Era într-adevăr „micul rege”, corpul său măsurând cca 1,67 metri. Carter i-a ridicat uşor capul şi i-a curăţat resturile de pânză putrezită cu ajutorul unor pensule fine, dezvăluind nişte trăsături chipeşe ale fiului zeului. Carter scria:

„Tânărul faraon era în sfârşit în faţa noastră. Un conducător neînsemnat şi efemer înceta să mai fie doar umbra numelui său şi reintra după mai bine de trei mii de ani în lumea realităţii şi istoriei! Acesta era punctul culminant al cercetărilor noastre! Mormântul şi-a dezvăluit secretul: mesajul trecutului ajungea în prezent în ciuda vicisitudinilor timpului şi distrugerii din pricina anilor.[206]

Cel mai mare spectacol de pe pământ atingea punctul culminant, un final glorios combinat cu o uluitoare afişare a bogăţiilor antice. Lumea era atât de uluită pe cât a dorit Carter să fie. El a anunţat că va reînfăşura corpul şi-l va repune în primul sicriu.

În 1968, sicriul a fost redeschis de către R.G. Harrison, profesor de anatomie la Universitatea din Liverpool, pentru a examina cu raze X rămăşiţele, în încercarea de a explica o dată pentru totdeauna cauza morţii. Harrison a fost şocat să descopere că Howard Carter nu a reînvelit trupul aşa cum a spus, şi că era în aceeaşi stare în care fusese prezentat lumii prin fotografiile lui Harry Burton. Când Harrison a curăţat corpul de nisipul în care fusese prezentat iniţial, el a descoperit că craniul era separat de prima vertebră, că braţele erau separate la umeri, coate şi încheietura mâinii. Picioarele erau şi ele separate la şold, genunchi şi glezne. Sternul şi o coastă din faţă lipseau.[207]

Harrison a mai observat că dispăruse şi penisul tânărului. Oricine se poate întreba oare în ce colecţii private se ascund aceste relicve ale istoriei antice.[208]

Egiptologii au ales să ignore descoperirea profesorului Harrison şi se pot găsi puţine scrieri din 1970, an în care expoziţia lui Tutankhamon era plimbată prin lume, care să-l amintească şi pe el. Singura excepţie este lucrarea dr.-lui Maurice Bucaille, un francez care a scris cartea intitulată *Mumies of the Pharaohs* (Mumiile faraonilor), în care susţine că Howard Carter a „exagerat cu distrugerea stratului superior de pânză (al mumiei), explicând în toate scrierile sale că învelişul, şi, de asemenea, şi mumia, au suferit o deteriorare instantanee din cauza acizilor graşi presupuşi a fi existat în compoziţia uleiurilor ce au fost turnate pe fâşiile de pânză (în antichitate)…”[209] Bucaille spune că distrugerea a făcut-o Carter prin expunerea cadavrului la soare, în nereuşita încercare de a topi materialul ca smoala, ce a cimentat corpul şi masca de la baza sicriului.[210]

După părerea lui Bucaille, Carter a trebuit atunci să îl dezvelească pe Tutankhamon şi să rupă pelvisul şi membrele inferioare de trup, astfel ca bijuteriile şi obiectele funerare să poată fi luate. Capul a fost detaşat pentru a fi lăsat în sicriu, în timp ce trunchiul a fost scos.[211] În fotografiile lui Burton, jumătatea de sus a urechii drepte a cadavrului pare şi ea să fi dispărut fără urmă.[212] Să fi căzut o dată cu dezvelirea, după care a fost pur şi simplu aruncată? În pozele de mai târziu pare să fi dispărut întreaga ureche.

În momentul dezvelirii, aceste lipsuri se pare că au fost ignorate. Toţi doreau ca povestea să se termine cu bine şi, în aparenţă, aşa s-a şi terminat. La timpul potrivit, cantitatea de comori a fost scoasă din mormânt, împachetată şi transportată cu pierderi minime către Muzeul din Cairo. Pierre Lacau observă că toată pedanteria şi încăpăţânarea din caracterul lui Carter, elemente ce l-au făcut un adversar imposibil, erau calităţi când venea vorba de îndeplinirea sarcinilor. Într-adevăr, golirea mormântului era o treabă la

care nu se angaja nimeni. Luându-i zece ani grei din viaţa lui Carter, această operaţie avea să-i aducă în final moartea.

În acest interval, Carter a călătorit în America pentru predarea unor cursuri, deşi primele au fost ţinute la Teatrul din Oxford Street, din Londra. Prietenii lui s-au temut că prin felul său taciturn şi prin pasiunea pentru detaliu, Carter nu va şti să-şi încânte audienţa, însă au subestimat oratorul din el. Auditoriul îi sorbea fiecare cuvânt. În ciuda faptului că nu ştia să comunice şi că-i displăceau mulţimile, a fost un succes enorm. Talentul său teatral latent a ieşit la iveală o dată cu povestea descoperirii pe care el şi Carnarvon o inventaseră în 1922. Mulţimea stătea vrăjită în timp ce descria momentul în care el, Carnarvon, lady Evelyn şi Pecky Callendar au zărit pentru prima dată prin gaură, comorile ascunse. Câteodată era atât de mişcat de propria poveste că vocea i se întrerupea, iar ochii retrăiau momentul. Acesta era un om care jucase de atâtea ori această poveste, că poate ajunsese să o creadă. Cu mic, cu mare se adunau să îl asculte. În America ţinea cursuri private la Casa Albă preşedintelui Calvin Coolidge, iar în Detroit îl avea ca ascultător pe Henry Ford.[213]

Munca de conservare din Valea Regilor se încheie în 1932, după mai bine de zece ani de la descoperirea iniţială a mormântului lui Tutankhamon. Ce va face Carter acum? Alături de prietenul său, scriitorul Percy White, avea să completeze a treia ediţie a cărţii *The Tomb of Tutankhamun* (Mormântul lui Tutankhamon) şi au început să gândească împreună un nou raport asupra descoperirii. Deşi avea o locuinţă, şi-a petrecut aproape tot timpul „stând în foaierul „hotelului Winter Palace, din Luxor, după cum îl descriau unii, „adâncit în tristeţe şi fără să vorbească cu cineva”[214]. Carter anunţă mai târziu că doreşte să caute mormântul lui Alexandru cel Mare. Era convins că e situat în împrejurimile Alexandriei, în portul nordic al Egiptului, fondat şi botezat de însuşi Alexandru. Susţinea că ştie unde este ascuns

mormântul, dar că „nu voi spune nimănui asta, cu atât mai puţin Departamentului de Antichităţi. Secretul va muri cu mine.” Şi aşa a şi fost.[215] În următorii şase ani a suferit nespus, dar a reuşit totuşi să facă vizite în mult iubitul lui Egipt.

În ciuda succesului său mondial şi în ciuda îmbogăţirii sale cum nu şi-ar fi putut închipui, Carter moare la casa sa din Kensington, lângă Albert Hall, în 1939, ca un om singur. Nu a primit niciodată titlul de cavaler, deşi a făcut cea mai mare descoperire din istorie. Până la acea dată, trebuie să se fi ştiut printre arheologi şi cei implicaţi despre înşelătoria sa. George al V-lea, care murise cu trei ani înainte, ştiuse de minciuna lui Carter şi Carnarvon cum că nu intraseră în Camera Mortuară; de la Carnarvon aflase multe în legătură cu descoperirea, în timpul unei audienţe.

Este posibil ca şi Carter să-şi fi trăit ultimii ani cu teamă, ştiind că mulţi dintre cei cu care împărţise secretele muriseră în condiţii misterioase. În momentele grele trebuie să se fi gândit că e doar o chestiune de timp până când cel ce i-a omorât colegii îl va omorî şi pe el. După moartea sa, posesiunile sale au fost scoase la licitaţie la Sotheby’s şi modesta, dar stilata sa colecţie de antichităţi a luat calea Muzeului din Cairo, datorită regelui Farouk. Alte piese au fost vândute în particular de afaceriştii londonezi, Spink, şi au ajuns într-o serie de colecţii private. Muzeul Metropolitan a preluat casa în care a trăit el pe timpul şederii lui în vale – poreclită Castelul Carter – la Elwat-el-Diban.

A dus cu el în mormânt secrete pe care noi de-abia începem să le ghicim.

11
Dispariţia papirusului

Carter îşi pierdu repede controlul. Un cuvânt greu după altul, până ce Carter îşi epuiză tot arsenalul…

exclamând că, în cazul în care nu primeşte ce i se cuvine, va publica în întreaga lume informaţiile conţinute de papirusul găsit în mormânt şi nedezvăluit...[216]

Thomas Hoving,
Tutankhamun: The Untold Story
(Tutankhamon: Povestea nespusă)

Deci care erau secretele duse de Carter şi prietenii săi în mormânt?

În anunţul apărut în *The Times,* după deschiderea oficială a mormântului, exista o menţiune căreia nimeni nu i-a dat importanţă. Se zicea că „un papirus important" alături de alte documente istorice au fost găsite în mormânt şi sunt în stare intactă. Aceste documente au fost sustrase imediat şi nu au mai fost văzute de nimeni vreodată. Eu cred că acestea conţin informaţii ce au dus la un şir de crime. Sunt nişte informaţii ce nu se ştiu nici astăzi.

Papirusul era un fel de hârtie scumpă, făcut dintr-o trestie cu acelaşi nume, folosită de egiptenii antici pentru documente importante. Majoritatea mormintelor conţineau cel puţin câteva papirusuri cu detalii oficiale ale înmormântării şi date istorice ale acelor timpuri. De-a lungul anilor de explorări în morminte, au fost o sursă valoroasă de cercetare pentru istorici. Se poate ca o menţiune despre papirusul lui Tutankhamon să fi avut loc din greşeala unui copiator sau telegrafist de la *The Times,* dar aceasta nu a fost singura dată când se făceau aluzii de către cei ce erau în măsură, despre ele.

Când mormântul a fost deschis pentru prima dată, Carter şi Carnarvon au cerut ajutorul unor experţi pentru a-i ajuta în procesul de inventariere. „Pe când mă aflam în Cairo, aveam timp pentru a analiza situaţia", scria Carter după explozia euforică iniţială datorată descoperirii. „Îmi era tot mai clar că asistenţa – în număr mare – era necesară pentru ca munca în mormânt să fie dusă la bun sfârşit. Întrebarea era unde să

caut eu acest ajutor."[217] Unul din oamenii la care a apelat a fost profesorul James Breasted, director al Institutului Oriental al Universităţii din Chicago, expert în descifrarea hieroglifelor şi traducător al limbajului antic egiptean. Carter l-a chemat la Luxor pentru a studia împreună acest „important papirus"[218].

La sosirea sa însă, Breasted este informat că s-a produs o eroare şi că obiectele care au fost confundate în întuneric cu un papirus erau doar rufărie de pat şi aşternuturi, ce-i aparţineau regelui. Atunci a fost pentru ultima dată când lumea a auzit de papirusul din mormânt. Totuşi, este de neconceput ca un om cu experienţa lui Carter şi natura sa metodică să-l fi chemat pe Breasted fără să se asigure că obiectele la care avea nevoie de ajutor erau scrise sau nu. Călătoria şi comunicarea erau la acea vreme greoaie şi luau mult timp şi nu erau făcute fără o grijă şi o planificare considerabile. Astfel, este absurd să credem că ar fi confundat Carter aşternuturile şi pânzeturile cu o foaie de papirus." De asemenea, este greu de acceptat că într-o colecţie atât de remarcabilă ca şi cea găsită în jurul trupului lui Tutankhamon nu există niciun document scris. Aproape în toate mormintele descoperite în timpurile moderne au existat papirusuri, chiar şi în cele jefuite de hoţii străvechi, deoarece aceştia nu manifestau niciun interes faţă de asemenea hârtii. Papirusul n-ar fi avut nicio valoare financiară şi ar fi fost şi de nedescifrat. Din aceste motive, trebuie să presupunem că au existat nişte documente în mormânt. De ce s-ar ascunde acest lucru? Singura explicaţie ar fi că orice ar fi citit Carter în ele, înţelegând hieroglifele până la un anumit nivel, în timp ce-l aştepta pe Breasted, s-a decis să sustragă papirusul găsit, nemaiavând însă timp să-l anunţe pe acesta să nu vină. În acele vremuri nu exista posibilitatea ca, în urma unei schimbări bruşte în plan, persoana în tranzit să poată fi anunţată.

Anunţul din *The Times* nu a fost singura menţiune despre existenţa papirusului misterios. În perioada anunţării descoperirii, Carnarvon îi scrie prietenului său Wallis Budge, extravagantul colecţionar pentru muzee, că au găsit nişte hârtii ce vor „schimba gândirea lumii”[219]. Carnarvon de asemenea, nu a mai vorbit despre acest subiect, din acel moment.

Dovada existenţei unor documente ce nu au fost predate vine chiar din gura lui Carter. Spre sfârşitul şederii sale în Egipt, Carter se înfurie datorită lipsei de sprijin din partea guvernului său în ceea ce privea împărţirea descoperirilor. Încearcă în zadar să aranjeze o întâlnire cu lordul Allenby, înaltul reprezentant guvernamental britanic. Pierzându-şi răbdarea, se năpusteşte la Ambasada Britanică să le împărtăşească ce gândeşte. Deoarece Allenby nu era acolo, furiosul Carter a fost condus spre biroul viceconsulului. Fierbea de furie şi era gata să se ia la bătaie cu oricine. Cineva de la acea întâlnire îl va descrie mai târziu pe Carter ca fiind „într-o dispoziţie de ceartă şi bătaie.”[220]

După cum am văzut, relaţiile diplomatice dintre britanici şi egipteni la acea vreme erau destul de delicate. Mai exista şi controversa pe tema unui tărâm palestinian pentru evrei. Ultimul lucru dorit de oficialii britanici era un încăpăţânat ca şi Carter, care să strice relaţiile diplomatice. Probabil iritat de atitudinea lui Carter, viceconsulul îi spune că nu-i poate fi de ajutor în ceea ce numise el o problemă personală. S-au certat, iar Carter nu s-a mai putut controla la un moment dat. Insulta competenţa Serviciului de Antichităţi şi chiar pe viceconsul.

„Până când nu ni se dă ceea ce cer,” se spune că ar fi spus, „şi dreptate, voi publica în întreaga lume informaţii din papirusul pe care l-am găsit în mormânt. Un document ce va prezenta adevărul asupra exodului evreilor din Egipt.”[221]

Carter amenința că va crea tensiune între evrei și arabi, într-o perioadă când totul depindea de acest calm, așa că viceconsulul a devenit la fel de furios ca și Carter. La rândul său, acesta și-a pierdut atitudinea diplomatică și a aruncat după arheolog cu o călimară cu cerneală. Carter a reușit să se ferească și, între timp, alte persoane prezente la întâlnire au venit să-i despartă pe cei doi, dar era prea târziu. Adevărul a ieșit la iveală în acel moment de mânie și nu a mai putut fi ascuns.

Această conversație dintre Carter și viceconsul nu a fost niciodată un secret, fiind menționată și în alte cărți.

(Thomas Hoving a găsit-o în însemnările lui Lee Keedick, cel care a organizat turul prin SUA al lui Carter). Dar totuși, nimeni nu a analizat mai departe remarcile lui Carter. În cartea sa, *Tutankhamun: The Untold Story* (Tutankhamon: Povestea nespusă), Thomas Hoving concluzionează că Howard Carter doar a încercat să intimideze un oficial ce se dovedea foarte încăpățânat.[222] Dacă e să credem asta, atunci a fost o păcăleală extraordinară. Cum ar putea cineva inventa o asemenea poveste într-un moment tensionat? Și de ce i-a făcut Carnarvon o mărturisire similară în urmă cu câțiva ani lui Wallis Budge? Eu pur și simplu nu cred.

Putem fi siguri că au fost găsite niște pergamente și că au avut legătură cu exodul evreilor din Egipt. Identitatea reală a tânărului faraon, tatăl, mama și genealogia sa trebuie să fi fost menționate în papirusul ascuns sub kiltul santinelelor din afara Camerei Mortuare. Acesta era scopul kilturilor. Într-una din cărțile sale, *The Tomb of Tut-Ankh-Amun* (Mormântului Tut-Ankh-Amun), Carter menționează că pe la jumătatea lunii februarie a anului 1923 lua sfârșit munca sa de inventariere a Anticamerei „cu excepția celor două santinele, amânate pentru un motiv special.”[223] Totul în rest fusese mutat în laborator și fiecare bucățică a podelei fusese măturată și cercetată pentru vreun rest. „Motivul special”

pentru care santinelele au rămas pe loc nu este dat, dar nici nu e cineva care să fi întrebat. Argumentul cel mai probabil este că kilturile triunghiulare ale santinelelor au fost desfăcute, papirusul a fost luat, iar ele, relipite apoi cu un lipici special. Rezultatul acestui fapt poate fi văzut de oricine ar vrea să analizeze statuile astăzi, astfel că Howard Carter a încercat cât a putut să evite examinarea santinelelor de către alții.

Eu cred că scrierile de pe papirus i-au dat de înțeles lui Carter că mormântul peste care au dat este locul de veci al fiului lui Dumnezeu. Cred în continuare că relatări din Biblie, inclusiv naşterea din fecioară, erau de fapt bazate pe scrieri despre familia faraonilor egipteni şi putem doar să speculăm ce alte secrete apăreau în papirus. Indiferent ce amănunte dădeau, Carter şi-a dat probabil seama în timp ce le-a citit cât de devastatoare ar fi. A împărtăşit informaţiile probabil şi cu Carnarvon, partenerul să de infracţiuni – explicându-se astfel cum a aflat Wallis Budge de la Carnarvon – şi poate şi echipei sau cel puţin câtorva dintre ei.

Nu am niciun dubiu că papirusul ar fi confirmat că Akhenaton a fost tatăl lui Tutankhamon. Poate confirmă chiar că mama lui a fost Nefertiti, numele egiptean pentru Miriam.[224] Pergamentul este posibil să fi conţinut detalii despre conflictele religioase ale timpului. Akhenaton era o figură extrem de controversată, deoarece credea în existența unui singur Dumnezeu. Acest Dumnezeu, provenit din soare, era Dumnezeul nevăzut din toate lucrurile. Akhenaton l-a numit „Aton!”

Străbunicul lui Tutankhamon era un bărbat numit Yuya, care a fost identificat de către Ahmed Osman cu Iosif, în cartea *Stranger in the Valley of the Kings* (Străinul din Valea Regilor). Osman arată că în ceea ce-l priveşte pe Iosif, cronologia vieții lui îl prezintă ca servindu-i pe faraonul Amenhotep al II-lea, la fel ca şi Yuya. Pe lângă similitudinea numelor lor, în Biblie, faraonul îl face pe Iosif Conducătorul

Carelor, în timp ce Amenhotep al II-lea îl face pe Yuya Conducătorul Calului, separând pentru prima dată carele de restul armatei. Fiica lui Yuya, Tiye, s-a căsătorit cu Amenhotep al III-lea şi a fost mama lui Akhenaton. Ceilalţi strămoşi biblici ai lui Tutankhamon, prin bunica lui, Tiye, sunt Avraam şi soţia acestuia, Sara.[225]

Ştim sigur că tatăl lui Tutankhamon, Akhenaton, a fost urât de către preoţii acelei vremi, care nu puteau accepta că s-a născut pe linie maternă din femeie semită. Dar şi-a construit propria capitală la Akhetaton, departe de preoţii zeului Amon, care-i doreau răul, şi pentru un timp a putut trăi în tihnă alături de familia sa. Pentru atonişti, faraonul Akhenaton era Dumnezeu pe pământ, manifestarea fizică a puterii, ce conducea universul sub soare. Dar preoţii egipteni acceptau cu greu acest lucru; ei doreau o întoarcere la vechile feluri de a slăvi un panteon de zei, şi-l forţează pe Akhenaton să abdice şi să-l lase pe fiul său în loc. Dacă ne uităm la tronul descoperit în mormântul Mayei, doica lui Tutankhamon, vom descoperi o pictură interesantă. Tânărul rege e prezentat stând în poala acesteia, în spatele lor fiind prezentaţi şase din preoţii lor. Cinci dintre ei sunt generali şi patru dintre ei (Ay, Horemheb, Ramses I şi Seti) l-au urmat pe tânărul rege la tron. Este indicat clar că Tutankhamon a fost pus pe tron cu forţa. În acelaşi timp, nu există date că Akhenaten ar fi fost omorât într-o lovitură de stat, dar nici că ar fi fost înmormântat în Egipt. Eu cred că Akhenaton – creatorul primei religii monoteiste – a fost Moise, aşa cum spune şi Ahmed Osman în cartea sa *Stranger in the Valley of the Kings* (Străinul din Valea Regilor) şi că a fost izgonit din Egipt o dată cu semiţii. Petrie a găsit într-un mormânt egiptean din Sinai o dovadă că religia atonită a fost practicată aici după ce a fost interzisă în Egipt. Unul din obiectele de artă găsite a fost capul lui Tiye, mama lui Akhenaton.[226]

Acum faraon al Egiptului și sub tutela unchiului său Ay, conduce țara, în ciuda mașinațiilor ambițiosului general Horemheb, care vede în băiat singurul obstacol în calea sa către tron și pe măsură ce creștea, Tutankhamon se întorcea către Aton, religia tatălui său. Imagini de pe tronul său îl prezintă ca fiind uns sub simbolul solar al lui Aton, considerat drept singurul Dumnezeu adevărat. Acceptând faptul că ideea de un singur Dumnezeu era prea dificilă pentru oamenii obișnuiți, îi reinstaurează pe vechii zei ca mediatori ai lui Dumnezeu (precursori ai îngerilor). Făcând acest lucru i-a jignit nu numai pe preoții lui Amon, dar și pe marele preot al noii religii.[227]

Ceea ce va urma este prezentat în Biblie. Scriptura Sf. Ioan spune că Moise a anunțat că va fi urmat de un profet numit Iisus. În Numerii se spune că Iosua îl va urma pe Moise. Osman spune că Iisus și Iosua sunt unul și același – și că amândoi sunt Tutankhamon. Mai încolo se fac alte paralele între ei. În timpul lui Moise, preotul lui, Phinhas a omorât un om spânzurându-l de copac, pentru că ar fi pângărit templul. Marele preot al lui Aton, care a fost atât de jignit de acțiunile lui Tutankhamon, era numit Pa-nehisi (Phinhas în egipteană). Iar Tutankhamon însuși a fost omorât, rana lui putând fi asociată cu spânzuratul. Osman crede că Tutankhamon a plecat în Sinai să-și vadă tatăl și a fost omorât de marele preot al lui Aton.[228]

Aceasta, cred eu, este povestea pe care a citit-o Carter. Putem doar să ne imaginăm ce au simțit exploratorii la descoperirea unui asemenea document: aveau în fața ochilor informații ce ar fi putut schimba gândirea întregii lumi occidentale și ar fi dovedit că Moise a fost de fapt un faraon egiptean, iar Biblia e bazată pe povești egiptene. Dacă Howard Carter a fost îngrozit de atenția acordată descoperirii mormântului, trebuie să se fi gândit că asta era nimic pe lângă ce ar fi urmat dacă informațiile din papirus ar fi fost

publicate: mânia tuturor liderilor politici şi religioşi din lume s-ar fi dezlănţuit asupra lor.

Este posibil să se fi gândit să vândă papirusul celui care oferă cel mai mult; sau poate să îl ascundă, să se prefacă că nu a existat niciodată. Poate că nu voia să îl vândă pentru a se asigura că informaţiile nu se vor scurge niciodată. Este posibil să fi existat dezacorduri între Carter şi Carnarvon asupra a ce ar trebui să facă.

Indiferent ce conţinea, dispariţia papirusului este cea mai mare nelegiuire legată de mormântul lui Tutankhamon. Am oferit destule motive pentru a crede că marea majoritate a lucrurilor din mormânt au fost sustrase în secret, cu participarea activă sau pasivă a tuturor celor implicaţi în operaţiunea de inventariere. Deşi spectaculos şi condamnabil, acest jaf a fost în totalitate omenesc. Dar, prin ascunderea informaţiilor papirusului, acea bandă mică de hoţi nobili au condamnat multe milioane de oameni la moarte, prin continuarea unor conflicte religioase inutile, de-a lungul anilor ce-au urmat.

De la anunţul descoperirii lui Carter şi Carnarvon, oamenii au speculat în legătură cu ce se întâmpla cu adevărat în vale, şi unii chiar s-au apropiat de adevăr. În 20 martie 1923, la câteva săptămâni după moartea lui Carnarvon, H. V. Morton scrie un articol în *Daily Express,* sub titlul – „Lordul Carnarvon otrăvit – Să fie faraonul de vină?" „Principala întrebare pentru noi cei care studiem Biblia", a scris el, „este dacă vreunul din faraonii Akhenaton sau Tutankhamon a fost tatăl spiritual al lui Moise."[229] Această sugestie a făcut ca mai mulţi preoţi rurali să discute dacă dovada din mormânt se potriveşte cu povestea din Biblie, inclusiv dacă Moise a suferit cu mult timp înainte ca Tutankhamon să se fi născut. Doreau să ştie care date sunt corecte, cele din Biblie sau cele egiptene, din moment ce exista o discrepanţă de aproape 150

de ani. În articolul său, Morton întreabă de ce toată lumea îl confunda pe Akhenaton cu Tutankhamon.

Pe 23 octombrie 1923, în timp ce se afla în deplasare ținând cursuri, Arthur Weigall a amplificat agitația, anunțând publicul american că „este posibil ca deschiderea mormântului interior să releve dacă Tutankhamon a fost faraonul Exodului și să clarifice câteva probleme legate de Biblie. De asemenea, este posibil să demonstreze că evreii migrau spre Palestina dinspre Egipt, când Moise, a zis: «Să mergem către acest teritoriu bun pentru comerț, din est.» Oricum cred că va fi ceva interesant."[230]

Mai târziu, un alt adept al teoriei că Moise și Akhenaton ar putea fi aceeași persoană a fost Sigmund Freud. Deși Freud nu a vizitat niciodată Egiptul, era foarte fascinat de oamenii antici. Principiul său în viață era de a căuta continuu și de a cântări adevărul, amintind de conceptul faraonic antic „Maat" – adevărul suprem. Acest concept apare reprezentat și în picturile din mormânt prin reprezentarea inimii umane, pusă în balanță de Anubis (zeul morților reprezentat cu cap de șacal) pe cântarul justiției, în contrabalans cu o pană. Oricine crede cu toată inima sa în căutarea și cântărirea adevărului este pe cale să deranjeze pe cineva.

Decăderea lui Freud a început în 1901 când, la patruzeci și cinci de ani, călătorește la Roma și vede pentru prima dată statuia lui Moise, de Michelangelo. Numește acesta „punctul maxim al vieții mele", însă, la doar treisprezece ani după acest moment, chiar înainte de izbucnirea marelui război, scrie în lucrarea sa „Moise de Michelangelo", cât de mult a însemnat acea statuie pentru el și cât de mult i-a influențat gândurile. De fiecare dată când a avut ocazia, a călătorit la Roma să vadă din nou statuia. A studiat-o și s-a gândit la ea neîncetat. Spune mai târziu: „În 1913, în trei săptămâni singuratice de septembrie, am stat în fiecare zi în biserică în fața statuii, am studiat-o, am măsurat-o, am desenat-o, până ce am ajuns să o înțeleg în așa fel încât am îndrăznit s-o exprim doar anonim

pe hârtie."[231] Cred cu tărie că atunci a început Freud să „creadă că Moise a fost un prinţ sau conducător în ierarhia egipteană. A fost o credinţă ce i-a adus moartea.

Ultima discuţie dintre Carter şi Carnarvon rămâne un mister. La începutul lui 1923, tensiunea din Egipt creştea o dată cu căldura, care depăşea câteodată cincizeci de grade (°C) în laborator, afară aerul fiind ceţos, din pricina norilor de praf. Carnarvon se simţea din ce în ce mai constrâns de presa egipteană şi în ciuda faptului că a reuşit de mai multe ori să o ignore într-un fel cu adevărat patrician, inevitabil, a mai citit câte ceva. Jurnaliştii egipteni doreau să ştie ce are de gând Carnarvon să facă cu „mumia lor". Carnarvon a început să se înfurie tot mai tare până ce a ajuns să nu se mai poată controla nici faţă de prieteni şi critici, şi nici faţă de Carter. Amănuntele nu au fost niciodată dezvăluite, dar principalele probleme pentru Carnarvon erau presa şi negocierile cu Serviciul de Antichităţi. Nu există nicio îndoială că au fost nişte probleme ce l-au făcut pe Carter să-l dea afară din casă pe Carnarvon, deşi îi datora acestuia totul.[232] Se crede că cei doi nu şi-au mai vorbit vreodată, deşi Carnarvon i-a trimis lui Carter o scrisoare de iertare:

Dragul meu Carter,

Am fost foarte nefericit astăzi şi n-am ştiu ce să gândesc sau ce să fac, iar apoi am văzut-o pe Eva şi mi-a spus tot. Recunosc că am făcut multe lucruri prosteşti şi îmi pare rău. Presupun că agitaţia şi grijile m-au cam afectat, dar un singur lucru vreau să-ţi spun şi sper să nu-l uiţi niciodată – indiferent ce simţi sau vei simţi pentru mine, afecţiunea mea pentru tine nu se va schimba niciodată.

Sunt un om cu puţini prieteni şi indiferent ce se va întâmpla, nimic nu va altera sentimentele mele pentru tine. Este atât de mult zgomot, n-am deloc linişte sau intimitate în vale, şi am simţit că n-am să te mai văd singur, deşi aş dori

foarte mult să avem o discuţie. Din această cauză am fost neliniştit, până ce ţi-am scris.

Al tău, Carnarvon[233]

Ce i-a spus Eva (lady Evelyn) de l-a făcut să vadă lucrurile altfel nu vom şti niciodată, deşi au existat speculaţii că fiica lui Carnarvon ar fi simţit ceva pentru Carter. Chiar dacă ar fi adevărat, e greu de crezut că doi oameni cu atât de multe lucruri pe cap s-ar certa pentru aşa ceva. Trebuie să fi existat ceva mult mai serios între ei.

În 1997, având aproape tot materialul pentru această carte, m-am hotărât să mai fac încă o călătorie în vale; am dorit, pe cât posibil, să intru în Camera Mortuară, închisă vizitatorilor, permiţându-le să privească înăuntru doar la un cadavru solitar, de pe o platformă unde odată existase peretele despărţitor al lui Carter.

Un prieten ce pleca în Egipt înaintea mea a fost de acord să-l contacteze pe directorul general al Serviciului de Antichităţi din Egiptul de Sus, dr. Muhammed El Saghir, să vadă dacă mi s-ar permite să filmez în Camera Mortuară. Când am ajuns la biroul lui, El Saghir vorbea cu un domn aflat în cealaltă parte a camerei. Mi-a făcut cunoştinţă cu prietenul său, Ahmed. De-abia mai târziu am aflat că Ahmed era de fapt dr. Muhammed Nasr, director general al Antichităţilor din Qurna. Am fost invitat să servesc o cafea şi am început să le povestesc ce doream. Le-am vorbit de suspiciunile mele, al cui credeam eu că e cadavrul, şi că eu consideram că Howard Carter şi lord Carnarvon au jefuit mormântul cu ani buni înainte de presupusa descoperire. Nimic nu păruse să îi surprindă, cu excepţia papirusului dispărut şi a crimelor suspecte de care le-am vorbit.

„Ei bine, d-le O'Farrell", a spus Ahmed, „unde crezi că este acum acest papirus?"

„N-am nici cea mai vagă idee”, am răspuns eu, „sau dacă mai există. Suspectez că ar exista o copie a papirusului îngropată sub castelul Carter în vale, sau este cu Carter la cimitirul Putney. Sunt sigur că o persoană meticuloasă ca și Carter a făcut copii ale documentelor, deci ar putea fi în câteva locuri.”

„Când poate d-l O’Farrell să viziteze mormântul?” l-a întrebat Ahmed pe dr. El Saghir.

„Poate merge cu tine astăzi”, a răspuns el.

Singura perioadă a zilei când aș fi fost doar eu în vale este în timpul pauzei de prânz, între 12:00 și 13:30. Din moment ce era deja unsprezece, am aranjat să-l întâlnesc pe Ahmed ziua următoare în biroul său, la marginea văii.

Datorită entuziasmului meu, am ajuns mai devreme la întâlnire și am așteptat la cafenea, la intrarea din vale. La unsprezece jumătate fix, a sosit un ghid și m-a luat, m-a condus la întâlnirea cu Ahmed și cu un alt coleg. Am parcurs scurta distanță spre mormânt, în căldura zilei, vorbind și glumind.

Scările coborând spre mormânt erau albe și aparent noi, iar pasajul avea peste tot bucăți împrăștiate de piatră, provenite de la munca lui Carter. Înăuntrul Anticamerei, Ahmed trecu peste parapetul pentru vizitatori și se așeză lângă mormântul faraonului. Am întrebat dacă îl pot urma, și unul din paznici a desfăcut unul din lacătele de la ușa închisă spre mormânt. Ahmed arătă către doi trandafiri atârnând lângă catafalcul regelui. „O tânără franțuzoaică frumoasă i-a scăpat azi-dimineață”, explică el.

Mi s-a părut un gest foarte sensibil, așa că i-am fotografiat. În momentul următor am intrat pe ușă. Ahmed îmi arătă că stăteau pe capacul sarcofagului regelui, ce era pus pe jos, acoperit cu o folie groasă de plastic, pentru a o proteja de pângărirea unora ca mine. Am sărit brusc jos. Am putut vedea foarte clar crăpătura din capac. Mi s-a părut evident că acel capac nu fusese destinat pentru un mormânt atât de

frumos. Am fotografiat pereţii interiori şi mormântul, explicându-i prietenului meu unde credeam eu că au fost intrările şi ieşirile. Ahmed îmi cere să-i arăt unde credeam eu că a fost coridorul lung de la mormântul lui Ramses al IV-lea.

La puţin timp m-am trezit din nou în lumina orbitoare de afară.

„Ştii unde a fost depozitul descoperit de Theodore Davis?" – m-a întrebat Ahmed. Îmi spune că s-a gândit că ar putea fi legat de mormântul regelui. I-am spus că şi eu cred acelaşi lucru. Am avut sentimentul că ştia mai multe decât spunea, ascultându-mă pe mine şi potrivind în mintea lui informaţiile cu ce ştia deja. Groapa subterană nu foarte adâncă făcută de Davis era expusă acum fără să i se dea prea multă importanţă o dată ce a fost golită. Cred că dacă ar fi fost cineva care să reînceapă săpăturile, ar fi descoperit curând că aceasta face parte dintr-un complex subteran ce duce la mormântul lui Tutankhamon. Profesorul Nicholas Reeves a făcut acest lucru la începutul anului trecut, dar rezultatele nu sunt încă publicate.

Stând în căldura liniştită a văii pustii, era greu de imaginat ce drame şi pasiuni au existat aici, de-a lungul mileniilor. Cea mai recentă dramă ar fi şirul de crime din prima jumătate a secolului XX, care au devenit cunoscute drept „blestemul mumiei".

12
O serie de crime necesare

Osiris... Mare este admiraţia pentru el din inimile oamenilor, spiritelor şi morţilor... şi multe sunt formele pe care le-a luat în Locul Pur.[234]

Cartea Morţilor

Nu ştiu dacă autorităţile britanice au decis intenţionat sprijinirea ideii blestemului mumiei, sau dacă norocul a făcut ca zvonurile să înflorească ideea şi mai mult. Ce ştiu este că

poveştile antice despre blestem au constituit acoperirea perfectă pentru o serie de crime ce au avut loc de-a lungul anilor şi care au asigurat păstrarea secretului papirusului.

Carnarvon a fost primul a cărui moarte a fost atribuită blestemului, deşi, probabil, nu a fost primul ucis de autorităţile care doreau să ascundă existenţa papirusului. Cred că a fost otrăvit; se anunţase că a fost mumificat imediat după moarte, organele interne fiindu-i înlăturate la un spital din Cairo.[235] Aceasta s-a întâmplat în ciuda faptului că în testamentul său a stipulat ca „doi doctori să fie prezenţi pentru a se asigura că sunt cu adevărat mort."[236]

Dacă cineva ar fi ucis prin otrăvire, ar fi nevoie ca ucigaşii să înlăture cât mai repede posibil stomacul care ar conţine dovada.

Când a auzit de starea sa fizică proastă, Almina, soţia sa, a zburat din Anglia pentru a-i fi alături, dar nu într-o mare grabă, cum ar fi fost normal. I s-a făcut rău după zborul peste Canalul Mânecii şi a aterizat la aeroportul Le Bourget, din Paris. Şi-a continuat restul călătoriei către Cairo cu vaporul, de la Marseilles, o rută cam neobişnuită pentru o femeie grăbită să-şi vadă soţul pe moarte.

Poate că fusese sfătuită să-şi întârzie sosirea, din moment ce moartea, deşi iminentă, nu pusese stăpânire încă pe trupul lordului englez şi aranjamentele ultimului drum nu fuseseră încă complete. La acea vreme, căsătoria lor era o afacere nefericită, după cum avea să se vadă la câteva luni după moartea lui Carnarvon, când, văduva de patruzeci şi şapte de ani a zburat până în Africa de Sud pentru a se căsători cu iubitul ei, locotenent-colonelul Ian Orislow Dennistoun, un tânăr divorţat de patru ani, ce fusese în trupele de de infanterie.[237]

La moartea sa, permisiunea de a face săpături a lui Carnarvon i-a fost transferată Alminei. A mai moştenit colecţia de la Highclere a lui Carnarvon, care conţinea pe atunci 1.218

obiecte sau grupuri de obiecte, aproape toate procurate pentru el de către Carter. În testamentul său, după cum menționează Nicholas Reeves, Carnarvon sugera că dacă Almina „consideră necesară vinderea lor… eu sugerez ca totul să le fie oferit celor de la British Museum la prețul de 20.000 lire sterline, care este mult sub valoarea reală". Dacă British Museum ar refuza oferta, a continuat Carnarvon, „sugerez ca această colecție să fie oferită Muzeului Metropolitan din New York, dl. Carter să fie cel care să se ocupe de negocieri și fixarea prețului"[238].

Almina se hotărăște că vrea să vândă, dar nu e prea încântată de ideea de a da colecția muzeului britanic la un preț atât de mic. Oricum, ea era obligată să se supună celor cerute în scrisoare de fostul ei soț. Așa că ea și Carter fac un plan, o altă dovadă a ingeniozității necinstite a lui Carter. British Museum este întrebat dacă dorește să cumpere colecția pentru 20.000 lire sterline. Dacă doreau, ar fi trebuit să le plătească banii până la ora patru după-amiaza. Așa cum se așteptau, muzeul nu a putut respecta termenul, așa că Almina, cu conștiința împăcată, vinde colecția Muzeului Metropolitan pentru 145.000 dolari (cam 30.000 lire sterline), cam cu jumătate mai mult decât ar fi trebuit să primească de la British Museum.[239]

Carnarvon, care fusese deja indiscret față de una sau două persoane – printre care Wallis Budge – în legătură cu papirusul, era clar primul pe care organizația dorea să-l reducă la tăcere. Dar apoi au mai existat și alții: oameni cu care Carnarvon și Carter ar fi vorbit despre descoperire și care ar fi putut oricând dezvălui secretul. Planurile au fost precis gândite din acel moment, deși crimele urmau a fi făcute la anumite intervale de timp, pentru a evita suspiciuni ce ar fi atras investigația poliției.

Câteva din crimele asociate blestemului, precum aceea a băiețelului care a căzut sub roțile unui dric, pot fi considerate

coincidenţe nefericite, dar cele ce implică persoane care deţin informaţii asupra conţinutului mormântului par să formeze un şir foarte straniu. Una din cele mai semnificative e cea a baronului Richard Bethel, care a fost secretarul şi confidentul lui Carnarvon în lunile ce au precedat moartea contelui. Este foarte probabil să fi ştiut destule despre papirus. Carnarvon trebuie să se fi simţit foarte bine alături de un coleg aristocrat şi amândoi trebuie să fi petrecut mult timp împreună în călătoriile lor. Pare inevitabil ca cei doi să fi vorbit despre orice, inclusiv despre conţinutul intrigant al papirusului. Bethel a murit în circumstanţe misterioase la clubul său din Londra. Presupus a fi murit în somn din cauza unei tromboze coronariene, moartea sa pare să fi survenit în urma sufocării cu ajutorul unei perne.

Trei luni mai târziu, moare şi tatăl lui Bethel, lordul Westbury, care s-a presupus că s-ar fi sinucis. Deşi om bătrân, felul morţii lui este suspect, şi este foarte probabil că, dacă Bethel ar fi spus cuiva ce ştia despre papirus, tatăl său ar fi fost acela. *The Times* publică pe 22 februarie 1930 un articol foarte lung al interviului cu medicul legist, în care se are grijă să nu fie puse prea multe întrebări dificile.

Martorul principal a fost asistenta de noapte a d-lui Westbury. Îl îngrijea de mai bine de zece săptămâni. Ea a povestit anchetatorilor cum la 20:30, în noaptea dinaintea morţii, i-a administrat o picătură şi jumătate de bromură şi o pătrime dintr-un bob de heroină, pentru a-l ajuta să doarmă. A dormit până la miezul nopţii, când s-a trezit şi a băut apă, menţionându-i asistentei că e prea devreme pentru Ovaltine. A plecat la culcare până la 2:30, când s-a trezit din nou să-şi ia doza de Ovaltine. A repetat doza de heroină la ora trei înainte de a se culca din nou.

La ora 7 când s-a trezit, părea bine şi somnoros. A întrebat-o cât e ceasul şi a mai băut un pahar cu apă. Asistenta le-a spus anchetatorilor cum i-a aranjat perna şi cum el s-a întors

pe altă parte, spunându-i să iasă din cameră şi să-l trezească doar pe la opt.

Asistenta a pus apoi cărbuni pe foc, în jurul orei 7:10, înainte de a merge în bucătărie să pregătească cafeaua pentru Westbury şi să vadă de laptele pentru micul dejun. În timp ce lucra, a auzit un pahar care s-a spart şi a alergat spre camera pacientului, unde a găsit patul gol şi geamul, care iniţial fusese închis, acum larg deschis. Un suport pentru spălat fusese mutat din faţa geamului, iar perdeaua era scoasă. Asistenta a alergat imediat jos, dar după cum spunea ea: „Nu m-au lăsat să merg mai departe."

Nimeni nu a întrebat-o despre „cei" ce n-au lăsat-o să meargă la pacientul său, care era acum rănit grav.

„Ştiaţi că era pe cale să se sinucidă?" a întrebat-o procurorul pe femeie.

„Nu", a răspuns ea. „Era conştient că este bolnav şi că va muri, dar n-a spus niciodată asta."

Au apărut atunci două scrisori presupuse a fi fost pe suportul de spălat, deşi asistenta nu le văzuse niciodată. Amândouă erau scrise pe hârtie cu margine neagră, una adresată „Dragului George", cealaltă unei doamne pe nume White Forwood, şi puse într-un plic adresat soţiei, lady Westbury. Procurorul menţionează că în una din scrisori scria: „Nu mai pot rezista problemelor şi nu-mi dau seama ce caut eu aici. Aşa că îmi voi face ieşirea. La revedere şi, dacă ai avut dreptate, voi fi bine. Dragul tău..." Restul scrisorii a fost greu de descifrat, dar a mai scris ceva despre o soră Catherine care avea 100 de lire sterline, şi i-a mulţumit servitoarei pentru bunătatea ei. Scrisoarea se încheie cu „Am plecat".

Un valet de la Casa Regelui, două uşi mai încolo, a povestit că pe la 7:25, în drum spre tribunal, a văzut un papuc de casă în curtea pe unde intrau angajaţii. Când a ridicat privirea cam la 30 de picioare (aproximativ 9 m), a văzut căzând din aer corpul lordului Westbury. Corpul s-a rotit

complet înainte să lovească baldachinul de sticlă, iar o femeie de-abia a reuşit să se tragă înainte de a fi lovită. Valetul a mai adăugat că lordul Westbury, care era foarte grav rănit şi cu siguranţă inconştient, a scos doar câteva gemete şi un spasm şi a murit în câteva minute.

Procurorul a încheiat interogatoriul spunând: „Fără îndoială că bietul lord Westbury suferea foarte mult şi avea probleme cu somnul. Era bătrân şi deprimat şi pe deasupra îşi pierduse fiul cu puţin timp în urmă." A dat verdictul unei „sinucideri pe fond de instabilitate"[240].

Căderea de la geamul etajului şapte a fost cam de la înălţimea de 20 de metri. Pentru a ieşi pe geam, bătrânul lord Westbury, ar fi trebuit să treacă peste un pervaz care era lat de circa 60 cm. Mai era apoi un alt pervaz de aproximativ 20 cm şi un jgheab de circa 80 cm şi un parapet de circa 30 cm. În total, o lăţime de aproape 2 metri. Se aşteaptă să credem că la cincisprezece minute după ce a părăsit asistenta camera, spunându-i-se să se întoarcă într-o oră, adormitul lord Westbury, care tocmai băuse apă şi ceruse să mai fie lăsat să doarmă încă patruzeci şi cinci de minute, se răzgândeşte şi se ridică din pat, mută un suport pentru spălat şi se aruncă de la fereastră, zburând peste un parapet de aproape 2 metri.

Şi de unde provin scrisorile? Le scrisese cu o noapte în urmă şi le-a scos după ce se bucurase de o noapte de somn şi nişte băuturi? Să le fi scris în sfertul acela de oră? În ce moment s-a hotărât să folosească hârtia cu margini negre pentru biletul de sinucidere? De ce se s-ar fi străduit atâta şi apoi să-şi permită ca de la un moment dat scrisul să îi fie indescifrabil? Nu este mai degrabă posibil să fi venit cineva pe geam de pe marginea lată din afară, să fi mutat suportul pentru spălat, apoi să tragă perdelele şi să-l arunce pe bătrânul lord pe geam (astfel făcându-l să se rotească aşa cum a descris valetul) şi să lase scrisorile pe suport, înainte de a dispărea?

În mărturia ei, asistenta susţine că lordul Westbury nu avea probleme cu somnul decât dacă îl îngrijora ceva, dar procurorul a contrazis-o în ultimele remarci. A mai influenţat un martor spunând că una din scrisori era „clar una de rămas bun”[241]. Dar procurorul nu s-a gândit să întrebe de ce un om pe cale să se arunce pe geam se oboseşte să mute suportul pentru spălat. Nu ar fi fost dificil pentru un om să mute o singură piesă de mobilă pentru a ajunge la geam, dar ar fi fost mult mai greu pentru un om sau doi să încerce să arunce pe cineva afară, cineva care s-ar şi împotrivi.

Cine era femeia pe care aproape a căzut lordul Westbury, şi ce căuta acolo la acea oră dimineaţa? Din nou, se pare că n-a întrebat nimeni.

George Jay Gould, magnatul căilor ferate, un alt prieten bun deal lui Carnarvon, a murit, se pare, de pneumonie (cauza morţii atribuită oficial lui Carnarvon), curând după ce şi-a vizitat prietenul în Egipt şi, desigur, mormântul.[242] Până în acel moment, Gould a fost în stare perfectă de sănătate şi un acerb jucător de tenis. Este posibil oare ca Gould să fi spus cui nu trebuia ceva ce i-a spus Carnarvon în vizita aceea? Sau e aceasta doar o altă coincidenţă?

Un altul cu moarte neaşteptată a fost Arthur Weigall, jurnalist la *Daily Mail,* care a urmărit evenimentele descoperirilor şi inventarierii îndeaproape şi care a prezis moartea lui Carnarvon la şase săptămâni de la deschiderea Camerei Mortuare. După cum am văzut, înainte de a scrie pentru *Mail,* Weigall a avut aceeaşi slujbă ca şi Carter la Serviciul de Antichităţi, pentru Guvernul Egiptean. Dintre toţi observatorii externi ai muncii, Weigall era cel care ştia cel mai mult şi era cel mai periculos pentru cei ce doreau să ascundă adevărul.

Făcuse deja legături între Exod şi revoluţia religioasă a lui Akhenaton şi considera că israeliţii au fost conduşi afară din Egipt la sfârşitul stăpânirii lui Tutankhamon, de către

Horemheb, generalul care s-a proclamat mai târziu faraon.[243] După părerea lui Weigall, israeliţii nu erau implicaţi doar în erezia lui Akhenaton, ci poate că au şi provocat-o.[244] Când a fost reinstalată vechea religie a lui Amon şi a vechilor zei la Teba, sub stăpânirea lui Tutankhamon şi consolidată de succesori, ca Ay şi Horemheb, israeliţii erau prost trataţi, persecutaţi şi în final „alungaţi afară din Egipt". Weigall mai scrie: „Nu trebuie să subliniez cât de mult se lărgeşte gândirea cu supoziţia că Moise a adoptat (sau poate chiar a cauzat) erezia atonită. Cititorului i-ar putea încolţi în minte întrebarea ce legătură a existat între monoteismul ebraic şi monoteismul dinainte, cunoscut de egipteni.[245]

Weigall era pe cale să spună adevărul în orice moment. Este destul de clar din scrierile lui că dibuise cine era cu adevărat Tutankhamon. Dacă ar fi scris tot ce ştia sau suspecta, ar fi fost foarte periculos faţă de oricine dorea să ascundă adevărul şi, deci, trebuia înlăturat.

Georges Benédite, conducătorul expediţiei arheologice franceze din Cairo, care pretindea că mormântul nu era al lui Tutankhamon, moare în urma unei banale căzături pe scări.[246]

Arthur Mace, care a fost cu Carter de la începutul aventurii şi care ar fi fost în temă cu orice secret, a fost la rândul său sacrificat pe roata necesităţii, murind, se presupune, otrăvit. Într-o perioadă de şapte ani, între moartea lui Carnarvon şi cea a lui Westbury, au fost eliminaţi opt oameni care aveau cunoştinţe în legătură cu ce s-a întâmplat cu adevărat în mormânt. Dar totuşi, cel care era mai aproape de adevăr trăia.

Motivul pentru care Carter a rezistat atât cât a rezistat are legătură cu personalitatea sa. Este foarte puţin probabil să se fi implicat în bârfe, asemenea lui Carnarvon sau lui Bethel. El pur şi simplu nu avea un cerc social influent sau extins pentru a reprezenta un pericol imediat, şi nici nu ar fi fost

prea crezut de persoanele care contau. Soarta lui era mai puţin ameninţată decât a altora. Carter nu vroia să spună lumii ce descoperise. Nu dorea să-şi taie craca de sub picioare. Era ca un hoţ care pătrunde într-o casă şi găseşte un cadavru acolo. Dorea să ţină totul cât mai în secret.

Mi se pare că moartea atâtor persoane ce a fost cauzată de secretele papirusului a continuat de fapt pe o perioadă mai lungă de timp, şi a inclus morţi ce nu aveau toate legătură cu „blestemul”. Cred că a început cu câţiva ani înainte de moartea lui Carnarvon şi a continuat pe o perioadă de zeci de ani, ajungând până la Sigmund Freud însuşi.

13
Să fi ştiut oare Davis, Ayrton şi Jones prea multe?

Pe măsură ce coboram în întuneric, vedeam la distanţă un imens nor nemişcat de praf, şi în liniştea deplină am auzit încet cântecul ritmat al muncitorilor…
Curând l-am văzut [pe Davis] împreună cu doi sau trei domni, privind cu entuziasm la oamenii săi care săpau la intrarea puţului mormântului, descoperit cu doar câteva ore în urmă. Fuma ţigară după ţigară, plimbându-se nervos încolo şi încoace…[247]

Charles Breasted

Carnarvon n-a fost singurul care a avut legătură cu mormântul şi care a murit în condiţii suspecte. Încă din 1907 începuseră să se întâmple lucruri ciudate, de când Theodore Davis s-a implicat în căutarea lui Tutankhamon.

Davis devine interesat de săpături prin Carter, care nu-l cunoştea încă pe Carnarvon şi căuta pe cineva să-i finanţeze planurile. Curând, Davis ajunge să lucreze împreună cu Carter din 1902 până în 1904, când acesta din urmă este transferat la noua lui slujbă, ca inspector-şef. Anul următor, succesorul lui Carter, James Edward Quibell, descoperă pentru Davis un mormânt foarte bogat, care îi adăpostea pe Yuya şi Tjuyu (personajele biblice Iosif şi soţia sa, părinţii reginei Tiye).

La acel moment era cea mai grozavă descoperire şi trebuie să-i fi provocat lui Carter o mare indispoziţie. Davis, acum un om în vârstă, începe să considere valea proprietate personală.

Quibell l-a rândul său este transferat la inspectoratul de nord, fiind înlocuit de Arthur Weigall. Motivul transferării lui Quibell era imposibilitatea de a-l mai controla pe Davis, care începuse să fie cam brutal faţă de el. Weigall vine cu ideea că Davis ar trebui să-şi angajeze propriul arheolog, pentru a supraveghea munca şi pentru a raporta inspectorului-şef.

Primul care va accepta acest post va fi Edward Ayrton, un tânăr de douăzeci şi trei de ani, de o energie aparent fără margini, dar şi cu câteva defecte.[248]

„Ayrton... nu era prea plăcut noaptea", scria Joseph Lindon Smith. „Printr-o înţelegere, el a fost plasat la mare distanţă de noi. Avea coşmaruri groaznice care-l făceau să vorbească fluent în chineză..."[249]

Davis îl pune să înceapă săpăturile în vestul văii, lângă mormântul lui Amenofis al III-lea, care fusese descoperit de oamenii lui Napoleon în 1799. După un început dezorganizat, Ayrton renunţă şi este trimis în schimb în estul văii, mai bogată şi mai promiţătoare, pentru a săpa în jurul unui mormânt, KV12. În mai puţin de un an, Institutul Francez din Cairo preia munca abandonată de Ayrton în vestul văii.

Este greu de înţeles cum au făcut acest lucru, din moment ce doar Davis avea această permisiune, doar dacă nu cumva îi lăsase el. Poate Davis aflase deja ce suspectase demult, şi astfel nu mai avea nevoie să sape în vestul văii. Carter şi Carnarvon au încercat într-una să-l prostească pe „americanul stupid"[250], dar se poate ca Ayrton să fi văzut dincolo de prefăcătoria acestui club anglo-francez, şi s-a folosit de isteţimea sa de avocat pentru a-l prosti pe Carter.

Este posibil ca Davis să fi suspectat existenţa unui tunel ce lega mormântul lui Amenofis al III-lea din vestul văii de cel numit KV12, un mormânt ce era la mai puţin de 100 de metri de mormântul lui Tutankhamon.

La început, Ayrton n-a găsit nimic la KV12 şi s-a mutat la mormântul lui Tuthmosis al IV-lea, parţial explorat, iar mai apoi lângă KVB. A săpat după aceea la mormântul lui Ramses al IV-lea (KV2), cam la 145 metri de mormântul lui Tutankhamon. Este clar că Davis îşi pusese omul să caute mormântul lui Tutankhamon şi în cele din urmă, Ayrton l-a şi găsit, dar nu s-a ştiut niciodată acest lucru, sau n-a mai apucat să spună.

Incredibil, în apropiere de KV12, Ayrton descoperă o cupă de ceramică albastră cu inscripţia numelui de tron al lui Tutankhamon. Davis era tot mai aproape de visul său de a descoperi acest mormânt al tânărului rege egiptean.

Trebuie să fi fost o perioadă de îngrijorare pentru Carter. Cercetarea lui Ayrton a devenit apoi tot mai metodică, folosindu-se de o „politică de cercetare a fiecărei ridicături sau adâncituri din vale”[251], potrivit spuselor sale. Eforturile sale n-au rămas nerăsplătite, căci în zona lui KV14 a găsit o cutie cu numele lui Horemheb pe ea, şi apoi un mormânt nou, al lui Siptah. De aici a progresat către mormântul KV35, şi acesta la doar 145 metri de intrarea în mormântul lui Tutankhamon. Ultimele eforturi au fost cele de descoperire a mormântului KV6, la doar 45 metri distanţă de cea mai mare descoperire.[252]

Şi apoi a sosit premiul cel mare, şi anume KV55, mormântul misterios. Conţinea o ladă funerară dezmembrată, un sicriu dezmembrat şi o mumie. A fost identificat ca fiind mormântul reginei Tiye, în ciuda faptului că masca sa fusese sfâşiată şi făcea ca identificarea mumiei să fie imposibilă. Davis era în întregime convins că descoperise corpul reginei Tiye şi a pus doi doctori să examineze mumia, unul dintre ei fiind un ginecolog american. Au căzut de acord că mumia era a unei femei bătrâne.[253]

Aceasta a fost trimisă cu vaporul la Cairo pentru a fi examinată de sir Grafton Elliot Smith, cel mai mare specialist în medicină legală al vremii sale, iar Davis a aşteptat cu încredere confirmarea lui Smith că mumia aparţinea reginei Tiye. Ne putem imagina şocul când Smith i-a spus că mumia aparţinea unui tânăr de aproximativ douăzeci şi trei de ani. Smith îi scrie lui Weigall: „Eşti sigur că oasele care mi le-ai trimis sunt cele găsite în mormânt? În loc să-mi trimiţi oasele unei femei bătrâne, mi-ai trimis oasele unui tânăr. Trebuie să se fi făcut o greşeală.”[254]

Davis știa că mumia aparținea unei femei bătrâne; avea doar mărturia experților, plus schița corpului făcută de Ernest Jones. Mumia pe care o avea Smith nu putea fi aceeași cu cea descoperită. Totuși, o analiză ulterioară a lui Smith scoate la iveală că fâșia cu vultur auriu din jurul frunții nu reprezenta o coroană feminină cum s-a crezut inițial, ci o zgardă cu vultur, simbolică pentru înmormântarea faraonilor. Greșeala s-a făcut datorită faptului că în căderea catafalcului, zgarda a căzut peste cap, dând impresia unei basmale. Mumia era deci, fără îndoială, bărbat și, mai mult decât atât, rege.[255]

Într-un final, tehnicile moderne au permis o relaționare între Tutankhamon și misterioasa mumie. În 1966, o examinare a rămășițelor a stabilit o dată pentru totdeauna că mumia era bărbat cu vârsta de aproximativ douăzeci de ani. S-a mai descoperit că mumia și Tutankhamon aveau aceeași grupă sanguină; erau aproape sigur frați.[256]

Deși nu există mențiuni despre vreun frate de-al lui Tutankhamon, a existat un bărbat care a trăit înainte de scurta domnie a tânărului rege și care ar fi putut fi fratele său. Portretele sculptate prezintă pe cineva numit Ankhkheperure cu titlul Nefemefruaton, „Frumusețea este calitatea lui (zeului) Aton”, sugerând că Ankhkheperure era rudă cu Nefertiti.[257] Cum nu se știe că ar fi avut băieți, acest tânăr a fost probabil nepotul ei, putând foarte bine să fie fratele lui Tutankhamon. După cum spune Graham Phillips în cartea sa *Act of God, Moses, Tutankhamun and the Myth of Atlantis* (Creația lui D-zeu, Moise, Tutankhamon și mitul Atlantidei), acest tânăr, cunoscut mai frecvent ca Smenkhkara, a fost cel mai probabil succesorul ales al lui Akhenaton și probabil așezat pe tron pentru o perioadă scurtă de timp, înaintea lui Tutankhamon. Dacă Smenkhkara era mumia misterioasă din mormântul 55, așa cum spune Phillips, atunci sigilarea mormântului cu emblema

succesorului său înseamnă că acesta a fost redeschis în următorii ani de la pătrunderea inițială, ceea ce indică și dovezile din mormântul lui Tutankhamon. După părerea lui Phillips, este aproape sigur că Smenkhkara este persoana reprezentată pe sicriul mijlociu din mormântul lui Tutankhamon.[258]

A mai apărut o teorie pe care am discutat-o cu colegul și prietenul meu, Charles Pope, potrivit căreia, corpul reginei Tiye ar fi trebuit înlăturat din cauza unor informații ce au ieșit la lumină poate din vreun papirus precum cel dispărut din mormântul lui Tutankhamon. Această teorie e chiar mai șocantă decât cea care-l asociază pe Akhenaton cu Moise. Potrivit acesteia, mitul grecesc al lui Oedip s-a bazat pe o poveste egipteană care vorbea despre relația dintre Akhenaton și mama sa, regina Tiye.[259]

Dacă a existat o asemenea relație incestuoasă între aceștia doi, din care au rezultat Smenkhkara și Tutankhamon, atunci autoritățile ar fi dorit cu orice chip să o facă necunoscută. Imaginați-vă șocul provocat de aflarea faptului că Akhenaton, Moise și Oedip erau una și aceeași persoană. Că tatăl evreilor era un incestuos și că nașterea din fecioară, un element foarte important al religiei principale, era de fapt rezultatul unei astfel de relații. Mesia n-ar mai fi atunci fiul lui Dumnezeu, ci al lui Moise și al bunicii sale!

Indiferent din ce motive, cu siguranță, corpul reginei Tiye a fost schimbat în drumul său cu cel al lui Smenkhkara. Davis știa că fusese sabotat, dar cine ar fi crezut că profesioniști respectabili ai lumii arheologice ar fi putut pune la cale un asemenea plan? Davis nu putea face altceva decât să susțină că a descoperit corpul reginei Tiye. Cu cât susținea mai mult acest lucru și cu cât oponenții săi rămâneau tăcuți, cu atât lumea în general presupunea despre el că se înșală.

Într-o scrisoare trimisă lui Arthur Weigall, academicianul lingvist A. H. Sayce scrie: „Mă tem că mai degrabă poți opri o

avalanșă decât pe dl. Davis, atunci când își pune în gând un lucru."[260] Zvonul „avalanșei" lui Davis trebuie să fi părut o amenințare pentru Carter, care era tot mai aproape de comoara ascunsă, dar era nevoit să-l vadă pe Davis venind tot mai aproape. KV62 era la doar 36 de metri depărtare de unde lucra Davis.

Pentru Ayrton și Davis, succesul venea unul după altul. Din KV56, Ayrton a scos afară o cantitate extraordinară de bijuterii, care a constituit cu siguranță condamnarea sa la moarte. Era ianuarie 1908 și Carter îl luase și pe Carnarvon în echipă. Acesta era pregătit de acțiune. În februarie, Ayrton descoperă marele mormânt al lui Horemheb.

În momentul de vârf al succesului, Ayrton anunță decizia de a se retrage, permițându-i bolnavului și tuberculosului Ernest Jones să-l înlocuiască. Cel puțin, aceasta a fost declarația oficială. Mi se pare ciudat ca un om să ia o asemenea decizie într-un moment de glorie, și cred mai degrabă că a fost forțat să se retragă. I se făcuse o ofertă prea bună pentru a o refuza, dar una ce-i va aduce moartea. A părăsit Egiptul și s-a alăturat unei expediții arheologice în Ceylon. În 1911 se înecă în timpul unei filmări.[261]

Înlocuitorul său, Ernest Jones, era un om mic, agreabil, cu părul negru, un tânăr din Țara Galilor care inițial se angajase pentru Davis pe o perioadă de trei luni, pentru un salariu de 250 lire sterline, în speranța că va concura succesul lui Ayrton. Curând, Davis și cu el s-au dovedit a fi incompatibili. Davis devenea tot mai irascibil, iar sănătatea lui Jones se deteriora. În ciuda acestor probleme, au continuat să muncească împreună trei ani, fără descoperiri memorabile, însă Davis simțea că arheologii britanici „îl foloseau", iar acest lucru nu-l ajuta prea mult pe Jones care înfăptuise totuși cea mai mare descoperire a sa, mormântul 58, despre care spunea: „În ziua următoare am început să coborâm în el și am găsit piese foarte interesante de mobilă dintr-o perioadă

deosebită – sfârşitul perioadei celei de-a optsprezecea dinastii, obiectele purtând emblema faraonului Ay şi ale altuia numit Tut-ankh-amon, ultimul nefiind descoperit încă.

Acestea se întâmplau în 1909, dar totuşi, în cartea sa *The Tombs of Harmhabi and Tutankhamun* (Mormintele lui Horemheb şi al lui Tutankhamon) din 1912, Davis menţionează că Ayrton a fost descoperitorul lui KV58 în 1907. Deşi se ştie despre Davis că este neglijent în scrierile sale, aceasta este o eroare de memorie destul de mare. Pare destul de misterios ca o descoperire de primă clasă făcută de Jones să-i fie atribuită lui Ayrton, cu doi ani în urmă.

Sănătatea lui Jones, după părerea unora, se înrăutăţea şi acesta moare de tuberculoză în 1911. Cu un an înaintea morţii sale scrisese: „În ultimul timp, munca a avut loc într-un mediu cu mult praf – şi deci, destul de dureroasă şi dificilă pentru mine. Voi fi foarte fericit când săpăturile vor lua sfârşit. Nu prea mă simt în stare de muncă şi nu ştiu ce voi face anul viitor. Nu mă simt în stare să o iau de la capăt – dacă mai trăiesc atâta.”[262]

Poate că tuberculoza l-a omorât, sau poate că a aflat ceva despre mormântul misterios 55 ce l-a făcut incomod pentru autorităţi. Se poate ca Davis să-i fi împărtăşit suspiciunile despre schimbarea mumiei şi astfel Jones ar fi avut timp destul să se gândească la explicaţiile posibile.

Davis probabil s-a gândit că fiind american şi din afară, cărţile se jucau împotriva lui în ciuda succesului lui. Era un om inteligent şi deci trebuie să se fi gândit că Howard Carter în acelaşi timp îl folosea şi-l desconsidera.

Jones şi Ayrton au murit amândoi în 1911, iar Davis în 1914, aceasta însemnând că cele trei persoane care cunoşteau cele mai multe lucruri despre morminte, în afară de Carter, au dispărut în trei ani. Arthur Weigall scria:

Din cauza vârstei înaintate, poate, dl. Davis obiecta cu obstinaţie şi într-un mod violent vizavi de afirmaţia că noi am

descoperit corpul lui Akhenaton. Spera să fi găsit corpul reginei Tiye [lucru care se şi întâmplase], şi când într-un final a fost forţat să renunţe la această idee, părea să se poarte ca şi cum ar fi dorit să împiedice identificarea corpului. Era încă într-o stare mintală bună, însă câţiva ani mai târziu, creierul său a cedat, provocându-i stări de amnezie.[263]

Să afirm că Ayrton, Jones şi Davis au fost omorâţi de o persoană sau de persoane necunoscute nu este uşor fără o dovadă clară. Nu avem „pistolul fumegând". Trebuie să analizăm circumstanţele în care s-au petrecut aceste morţi şi legăturile dintre ele. Apoi trebuie să căutăm un motiv pentru aceste morţi.

Toţi trei au muncit împreună în vale, doi dintre ei erau egiptologi profesionişti. Au găsit mai multe morminte decât au fost găsite vreodată. Presupun că Howard Carter, în timp ce lucra pentru Davis în 1904, a descoperit mormântul lui Tutankhamon, iar apoi a demisionat din motive dubioase. O dată cunoscându-l pe Carnarvon, i-a împărtăşit tot ce ştia despre Tutankhamon, şi-au făcut împreună un plan în care se asigurau că nu trebuie să împartă descoperirea cu Davis sau cu autorităţile.

Ayrton se dovedea prea plin de succes şi pericolul consta în posibilitatea ca el să găsească mormântul înainte ca Howard Carter şi Carnarvon să primească permisiunea de a săpa deţinută de Davis. Jocul fusese aproape pierdut când Ayrton găsise KV55 în 1907.

Carter şi Carnarvon au fost atunci într-o mare dilemă. Dacă se dovedea că trupul găsit în KV55 era al reginei Tiye, ar fi fost doar o chestiune de timp până energicul Ayrton avea să găsească mormântul lui Tutankhamon. Se cereau măsuri drastice, iar Carter se pricepea la asta. Dacă obiectele de aur din mormântul reginei Tiye dispăreau (şi s-a asigurat să fie aşa), iar apoi sarcofagul ar fi fost zdrobit (a ajuns în cele din urmă la Muzeul din München, alături de obiectele de aur,

fiind și astăzi acolo)[264], atunci s-ar fi creat o confuzie suficientă ca ocupantul mormântului să fie greu de identificat.

Carter a fost cel care a propus ca și mumia și sarcofagul să fie trimise cu vaporul la Cairo, pentru o examinare atentă din partea lui Smith, care va ajunge la concluzia că se făcuse o greșeală. Dar nu se făcuse nicio greșeală; Carter știa ce face. Probabil că schimbase mumiile. Nu e de mirare că Davis era furios. Realizase că nu avea rost să lupte împotriva „înșelătoriilor", cum le spunea el.[265] Astfel, momentul de criză pentru Carter și Carnarvon a fost evitat pentru o vreme, dar totuși Davis, Ayrton și Jones știau adevărul, iar buzele lor trebuiau pecetluite.

Înecul lui Ayrton din 1911 a fost descris ca accidental. Bineînțeles, cuvântul nu este potrivit, căci dacă o intenționase, moartea sa ar fi fost numită sinucidere, iar dacă ar fi fost aranjată, s-ar fi numit crimă.

Fără îndoială că starea de sănătate a lui Jones era proastă. Într-o scrisoare trimisă acasă, el își descria starea de sănătate.

Era cu aproximativ un an înainte de moartea lui Jones, dar sentimentul predominant al scrisorii era că moare de plictiseală, nu de tuberculoză. Evident, nu era cine știe ce de făcut, iar Davis devenea tot mai dificil căci, după cum avea să-și dea seama, lua parte la o misiune imposibilă.

Chiar dacă Jones era mort, iar Ayrton plecat din Egipt, Davis rămânea încă o amenințare pentru Carter și Carnarvon. Putea, și a și făcut, să angajeze un arheolog nou, astfel că trebuia găsită o persoană potrivită pentru planurile lui Carter și Carnarvon. Acea persoană era Harry Burton de la Muzeul Metropolitan, instituție care a beneficiat din plin de „descoperirea" ce urma să fie făcută de către Carter și Carnarvon, același Burton care a spus că Davis a descoperit mormântul lui Tutankhamon.[266] Disperat, Davis renunță în 1914 și moare falit. Asemenea lui Ayrton și lui Jones, și el știa

prea multe, şi deşi era în afara Egiptului, putea să fie în continuare o ameninţare pentru conspiratori. Trebuia să dispară.

Deci, aşa-numitul „blestem” s-a abătut mult mai devreme decât se crede şi va continua mai târziu, atingându-l şi pe unul din cele mai faimoase personaje ale lumii: Sigmund Freud.

14
Moise, manuscrisele şi asasinarea lui Sigmund Freud

Evreul este o creaţie a lui Moise, care a fost un nobil egiptean.[267]

Sigmund Freud

Cred cu tărie că una dintre cele din urmă victime ale complotului criminal mascat de un blestem a fost Sigmund Freud, părintele psihanalizei.

Freud a scris o lucrare intitulată „The Moses of Michelangelo” (Moise al lui Michelangelo). Sculptura lui Michelangelo e mai mare decât mărimea naturală, întruchipându-l pe Moise ca un bătrân puternic şi viguros. Fruntea îi este împodobită cu coame simbolice, reprezentând transformarea simţită de Moise după ce l-a văzut pe Dumnezeu. Cu mâna stângă îşi apucă barba lungă şi o atinge cu arătătorul mâinii drepte. Stă încruntat, cufundat în gânduri, ţinând tablele legii.[268] Freud s-a întrebat ce încerca oare Michelangelo să transmită. Oare Moise lua o hotărâre, sau o luase deja? Oare de-abia se aşezase sau era pe cale să se ridice? Muşchii picioarelor sugerează mişcare – dar tablele din piatră? Era oare pe cale să le spargă de mânia provocată de profanarea credinţelor sale de către oameni?[269]

În cele din urmă, Freud se decide asupra mesajului pe care artistul dorea să-l transmită prin sculptura sa. Spre deosebire de cei ce-au interpretat capodopera lui Michelangelo ca reprezentând un bărbat ajuns la disperare, trădat de oamenii

pe care încerca să-i salveze, şi pe cale să spargă tablele legii într-un exces de furie, Freud afirmă că prin punerea mâinilor pe table, Michelangelo îl reprezenta pe Moise subjugându-şi furia ce crescuse în el. Nu era pe cale să comită un act violent, ci se lupta de fapt cu acest sentiment, subjugându-l şi astfel ridicându-se deasupra propriei naturi. În Moise al lui Michelangelo criza a fost depăşită, statuia reprezentând „nu iminenţa unei acţiuni violente, ci rămăşiţele unei izbucniri terminate”[270].

Se pare că mai devreme de 1923, Freud realizează că ceva de o mare importanţă a fost descoperit în mormântul lui Tutankhamon, de către Carter şi Carnarvon. A crezut că, indiferent ce se descoperise, îi va sprijini teoria că Moise a fost de fapt un oficial egiptean de rang înalt. Legătura dintre aceste lucruri a fost scoasă la lumină probabil de către arheologul Battiscombe Gunn, prezent la deschiderea oficială a mormântului. Din coincidenţă, soţia lui Gunn a lucrat la clinica lui Freud în Viena, deci este aproape imposibil să nu se fi dezbătut pe larg subiectul Tutankhamon. Dacă Howard Carter a avut sau nu vreodată contact cu Freud, prin Gunn, este imposibil de spus, cu atât mai mult cu cât scrisorile personale ale lui Freud sunt în Arhivele Sigmund Freud Inc., din New York. Arhiva a fost fondată de dr. Kurt Eissler, care aproape de unul singur, a adunat o vastă cantitate de documente ale vremii şi a intervievat personal un număr mare de oameni ce fuseseră analizaţi de Freud. Din păcate, munca dr. Eissler nu poate fi studiată. Acest material este ascuns, asemeni documentelor din mormânt.[271]

Probabil, prima tentativă de omor comisă asupra lui Freud a avut loc în 1923. Fiind doctor, Freud detectează „o excrescenţă leucoplastică pe maxilar şi cerul gurii”. Avea 67 de ani. Excrescenţa i-a fost înlăturată şi i s-a spus că nu fusese canceroasă, dar i-a apărut înapoi. Freud credea că este malignă. Se decide să meargă la un chirurg pe nume Marcus

Hajek, specialist O.R.L. Freud nu avea prea multă încredere în îndemânarea lui, dar totuşi se lasă pe mâinile doctorului, mai degradă din cauză că nu putea convinge pe nimeni altcineva să-i facă operaţia.[272]

După cum spune Peter Gay în biografia sa despre Freud, se pare că îndoielile lui Freud despre Hajek erau fondate. Mai târziu devine evident că deşi un chirurg capabil, Hajek ştia că operaţia era mai mult una cosmetică decât una de vindecare, continuând totuşi procedurile. Dovezile cu privire la ceea ce a urmat sunt destul de ambigue, dar ceva sigur nu a mers cum trebuie pe masa de operaţie, întrucât Freud a sângerat profund. Conform spuselor fiicei lui Freud, colegul lui de salon era un pitic retardat şi prietenos. Spunându-i-se că tatăl său e în regulă, Anna pleacă să-i facă cumpărături. Între timp, Freud sângerează din nou şi încearcă să sune după asistentă. Dar nu reuşeşte. Era prea slăbit să stea în picioare sau să strige după ajutor şi se părea că viaţa i se scurgea repede. Piticul însă a fugit după asistentă, care reuşeşte să-i oprească sângerarea.

Gay mai povesteşte că din acel moment, Anna a refuzat să-l mai lase singur şi împreună cu piticul îl supravegheau strict. În toiul nopţii, starea lui Freud s-a agravat, iar Anna cheamă încă o dată asistenta. La un moment dat, amândoi îl cheamă pe chirurgul de gardă, dar bărbatul refuză să vină. Din fericire, Freud supravieţuieşte şi acelei nopţi, în ciuda acelui act de neglijenţă, iar în ziua următoare este externat din spital.[273]

Dacă nu ar fi fost efortul depus de Anna şi de pitic, Freud ar fi murit în acea noapte, în dureri cumplite. Nu cred că a fost un accident faptul că acel clopoţel nu a funcţionat sau vreo coincidenţă faptul că chirurgul n-a venit când a fost chemat. Cred că a fost o tentativă intenţionată de omor. Dacă ar fi murit, ar fi părut ca un accident, o operaţie de înlăturare a unei excrescenţe, scăpată de sub control, nimic mai mult.

Dacă atentatul la viaţa lui Freud ar fi fost un succes, el ar fi murit în acelaşi an ca şi Carnarvon. Aşa cum era, s-a luptat să mai trăiască încă şaisprezece ani şi în cele din urmă a murit în acelaşi an cu Howard Carter, când se presupune că ar fi fost omorât din milă de către un prieten. După invazia Germaniei asupra Austriei, Freud şi fiica sa au fugit la Londra, unde şi-a terminat lucrarea *Moses and Monotheism* (Moise şi monoteismul), publicând-o în ciuda sfaturilor unor oameni ca profesorul Yehuda şi istoricul Charles Sânger, care se temeau că lucrarea ar putea provoca reacţii de antisemitism. În Londra, la insistenţele prietenului şi doctorului său Max Schur, Freud este reoperat pentru o excrescenţă canceroasă la maxilar. De fapt, niciun raport medical nu a fost găsit pentru a demonstra că excrescenţa înlăturată fusese canceroasă. După operaţie, Freud a avut dureri mari, neputând mânca şi fiind foarte aproape de moarte. În cele din urmă, Max Schur îi administrează o doză letală de morfină, convingând-o pe Anna că asta şi-ar fi dorit tatăl ei.[274] Întrebarea este de ce a trebuit un om bătrân supus la toate aceste operaţii?

În anul morţii, ultima sa carte, *Moses and Monotheism* (Moise şi monoteismul), a fost publicată la New York. Freud s-a descris pe sine ca „gândind lucruri de negândit”[275]. Moise, eliberatorul israeliţilor, cel care le-a dat religia şi legile, era considerat de Freud drept un egiptean care în trecut fusese ajutorul lui Akhenaton. Freud a explicat că la moartea lui Akhenaton, vechea preoţie a Tebei pe care el o subjugase şi-a vărsat furia asupra memoriei sale. Cultul lui Aton a fost interzis, iar capitala lui Akhenaton a fost distrusă. Faraonul şi reformele sale au devenit astfel doar un incident minor în istoria Egiptului, menite să fie uitate. Freud a dat frâu liber imaginaţiei sale. Afirmă că Moise ar fi căpătat de la Akhenaton inspiraţie şi puterea de a conduce. Din dezamăgire şi singurătate, datorită turnurii pe care o luaseră

evenimentele, Moise li s-a adresat străinilor ce locuiau în Egipt (israeliţii) şi a căutat în ei un înlocuitor pentru ceea ce pierduse la moartea lui Akhenaton, când filosofia sa religioasă a fost zdrobită fără milă.[276]

„El [Moise] i-a ales ca şi popor al său şi a încercat prin el să-şi realizeze propriile idealuri," sugerează Freud. Le-a dat religia atonită, pe care egiptenii o respinseseră. „Cu o premoniţie uluitoare a cunoştinţelor ştiinţifice de mai târziu, el [Akhenaton] recunoaşte în energia radiaţiilor solare sursa întregii vieţi de pe pământ şi a slăvit soarele ca şi simbol al puterii lui Dumnezeu. Se mândrea cu bucuria din Creaţie şi cu viaţa în Maat [adevăr şi armonie]. Este primul caz din istoria omenirii, şi poate cel mai pur, de religie monoteistă.[277]

În continuare, Freud susţinea că Exodul s-a desfăşurat în timpul dinastiei a optsprezecea – în timpul lui Tutankhamon – şi nu în timpul dinastiei a nouăsprezecea, cum scrie în Vechiul Testament. Acestea erau vremuri periculoase pentru a gândi asemenea lucruri. El şi alţi adepţi al acestui fel de a gândi, cum ar fi James Breasted care preda ebraica la nivel universitar şi care avea printre studenţi mulţi viitori rabini, se temeau să pună asemenea gânduri pe hârtie în anii 1930, căci Hitler devenea tot mai puternic în Germania şi era de notorietate ura sa faţă de evrei.[278]

„Într-o lume în care prejudecăţile antisemite sunt din păcate încă evidente, este potrivit să menţionez că lucrarea nu a fost scrisă cu vreo intenţie antisemită," scria Breasted despre ultima carte a lui Freud. „Ci dimpotrivă, admiraţia autorului pentru literatura evreiască încă din copilărie a avut întotdeauna o influenţă mai degrabă favorabilă decât invers."[279]

Freud a făcut legătura dintre Moise şi faraonul egiptean. Aş dori acum să dezvolt ipoteza. Expertul biblic Ahmed Osman a fost prima persoană care a sugerat că Akhenaton şi Moise sunt una şi aceeaşi persoană. După ani de cercetări intense

m-am convins că are dreptate; cred că papirusul din mormântul lui Tutankhamon confirma faptul că Akhenaton, tatăl lui Tutankhamon, era Moise, că faraonul vizionar și marele profet dătător de legi al Vechiului Testament sunt una și aceeaşi persoană.

Izbucnirea lui Carter în faţa viceconsulului din Cairo m-a forţat să revizuiesc afirmaţiile biblice despre Exod şi legăturile dintre marile figuri biblice şi faraoni. Acestea m-au făcut să presupun ce anume trebuie să fi scris în acel papirus dispărut: că preoţii puternici ai zeului Amon au ripostat împotriva revoluţiei religioase începute de vizionarul Akhenaton, care credea într-un singur Dumnezeu, fără formă sau substanţă, şi l-au forţat pe rege să abdice în favoarea fiului său, Tutankhamon, care avea doar nouă ani. Acest tânăr crescut în noua religie atonită a fost Christosul biblic, Mesia a cărui crimă şi înmormântare este propovăduită de Isaia în Vechiul Testament.

Tânărul rege pe care Carter l-a descoperit poleit cu aur nu a fost insignifiantul faraon al istoriei, ci în realitate cel mai mare rege care a trăit vreodată. A dus mai departe învăţăturile tatălui său despre un singur Dumnezeu şi le-a extins pentru a constitui o salvare pentru toţi. A transformat panteonul zeilor egipteni în îngeri şi sfinţi ai unei religii ulterioare.

Orice urmă a regilor de la Amarna a dispărut din documente pentru mii de ani, dar în ciuda eforturilor de a ascunde adevărul, amintirile evenimentelor şi ale oamenilor implicaţi au supravieţuit prin urmaşii lui Mesia. „Firul roşu” care ne conduce prin Casa lui David era în realitate linia sângelui a dinastiei egiptene a optsprezecea.[280]

Nu e de mirare că papirusul a trebuit ascuns. Care ar fi fost urmările în Israel dacă s-ar fi aflat că marile figuri evreieşti din biblie erau de fapt faraoni? Că Moise fusese alungat afară din Egipt şi nu că a condus eroic poporul său. De asemenea, ar mai fi continuat Hitler şi ceilalţi antisemiţi campania lor de

ură împotriva evreilor, oameni despre care s-ar fi dovedit că provin din cea mai mare civilizaţie descoperită vreodată, o civilizaţie de oameni blonzi cu ochi albaştri?

Un alt semn de întrebare ce se ridică cu privire la dispariţia papirusului este legat de rolul jucat de Carnarvon. La început era fericit să-i scrie lui Wallis Budge despre scrierile găsite, care vor schimba „gândirea lumii". Apoi, brusc a devenit tăcut până când dorinţa de mai multă avere şi glorie a pus stăpânire pe el şi l-a făcut să vorbească cu Samuel Goldwyn de la Hollywood. Este posibil să fi fost convins să nu publice descoperirea de către cumnaţii săi Rothschild? Aceşti oameni erau cei care serveau interesele evreilor şi de departe cea mai puternică familie de evrei din lume. Este posibil şi ca acest rol să fi fost îndeplinit de guvernul britanic, sau şi de unul şi de altul, lucrând împreună.

Când mergi în Valea Regilor, „cei mai iniţiaţi" dintre turişti îţi vor spune să nu te oboseşti să intri în mormântul lui Tutankhamon, deoarece nu e nimic de văzut cu excepţia unei mumii. Dar ei nu realizează că se referă la rămăşiţele lumeşti ale Fiului lui Dumnezeu.

De la începutul săpăturilor din Tell el-Amarna, desfăşurate de sir William Flinders Petrie de la sfârşitul secolului al XIX-lea, Akhenaton şi regii perioadei Amarna au continuat să fie o sursă de speculaţie şi fascinaţie pentru arheologi şi istorici. Cine erau ei? Ce era această nouă religie? Ce s-a întâmplat cu Akhenaton? După cum precizează Ahmed Osman în cartea sa de bază, *Moses, Pharaoh of Egypt* (Moise, faraonul Egiptului), el este asociat cu patriarhul biblic. Pe cât de sigur este faptul că Akhenaton este o figură istorică, nu s-a găsit nicio dovadă legată de Moise şi existenţa sa istorică. Prima dată când am citit o copie a cărţii anterioare a lui Osman, *Stranger in the Valley of the Kings* (Străinul din Valea Regilor), a fost acum zece ani, şi în aceasta afirma că Yuya, cel înmormântat în Valea Regilor, nu-i altcineva decât Iosif, patriarhul evreu.

Am simțit că acest om chiar știa cum erau legate aceste figuri biblice misterioase de faraonii Egiptului, și am fost hotărât să-l contactez. Am dat de el într-un final prin telefon și am aranjat o întâlnire cu el. Nu văzusem nici măcar o fotografie cu el, așa că atunci când a apărut în sufragerie era la fel de străin pentru mine ca și Yuya. Masa era pregătită, mai erau și alte mese în cameră și după ce l-am salutat am trecut direct la subiect.

„Înainte să te așezi", am spus eu, „am să-ți pun o întrebare. Bănuiesc că Akhenaton i-a condus pe evrei afară din Egipt."

„Vrei să spui semiți", a corectat gentil.

„Da", am spus, cu inima strânsă că s-ar putea să greșesc.

Apoi veni una din cele mai minunate afirmații pe care am auzit-o vreodată. Uitându-se la mine blând, îmi spuse cu o voce moale, „Nu, nu greșești."

Strigătul meu de entuziasm răsună peste tot: „Sunt unul și același! Sunt unul și același!"

„Da, sunt", replică el.

M-am aplecat spre el, dând tacâmurile la o parte și l-am îmbrățișat și astfel a început prietenia noastră.

Cred că Tutankhamon, care a fost crescut în cultul zeului Aton, a fost Christosul biblic, primul dintr-un șir de figuri ale lui Mesia, a cărui tragică moarte a fost prezisă în Vechiul Testament. A continuat mai departe învățăturile tatălui său, despre un singur Dumnezeu și le-a extins pentru a oferi salvare tuturor. Orice urmă a regilor din perioada Amarna a dispărut din documente timp de mii de ani, dar în ciuda eforturilor de a ascunde adevărul, amintiri ale evenimentelor și ale oamenilor implicați au supraviețuit. Importanța papirusului dispărut ar putea fi pentru religiile monoteiste ale occidentului la fel de importantă ca Manuscrisele de la Marea Moartă, pentru că ele ar putea conține informații ce ar da peste cap versiunile vechi ale istoriei și ne-ar cere să analizăm credințele noastre politice și religioase sub o lumină nouă.

15
Moştenirea Carter/Carnarvon

După toate investigaţiile, am simţit destulă încredere să aştern toate suspiciunile mele într-o carte. Alţii, mai deştepţi ca mine, auziseră tot ce am avut de spus şi îmi verificaseră teoriile. Nu exista niciun dezacord. Ştiam că îmi va lua mai mult timp şi muncă în vale, înainte să-mi pot dovedi afirmaţiile o dată pentru totdeauna, dar aveam acum suficient material ca să-mi prezint viziunile asupra ceea ce cred eu că s-a întâmplat cu adevărat.

Indiferent ce conţinea acel papirus dispărut, un lucru e sigur: Howard Carter şi lordul Carnarvon nu sunt eroi cum vrea istoria să-i credem; erau puţin mai buni decât hoţii de morminte, dar cu siguranţă mai plini de succes. Într-o perioadă când marile aventuri mai erau posibile şi când clasele conducătoare ale Europei şi Americii aveau încă libertatea de a exploata resursele restului lumii şi sub pretextul protejării, vestul dezbrăca sistematic Egiptul de cât mai multe moşteniri antice. Nu vom şti niciodată exact cu câte au scăpat Carter şi Carnarvon, sau unde au ajuns, dar putem fi siguri că sunt puţine infracţiuni în istorie care să fi avut parte de o asemenea răsplată spectaculoasă. Ei aveau şi legăturile de contact – cel puţin Carnarvon avea – şi expertiza – cel puţin Carter – şi aveau şi resursele (din nou Carnarvon) necesare pentru orice afacere în stil mare sau act criminal. Deoarece Carnarvon era o parte importantă a oligarhiei britanice, a putut oferi activităţii doza necesară de respectabilitate, dar mai important, amândoi au putut implica şi pe alţii în planurile lor – stâlpii de sprijin, cum ar fi marile muzee – ceea ce asigura că există suficienţi oameni influenţi cu interese mascate pentru a nu atrage atenţia către slăbiciunile poveştii lor. O dată implicate muzeele şi colecţionarii privaţi, aceştia aveau aceleaşi interese ca şi cei doi. O atmosferă de secret învăluia evenimentul, şi deşi unii

oameni, ca şi Thomas Hoving, presupuneau că treaba nu e aşa cum pare, povestea oficială a reuşit să ţină.

Prin transmiterea veştilor prin *The Times,* Carter şi Carnarvon ofereau proiectului cea mai autoritară voce jurnalistică din lume la acea vreme. Dacă alte ziare ridicau probleme sau întrebări, plângerile lor erau anulate din invidie profesională. Orice apărea în *The Times* era considerat de cititor ca fiind adevărat. Neîncrederea faţă de presă nu era aşa predominantă cum e azi. În final, povestea se dovedea a fi prea bună pentru a fi distrusă. Această protejare a poveştii continua deoarece tot mai multe interese mascate se implicau. Când expoziţia lui Tutankhamon a făcut turul lumii în anii 1970, o maşină sofisticată a înregistrat un nou record în ceea ce priveşte mulţimea care venise să asculte şi să vadă povestea, ignorând discuţiile academice asupra ocupantului mormântului. Nu avea importanţă dacă era faţa lui Tutankhamon sau era Smenkhkara; efectul era acelaşi. Nu erau interesaţi în ce camere, în ce morminte se ţineau anumite relicve; era un spectacol minunat de o bogăţie colosală, povestind de regi cu puteri nemărginite şi înconjuraţi de mister. Nimeni nu era interesat de fundalul sordid al descoperirii lui Tutankhamon. Se întâmplase şi era glorios, asta era important.

Fără să luăm în seamă dacă teoriile mele despre crime sunt adevărate, sau dacă există adevăr în zvonurile despre blestemul mumiei, Carnarvon, cel puţin, nu a trăit suficient pentru a se bucura de rodul săpăturilor sale, deşi cei din familie au beneficiat. Carter părea să nu fie atât de satisfăcut de recompensele materiale ale faptelor sale, dar a reuşit să-şi asigure un loc în istorie, deşi nu a reuşit niciodată să câştige rangul de cavaler sau să fie acceptat în oligarhia britanică. Lee Keedick, care i-a organizat lui Carter deplasarea în America pentru a ţine cursuri, a descris o imagine a unui bărbat care nu se împacă cu propria sa persoană.

Nu se bucura niciodată decât dacă era într-o ceartă chiar şi pentru un lucru fără valoare, iar copiii nu-i scăpau. Şoferii de taxi, portarul hotelului, mecanici de tren, conducătorii maşinilor şi micuţe florărese, toţi erau traşi la răspundere de comentariile sale iritante. Îi critica pe şoferii de taxi pentru opririle bruşte; pe portari, pentru lipsa de antrenament. Nici mecanicii de locomotive nu treceau neobservaţi. În timpul unei călătorii lungi se ducea în capul vagoanelor aproape de motoare, şi-l întreba pe mecanic cine l-a învăţat să conducă, spunând că era cea mai proastă călătorie pe care o făcuse. Toate astea îl înfuriau pe mecanic şi se adăuga la stresul de peste zi. Odată, într-o călătorie de la Montreal la Ottawa, a fost nemulţumit de meniul canadian din vagonul-restaurat, şi de modul de servire. Meniul era destul de amplu, iar Carter a început să scrie pe ambele părţi ale cărţii cele mai exasperante şi mai copilăroase proteste asupra lipsei de experienţă a companiei ce pretindea că administrează un vagon-restaurant, când nu era pregătită pentru aşa ceva. I-a făcut plăcere să îndoaie meniul şi să-l înmâneze supraveghetorului restaurantului.[281]

Fie că le-a conferit sau nu satisfacţie autorilor săi, „afacerea" Tutankhamon a fost camuflată şi executată perfect. Mă îndoiesc că o asemenea faptă va mai fi posibilă vreodată. A depins în succesul ei de naivitatea autorităţilor egiptene în a crede că au nevoie de oameni ca şi Carter şi Carnarvon. Din fericire, un respect ca acesta nu mai există.

Să sperăm că azi ar fi imposibil pentru cineva să lucreze într-un secret total, atâţia ani. Dacă nu i-ar descoperi jurnaliştii, i-ar descoperi televiziunea. Să-ţi reuşească o înşelătorie de asemenea proporţii în zilele noastre, ar trebui probabil să fii expert în tehnologia informaţiei şi a finanţelor internaţionale. Poate că Howard Carter şi Carnarvon au fost ultimii şi cei mai buni în lunga tradiţie a nobililor hoţi.

Indiferent ce altceva au mai realizat, fără îndoială, ei au creat una din cele mai grozave poveşti ale lumii.

Bibliografie

Adams, B., *Egyptian Mummies* (Mumii egiptene), Shire Publications, Princes Risborough, 1984.

Aldred, C., *Akhenaten and Nefertiti* (Akhenaton şi Nefertiti), Thames and Hudson, Londra, 1973.

– *Akhenaten, King of Egypt* (Akhenaton, regele Egiptului), Thames and Hudson, Londra, 1988.

– *Jewels of the Pharaohs* (Bijuteriile faraonilor), Thames and Hudson, Londra, 1971.

Alford, A.E., *Gods of the New Millenium* (Zeii noului mileniu), Hodder and Stoughton, Londra, 1996.

Allen, T.G., *Discoveries at the Tomb of Tutankhamun* (Descoperiri la mormântul lui Tutankhamon), London, 1924.

Andrea, G., *Egypt in the Age of the Pyramids* (Egiptul în era piramidelor), John Murray, Londra, 1997.

Baigent, M. And Leigh, R., The *Holy Blood and the Holy Grail* (Sângele sfânt şi Sfântul Graal), Jonathan Cape, Londra, 1982.

– *The Dead Sea Scrolls Deception,* Jonathan Cape, Londra, 1991.

Baikie, J., *Egyptian Antiquities in the Valley* (Antichităţi egiptene din Vale), Methuens, Londra, 1932.

Baines, J. And Malek, J., *Atlas of Ancient Egypt* (Atlasul Egiptului antic), Phaidon, Oxford, 1980.

Barrett, C., *The Egyptian Gods and Goddesses* (Zeii şi zeiţele egiptene), Londra, 1991.

Blackman, A.M., *Luxor and Its Temples* (Luxor şi templele sale), Black, Londra, 1923.

Brackman, A.C., *The Search for the Gold of Tutankhamun* (În căutarea aurului lui Tutankhamon), Mason/Charter, Londra, 1976.

Breasted, J. H., *Ancient Records of Egypt* (Vechi însemnări despre Egipt), University of Chicago Press, Chicago, 1906.

– *Pioneer of the Past* (Pionier al trecutului), Londra, 1948.

Brennan, H., *The Atlantis Enigma* (Enigma Atlantidei), Piatkus, Londra, 1999.

Brier, B. *The Murder of Tutankhamun* (Uciderea lui Tutankhamon), Weinfield and Nicholson, 1998.

Bristowe, S., *The Man Who Built the Great Pyramid* (Cel care a construit Marea Piramidă), Williams and Norgate Ltd., Londra, 1932.

British Library, *Treasures of Tutankhamun* (Comorile lui Tutankhamon), British Library, Londra, 1972.

Budge, E.A.W., *The Egyptian Book of the Dead* (Cartea egipteană a morților), New York, 1967.

Butler, Dr. A. J., *The Arab Conquest of Egypt* (Cucerirea Egiptului de către arabi), University of Oxford, Londra, 1902.

Carnarvon and Carter, *Five Years Exploration at Thebes* (Cinci ani de explorare în Teba), Londra, 1912.

Carter, H., *The Path to Tutankhamun* (Drumul spre Tutankhamon).

– *The Tomb of Tutankhamun* (Mormântul lui Tutankamon), Sphere Books Ltd., Londra, 1972.

– *Tut. Ankh. Amun. The Politics of Discovery* (Tut. Ankh. Amun. Politica descoperirii), Libri Publications, Londra, 1998.

– și Mace, A.C., *The Discovery of the Tomb of Tutankhamun* (Descoperirea mormântului lui Tutankhamon), Dover Publications Inc., New York, 1997.

– Cayce, E., *The Egyptian Heritage* (Moștenirea egipteană), Edgar Cayce Foundation, 1984.

– Ceram, C. W., *The World of Archaeology* (Lumea arheologiei), Thames and Hudson, Londra, 1966.

Cheik, A. D., *The African Origin of Civilization* (Originea africană a civilizației), Chicago, 1955.

Clayton, P.A., *Chronicles of the Pharaohs* (Cronicile faraonilor), Thames and Hudson, Londra, 1984.

Cohen, D., *Ancient Egypt* (Egiptul antic), Doubleday, New York, 1990 Cotterell, M., *The Tutankhamun Prophecies* (Profeţiile lui Tutankhamon), Headline Books, Londra, 1999.

Cottrell, L., *Digs and Diggers* (Săpături şi săpători), Butterworth Press, Londra, 1966.

– *The Secrets of Tutankhamun* (Secretele lui Tutankhamon), Lawrence Hill Books, Londra, 1978.

– *The Lost Pharaohs* (Faraonii pierduţi), Hodder and Stoughton, Londra, 1975.

David, R. And David, A.E. *A Biographical Dictionary of Ancient Egypt* (Dicţionar biografic al Egiptului antic).

Dawson, W. And Uphill, E., *Who Was Who în Egyptology* (Adevărata identitate în egiptologie), Egyptian Expl. Society, Londra, 1925.

Dezroches, Noblecourt C., *Life and Death of a Pharaoh: Tutankhamun* (Viaţa şi moartea unui faraon: Tutankhamon), Penguin Books, Londra, 1963.

Drosnink, M., *The Bible Code* (Codul Bibliei), Orion Publishing, Londra, 1997.

Dunstan, Victor, *Did the Virgin Mary Live and Die în England*? (Fecioara Maria a trăit şi a murit în Anglia?), Megiddo Press, Wales, 1985.

Durant, W. And M., *Our Oriental Heritage* (Moştenirea noastră orientală), New York, 1963.

Eaton-Krauss, M., *The Tomb of Tutankhamun* (Mormântul lui Tutankhamon), British Library Catalogue, Londra, 1993.

Edwards, A, *A Thousand Miles Up The Nile* (O mie de mile în sus pe Nil), Londra, 1877.

Eisenman, R. And Wise, M. *The Dead Sea Scrolls Uncovered* (Dezvăluirea Manuscriselor de la Marea Moartă), Element, Dorset, 1996.

Evans, L., *Kingdom of the Ark* (Regatul Arcăi), Simon and Schuster, 2000.

Fagin, *The Rape of the Nile* (Violarea Nilului) Finders-Petrie, W. M., *The Early Dynastic Cemeteries* (Cimitirele dinastice timpurii), (cu capitole de A.C. Mace), Egyptological Exp. Fund, Londra, 1898–9.

Fox, P., *Tutankhamun's Treasury* (Tezaurul lui Tutankhamon), Londra, 1951.

Frayling, C., *The Face of Tutankhamun* (Faţa lui Tutankhamon), Faber and Faber, 1992.

Frazier, Sir J., *The Golden Bough: Studies in the History of Oriental Religion, Adonis, Attis and Osiris* (Creanga de aur: Studii de istorie a religiei orientale, Adonis, Attis şi Osiris), Macmillan and Co. Ltd., Londra, 1922.

Freud, S., *Sigmund Freud and Art, His Personal Collection* (Freud şi arta, colecţia sa personală), (Introducere de Peter Gay), Thames and Hudson Ltd., Londra, 1989.

Freud, S., *Moses and Monotheism* (Moise şi monoteismul), Knopf, New York, 1939.

Ferguson, N., *The World's Banker: The History of the House of Rotschild* (Bancherul lumii: Istoria Casei de Rotschild), Londra, 1988.

Gardiner, A., *My Working Year* (Anul meu de muncă), Londra, 1923.

Gardner, L., *Genesis of the Frail Kings* (Geneza regilor nesiguri), Bantam Press, Londra, 1988.

– *Bloodline of the Holy Grail* (Arborele genealogic al Sfântului Graal), Bantam Press, Londra, 1995.

Gay, P., Freud: *A Life for our Times* (O viaţă pentru vremurile noastre), J. M. Dent, Londra, 1998.

Gilbert, A. And Cotterell, M., *The Mayan Prophecies* (Profeţiile maiaşe), Element Books, Londra, 1995.

Graves, R., *The White Goddess* (Zeiţa albă), Faber Ltd., Londra, 1961.

Grimal, N., *A History of Ancient Egypt* (O istorie a Egiptului antic), SUA, 1992.

Harnes, J. E. And Wente, F. F., *X-Ray Atlas of the Royal Mummies* (Atlas radiologie al mumiilor regale), USA, 1980.

Herodotus, *The Histories* (Istorii), Penguin Press, Londra, 1934.

Hooker, J.T., *Reading the Past* (Interpretând trecutul), Guild Publishing, Londra, 1980.

Hornung, E., *The Valley of the Kings* (Valea Regilor), New York, 1990.

Hoving, T., *Tutankhamun: The Untold Story* (Tutankhamon: Povestea nespusă), New York, 1978.

James, T.G.H., *Ancient Egypt* (Egiptul antic), British Museum Publishing, Londra 1988.

– Howard Carter: *The Path To Tutankhamun* (Drumul spre Tutankhamon), Kegan Paul Ltd. 1992. Joukowsky, M., *Field Archaeology* (Arheologie de teren), New York, 1967.

Jung, C.G., *Memories, Dreams and Reflections* (Amintiri, vise, reflecţii), Collins and Routledge, Londra, 1963.

Kastner, J., *The Wisdom of Ancient Egypt* (Înţelepciunea Egiptului antic), SUA, 1967.

Knight, C. And Lomas, R., *The Hiram Key* (Secretul lui Hiram, Ed. Aquila, Oradea, 2002), Century, Londra, 1996.

Kramer, S.N., *Cradle of Civilization* (Leagănul civilizaţiei), Time Life Books, SUA, 1967.

Kyriakos, M., *Copts and Moslems Under British Control* (Copţii şi musulmanii sub dominaţie britanică), Smith Elder and Co., Londra, 1911.

Laidler, K., *The Head of God* (Capul lui Dumnezeu), Widenfeld and Nicolson, Londra, 1998.

Landay, J. M., *The House of David* (Casa lui David), Weindenfeld and Nicolson, Londra, 1973.

Lefkowitz, M. And Rogers, G., *Black Athena Revisited* (Atena neagră revizitată), University of North Carolina Press, e 1996.

Lockhart, D., *Jesus the Heretic* (Isus ereticul), Element Books, Londra, 1997.

Lucas, A., *Ancient Egyptian Materials and Industries: Histories and Mysteries of Man* (Materiale și industrii egiptene antice: istorii și mistere ale omului), Edward Arnold, Londra, 1926; 4th and ed. J.R. Harris, Edward Arnold, Londra, 1962.

Mace and Winlock, *The Tomb of Senebtisi at Lisht* (Mormântul lui Senebtisi de la Lisht), Metropolitan Museum, New York, 1916.

Mace, A.C., *The Early Dynastic Cemeteries at Naga-ed-Der: part II* (Cimitirele dinastice timpurii de la Naga-ed-Der, partea a II-a), Metropolitan Museum, Germania, 1909.

– *Work at the Tomb of Tutankhamun* (Lucrările de la mormântul lui Tutankhamon), Egyptian Expl. Society, Londra și New York, 1922.

Mack, Burton, L., *The Lost Gospel: The Book of Q and Christian Origins* (Evanghelia pierdută:

Cartea lui Q și originile creștinismului), Harper, SUA, 1993.

Manniche, L., *City of the Dead: Thebes în Egypt Horizon of Eternity* (Orașul morților: Teba în orizontul egiptean al eternității), British Museum Press, Londra, 1978.

McCoan, *Egypt As It Is* (Egiptul așa cum este el), Londra, 1877.

Moorehead, A., *The White Nile* (Nilul alb), New York, 1960.

Murray, M.A., *The Splendour that was Egypt* (Splendoarea care a fost Egiptul), Book Club Association, Londra, 1997.

Naville, E., *The Temple of Deir El Bahari* (Templul lui Deir el Bahari), Londra, 1895.

Noone, R.W., *Ice: The Ultimate Disaster* (Gheața: Dezastrul suprem), Harmony Books, New York, 1994.

Nott, S.C., *Teachings of Gurdjieff* (Învățăturile lui Gurdjeff), Routledge and Kegan Paul, Londra, 1974.

Oliphant, M., *The Atlas of the Ancient World* (Atlasul lumii antice), SUA, 1992.

– *The Encyclopedia of Ancient Egypt* (Enciclopedia Egiptului antic), SUA, 1991.

– *Stranger in the Valley of the Kings* (Străinul din Valea Regilor, Ed. Aquila, Oradea, 2001), Souvenir Press, SUA, 1987.

– *Moses, Pharaoh of Egypt* (Moise faraonul Egiptului, Ed. Aquila, Oradea, 2002), Grafton Books, Londra, 1990.

Osma, A., *The House of the Messiah* (Casa lui Mesia), Harpercollins, Londra, 1992.

– *Out of Egypt* (Din Egipt, Ed. Aquila, Oradea, 2004), Century, Londra, 1998.

Palels, E., *The Gnostic Gospels* (Evangheliile gnostice), Vintage Books, SUA, 1998.

Partridge, R., *Transport în Ancient Egypt* (Transportul în Egiptul antic), Londra, 1996.

Parva, D., *Cemeteries of Abadiyeh and Hu* (Cimitirele de la Abadiyeh şi Hu), Metropolitan Museum, New York, 1960.

Pauwels, L., *Gurdjieff* (Gurdjieff), Times Press Ltd., Londra, 1964.

Peet, T.E. And Wooley, L., *The City of Akhenaton* (Oraşul lui Akhenaton), Londra, 1923.

Pendlebury, J.D.S., *Tell El Amarna* (Tell El Amarna), Londra, 1935.

Perl, L., *Mummies Tombs and Treasure* (Mormintele şi comorile mumiilor), 1997.

Petrie, W. F. *Seventy Years of Archaeology* (Şaptezeci de ani de arheologie), Londra, 1933.

Phillips, G., *Act of God* (Creaţia lui Dumnezeu), Sidgwick and Jackson, London, 1998.

– *Moses, Tutankhamun and the Myth of Atlantis* (Moise, Tutankhamon şi mitul Atlantidei), Sidgwick and Jackson, Londra, 1998.

Redford, D. B., *Akhenaton: The Heretic King* (Akhenaton, regele eretic), New York, 1984. Reeves, C. N., *Into the Mummy's Tomb* (În mormântul mumiei), Time Quest Books, Londra, 1996.

– *The Complete Tutankhamun* (Totul despre Tutankhamon), Thames and Hudson, Londra, 1990.

– *The Complete Valley of the Kings* (Totul despre Valea Regilor), Thames and Hudson, Londra, 1996.

Reeves, C.N., Keegan, R, *The Valley of the Kings* (Valea Regilor), Londra, 1990.

Reeves, C. N. And Taylor, J., *Howard Carter Before Tutankhamun* (Howard Carter înainte de Tutankhamon), British Museum Press, 1992.

Reeves C. N. And Wilkinson, *The Complete Valley of the Kings* (Totul despre Valea Regilor), Thames and Hudson, 1996.

Rice, M., *Egypt's Making* (Geneza Egiptului),

Routledge, Londra, 1990.

Rogers, G., *Quo Vadis*? (Quo Vadis?)

Romer, J., *Valley of the Kings* (Valea Regilor), Londra, 1981.

– *The Tomb of Tutankhamun* (Mormântul lui Tutankhamon), Londra, 1983.

Romer, J. And R., *The Rape of Tutankhamun* (Violarea lui Tutankhamon), Michael O'Mara Books, Londra, 1993.

Romer, J. And E., *The Seven Wonders of the World* (Cele şapte minuni ale lumii), Michael O'Mara Books, Londra, 1995.

Salibi, K., *The Bible Came from Arabia: A Radical Reinterpretation of Old Testament Geography* (Biblia vine din Arabia: O reinterpretare radicală a geografiei testamentului), Pan Books, Londra, 1985.

– *Conspiracy în Jerusalem: The Hidden Origins of Jesus* (Conspiraţia din Ierusalim: originile ascunse ale lui Iisus), I.B. Tauris and Co. Ltd, Londra, 1988.

Schonfield, H.J., *Those Incredible Christians: A New Look at the Early Church* (Acei creştini incredibili: O nouă viziune

asupra Bisericii timpurii), Hutchinson, Londra, 1968.
– *The Essene Odyssey* (Odiseea esenă), Element Books, Londra, 1984.
– *The Passover Plot* (Complotul de Paşte), Element Books, New York, 1985.
Sitchin, Z., *The Twelfth Planet* (A douăsprezecea planetă), Element Books, New York, 1977.
– *The Stairway to Heaven* (Scara spre paradis), Element Books, New York.
– *The Wars of Gods and Man* (Războaiele dintre zei şi om), Element Books, New York.
– *The Lost Realms* (Regatele pierdute), Element Books, New York.
– *Genesis Revisited* (Geneza revăzută), Element Books, New York, 1990.
Smith, G.E., *The Royal Mummies* (Mumiile regale), Cairo, 1912.
Smith, J.L., *Tombs, Temples and Ancient Art* (Morminte, temple şi artă antică), Norman, 1975.
Spencer, A.J., *Death în Ancient Egypt* (Moartea în Egiptul antic), Londra, 1982.
– *Early Egypt: The Rise of Civilization* (Egiptul timpuriu: Apariţia civilizaţiei), Londra, 1993.

Thiering, B., *Jesus the Man* (Iisus omul), Transworld, Londra, 1992.
Time Life London, *What Life Was Like on the Banks of the Nile* (Cum era viaţa pe malurile Nilului), Time Life, Londra, 1998.
Time/Life, *Egypt, Land of the Pharaohs* (Egiptul, tărâmul faraonilor), Time/Life, SUA 1992. Tyldesley, J., *Hatshepsut: The Female Pharaoh* (Femeia faraon), Penguin Books, Londra, 1996.

Van Broek and G. Quisbel, *Corpus Hermeticum* (Corpus Hermeticum), In de Pelikaan, Amsterdam, 1996.

Vanderberg, P., *The Curse of the Pharaohs*(Blestemul faraonilor), J. B. Lippincott and Co., SUA, 1975.

Vlikovsky, I., *Ages în Chaos* (Anii de haos), Sidgwick and Jackson, Londra, 1952.

– *Oedipus and Akhenaten* (Oedip și Akhenaton), Doubleday, New York, 1960.

– *Worlds în Collision* (Lumi în conflict), Victor Gollanez, Londra, 1975.

Verner, M., Forgotten Pharaohs: *Lost Pyramids* – „*Abusir*" (Piramidele pierdute – „Abusir"), Czech Institute of Egyptology, Praga, 1994.

Weigall, A., *Archaeology in the Open* (Arheologia fără ocolișuri).

– *A Guide to the Antiquities of Upper Egypt* (Un ghid al antichităților din Egiptul Superior), Methuen and Co., Londra, 1910.

– *The Treasury of Ancient Egypt* (Tezaurul Egiptului antic), Wm. Blackwood and Sons, Londra, 1911.

– *The Glory of the Pharaohs* (Gloria faraonilor), Thornton Butterworth, Londra, 1923.

– *Life and Times of Akhenaten* (Viața și timpurile lui Tutankhamon), Blackwoods, Londra, 1923.

– *Tutankhamun and Other Essays* (Tutankhamon și alte eseuri), Butterworth, Londra, 1923.

– *History of the Pharaohs II* (Istoria faraonilor II), Thornton Butterworth, Londra, 1927

– *A Short History of Ancient Egypt* (Scurtă istorie a Egiptului antic), Chapman and Hull, Londra, 1934.

Welsh, F., *Tutankhamun's Egypt* (Egiptul lui Tutankhamon), Shire Egyptology, Londra, 1993.

White, J.M., *Carter,* Londra.

– *The Tomb of Tutankhamun by Howard Carter* (Mormântul lui Tutankhamon de Howard Carter), Irsi Press, 1970.

Wilkinson, J.G., *The Manners and Customs of Ancient Egyptians* (Obiceiurile și tradițiile egiptenilor antici), (3

Volumes), Londra, 1988.

Wilson, C., *From Atlantis to the Sphinx* (De la Atlantis la Sfinx), Londra, 1986.

Wilson, J.A., *Signs And Wonders Upon Pharaoh* (Semne și minuni cu privire la faraon), Londra, 1964.

Winston, H.V.F., *Howard Carter and the Discovery of the Tomb of Tutankhamun* (Howard Carter și descoperirea mormântului lui Tutankhamon), Constable, 1991.

Notes

[←1]

Reeves şi Taylor, *Howard Carter Before Tutankhamun,* (Howard Carter înainte de Tutankhamon), British Museum Press, 1992, pp. 188.

[←2]

Hoving, *Tutankhamun: The Untold Story* (Tutankhamon: Povestea nespusă), New York, 1978.

[←3]

Romer, *The Rape of Tutankhamun* (Violarea lui Tutankhamon), Michael O'Mara Books, 1993, pp. 9.

[←4]

Homer, *Iliada,* tr. De Alexander Pope, Oxford University Press, 1954.

[←5]

Evans, *Kingdom of the Ark* (Regatul Arcăi), Simon and Schuster, 2000, pp. 33.

[←6]
Ibid.

[←7]

Reeves şi Wilkinson, *The Complete Valley of the Kings* (Totul despre Valea Regilor), 1996, pp. 56–57

[←8]
Ibid

[←9]

McCoan, *Egypt As It Is* (Egiptul aşa cum este el), 1877.

[←10]
Reeves şi Wilkinson, *op. cit.*

[←11]

Cotterill, *The Lost Pharaohs* (Faraonii pierduți), Hodder şi Stoughton, 1975.

[←12]

Edwards, *A Thousand Miles Up the Nile* (O mie de mile în sus pe Nil), Londra, 1877.

[←13]

Petrie, *Seventy Years of Archaeology* (Şaptezeci de ani de arheologie), Londra, 1933.

[←14]
Ibid.

[←15]
Ibid.

[←16]

Carter şi Mace, *The Tomb of Tutankhamun* (Mormântul lui Tutankhamon), Londra, 1922–33, pp. 20.

[←17]

Hoving, *Tutankhamun: The Untold Story* (Tutankhamon: Povestea nespusă), New York, 1978, pp. 17.

[←18]

Elliot Smith, *The Royal Mummies* (Mumiile regale), CCG, Cairo 1912.

[←19]
Ibid.

[←20]

Reeves, *The Complete Tutankhamun* (Totul despre Tutankhamon), Thames and Hudson, 1990, pp. 22.

[←21]

Osman, *The House of the Messiah* (Casa lui Mesia), HarperCollins, 1992.

[←22]

Dezroches, *Life and Death of a Pharaoh: Tutankhamun* (Viața şi moartea unui faraon: Tutankhamon), Penguin Books, 1963, pp. 164–5.

[←23]

Evans, *Kingdom of the Ark* (Regatul Arcăi), Simon and Schuster, 2000, p. 118.

[←24]
Ibid.

[←25]

Reeves, *op. cit;* pp. 34.

[←26]
Ibid.

[←27]
Ibid.

[←28]

James, *Howard Carter: The Path to Tutankhamun* (Howard Carter: Drumul spre Tutankhamon), Kegan Paul Ltd. 1992, pp. 31–45.

[←29]

Frayling, *The Face of Tutankhamun* (Fața lui Tutankhamon), Faber and Faber, 1992, pp. 68.

[←30]

Reeves, *The Complete Tutankhamun* (Totul despre Tutankhamon), Thames and Hudson, 1990, pp. 42.

[←31]

James, *op. cit.*

[←32]
Ibid.

[←33]

Reeves şi Taylor, *Howard Carter Before Tutankhamun* (Howard Carter înainte de Tutankhamon), British Museum Press, 1992, pp. 23–24.

[←34]

Winstone, *Howard Carter and the Discovery of the Tomb of Tutankhamun* (Howard Carter şi descoperirea mormântului lui Tutankhamon), Constable, 1991, pp. 48.

[←35]

Reeves şi Wilkinson, *The Complete Valley of the Kings* (Totul despre Valea Regilor), Thames and Hudson, 1990, pp. 194–1955.

[←36]
Ibid.

[←37]
Ibid.

[←38]

Reeves şi Taylor, *op. cit.*

[←39]
James, *op. cit.*

[←40]

Reeves şi Wilkinson, *op. cit.,* pp. 70–80.

[←41]

Ibid.

[←42]

Winstone, *op. cit.*, p. 86.

[←43]

Hoving, *Tutankhamun: The Untold Story* (Tutankhamon: Povestea nespusă), New York, 1978, pp. 28.

[←44]

Winstone, *op. cit.,* pp. 95.

[←45]

Breasted, *Pioneer to the Past* (Pionier al trecutului), Londra, 1948, p. 155.

[←46]

Reeves şi Wilkinson, *op. cit.*

[←47]
Ibid.

[←48]

Smith, *Tombs, Temples and Ancient Art* (Morminte, temple şi artă antică), Norman, 1975, pp. 80.

[←49]

Hoving, *Tutankhamun: The Untold Story* (Tutankhamon: Povestea nespusă), New York, 1978, pp. 19–22.

[←50]
Ibid.

[←51]
Ibid.

[←52]
Ibid.

[←53]
Ibid.

[←54]

Reeves, *The Complete Tutankhamun* (Totul despre Tutankhamon), Thames and Hudson, 1990, pp. 44–47.

[←55]

Winstone, *Howard Carter and the Discovery of the Tomb of Tutankhamun* (Howard Carter şi descoperirea mormântului lui Tutankhamon), Constable, 1991, pp. 104–106.

[←56]

Carnarvon şi Carter, *Five Years Exploration at Thebes* (Cinci ani de cercetări la Teba), 1912, pp. 32.

[←57]

Reeves, *op. cit.*

[←58]

Hoving, *op. cit.*, pp. 50–51.

[←59]

Reeves, *op. cit.*

[←60]

Petrie, *Seventy Years of Archaeology* (Şaptezeci de ani de arheologie), Londra, 1933

[←61]

Hoving, *op. cit.*

[←62]

Reeves, *op. cit.*

[←63]

Winstone, *op. cit.*

[←64]

Reeves, *op. cit.*

[←65]

Hoving, *op. cit.*, pp. 40–47.

[←66]

Reeves, *op. cit.*

[←67]

Hoving, *op. cit.*

[←68]
Ibid.

[←69]
Ibid.

[←70]

Hankey, „Arthur Weigall, The Tutankhamun Connection”, *Internațional Review of Ancient Art and Archaeology,* (Antologie internațională de artă şi arheologie antică), iulie/august 1994, pp. 24.

[←71]
Ibid.

[←72]

Carter şi Mace, *The Tomb of Tutankhamun* (Mormântul lui Tutankhamon), Londra, 1922–33, pp. 96–98.

[←73]

Winstone, *Howard Carter and the Discovery of the Tomb of Tutankhamun* (Howard Carter şi descoperirea mormântului lui Tutankhamon), Constable, 1991, pp. 121.

[←74]

Carter, *The Discovery of the Tomb of Tutankhamun* (Descoperirea mormântului lui Tutankhamon), New York, 1977, pp. 82.

[←75]
Ibid.

[←76]

Reeves, *The Complete Tutankhamun* (Totul despre Tutankhamon), Thames and Hudson, 1990, pp. 50–55.

[←77]
Ibid.

[←78]

Frayling, *The Face of Tutankhamun* (Fața lui Tutankhamon), Faber and Faber, 1992, pp. 102–106.

[←79]

Carter şi Mace, *op. cit.*

[←80]

Frayling, *op. cit.*

[←81]

Ibid.

[←82]

Carter şi Mace, *op. cit.*, pp. 102–104.

[←83]

Winstone, *op. cit.,* pp. 144.

[←84]
Frayling, *op. cit.*

[←85]

Reeves şi Taylor, *Howard Carter Before Tutankhamun* (Howard Carter înainte de Tutankhamon), British Museum Press, 1992, p. 142.

[←86]
Frayling, *op. cit.*

[←87]

Carter şi Mace, *op. cit.*

[←88]

Hoving, *Tutankhamun: The Untold Story* (Tutankhamon: Povestea nespusă), New York, 1978, pp. 90–97.

[←89]

Reeves, *op. cit.*

[←90]

Hoving, *op. cit.*

[←91]
Ibid.

[←92]

James, *Howard Carter: The Path to Tutankhamun* (Howard Carter: Drumul spre Tutankhamon) Kegan Paul Ltd., 1992, pp. 227.

[←93]

Hoving, *Tutankhamun: The Untold Story,* (Tutankhamon: Povestea nespusă), New York, 1978, pp. 106–108.

[←94]

Ibid.

[←95]
Ibid., pp. 58.

[←96]

Carter, *op. cit.*, pp. 107.

[←97]

Reeves, *op. cit.*

[←98]

Frayling, *op. cit.*, pp. 54.

[←99]

Hoving, *op. cit.*

[←100]

Hoving, ibid., pp. 195–198.

[←101]
Ibid.

[←102]

Winstone, *Howard Carter and the Discovery of the Tomb of Tutankhamun* (Howard Carter şi descoperirea mormântului lui Tutankhamon), Constable, 1991, pp. 25.

[←103]

Hoving, *Tutankhamun: The Untold Story,* (Tutankhamon: Povestea nespusă), New York, 1978, pp. 109.

[←104]

Hoving, *op. cit.*

[←105]

Carter şi Mace, *The Tomb of Tutankhamun* (Mormântul lui Tutankhamon), Londra, 1922–33, capitolul 7.

[←106]

Hoving, *op. cit.*, pp. 153.

[←107]

Winstone, *op. cit.*, pp. 178–181.

[←108]
Ibid.

[←109]

Frayling, *The Face of Tutankhamun* (Fața lui Tutankhamon), Faber and Faber, 1992, pp. 28.

[←110]

Ibid, pp. 10–11.

[←111]

James, *Howard Carter: The Path to Tutankhamun* (Howard Carter: Drumul spre Tutankhamon), Kegan Paul Ltd., 1992, pp. 239.

[←112]

Ibid.

[←113]

Reeves şi Taylor, *Howard Carter Before Tutankhamun* (Howard Carter înainte de Tutankhamon), British Museum Press, 1992, pp. 154.

[←114]

Cu scopul de a ține presa în frâu

[←115]

Ibid.

[←116]

Ibid.

[←117]

Ibid.

[←118]
Ibid.

[←119]

Carter şi Mace, *The Tomb of Tutankhamun* (Mormântul lui Tutankhamon), Londra, 1922–1933, pp. 159.

[←120]

Gardiner, *My Working Year* (Anii mei de muncă), 1963, pp. 40.

[←121]

Frayling, *The Face of Tutankhamun* (Fața lui Tutankhamon), Faber and Faber, 1992, pp. 43–51.

[←122]

Dezroches – Noblecourt, *Life and Death of a Pharaoh: Tutankhamun,* (Viața şi moartea unui faraon: Tutankhamon), Penguin Books, 1963, pp. 27.

[←123]
Frayling, *op. cit.*

[←124]

Spencer, *Death în Ancient Egypt* (Moartea în Egiptul Antic), Penguin Books, 1982, pp. 93.

[←125]
Frayling, *op. cit.*

[←126]

Hoving, *Tutankhamun: The Untold Story* (Tutankhamon: Povestea nespusă), New York, 1978, pp. 164–172.

[←127]
Frayling, *op. cit.*

[←128]
Ibid.

[←129]
Ibid.

[←130]

Brier, *The Murder of Tutankhamun* (Uciderea lui Tutankhamon), Weidenfield and Nicolson, 1998, pp. 151–152.

[←131]

Carter şi Mace, *op. cit.*

[←132]

Hoving, *op. cit.*

[←133]

James, *Howard Carter: The Path to Tutankhamun* (Howard Carter: Drumul spre Tutankhamon), Kegan Paul Ltd, 1992.

[←134]

White, *The Tomb of Tutankhamun by Howard Carter* (Mormântul lui Tutankhamon de H. Carter), Iris Press, 1970.

[←135]

Ibid.

[←136]

Ibid.

[←137]

Winstone, *Howard Carter and the Discovery of the Tomb of Tutankhamun* (Howard Carter şi descoperirea mormântului lui Tutankhamon), Constable, 1991, pp. 189.

[←138]

Frayling, *op. cit.*

[←139]
Ibid.

[←140]

Ibid.

[←141]

Ibid.

[←142]

Ibid.

[←143]

Ibid.

[←144]

Winstone, *op. cit.,* pp. 19.

[←145]

Reeves şi Wilkinson, *The Complete Valley of the Kings,* (Totul despre Valea Regilor), Thames and Hudson, 1996, pp. 178.

[←146]

Carter, *The Discovery of The Tomb of Tutankhamun* (Descoperirea mormântului lui Tutankhamon), New York, 1977, pp. 186.

[←147]

Ibid.

[←148]

Hoving, *Tutankhamun: The Untold Story* (Tutankhamon: Povestea nespusă), New York, 1978, pp. 326–328.

[←149]

Ibid, p. 75.

[←150]

Carter, *op. cit.*, pp. 203.

[←151]

Carter şi Mace, *The Tomb of Tutankhamun* (Mormântul lui Tutankhamon), Londra, 1922–1933, pp. 256–275.

[←152]
Hoving, *op. cit.*, capitolul 6.

[←153]

Carter şi Mace, *op. cit.*

[←154]

Hoving, *op. cit.*, pp. 142–147.

[←155]

Brackman, *The Search for the Gold of Tutankhamun,* (În căutarea aurului lui Tutankhamon), Robert Hale, Ltd, 1978.

[←156]

Hoving, *op. cit.*

[←157]
Brackman, *op. cit.*

[←158]

Hoving, *op. cit.*

[←159]

White, *The Tomb of Tutankhamun by Howard Carter* (Mormântul lui Tutankhamon de Howard Carter), Iris Press, 1970.

[←160]

Hoving, *op. cit.*

[←161]

Scott, Walter, *Pibroch of Donuil Dhu* (Partitură pentru cimpoi de Donuil Dhu).

[←162]

Hoving, *Tutankhamun: The Untold Story* (Tutankhamon: Povestea nespusă), New York, 1978, pp. 64–65.

[←163]

Ibid., pp. 123–125

[←164]

Ibid.

[←165]

Winstone, *Howard Carter and The Discovery of the Tomb of Tutankhamun* (Howard Carter şi descoperirea mormântului lui Tutankhamon), Constable, 1991, pp. 169.

[←166]

Hoving, *op. cit.*

[←167]

Winstone, *op. cit.*

[←168]

Reeves, *The Complete Tutankhamun* (Totul despre Tutankhamon) Thames and Hudson, 1990, pp. 131

[←169]

Carter, *The Discovery of the Tomb of Tutankhamun* (Descoperirea mormântului lui Tutankhamon), New York, 1977, pp. 234.

[←170]

James, *Howard Carter: The Path to Tutankhamun* (Howard Carter: Drumul spre Tutankhamon), Kegan Paul Ltd, 1992, pp. 218.

[←171]

Reeves şi Wilkinson, *The Complete Valley of the Kings* (Totul despre Valea Regilor), Thames and Hudson, 1996, pp. 72.

[←172]

Carter şi Mace, *The tomb of Tutankhamun* (Mormântul lui Tutankhamon), Londra, 1922–1933, pp.10.

[←173]

Hoving, *Tutankhamun: The Untold Story* (Tutankhamon: Povestea nespusă), New York, 1978, pp. 120.

[←174]

Reeves, *op. cit.*, pp. 58–59.

[←175]

Hoving, *op. cit.*, pp. 178–179

[←176]

Frayling, *The Face of Tutankhamun* (Fața lui Tutankhamon), Faber and Faber, 1992, pp. 115.

[←177]

Carter, *op. cit.*, pp. 181.

[←178]

Ibid.

[←179]

Hoving, *op. cit.*, pp. 349–357

[←180]

Carter, *op. cit.*

[←181]

Ibid.

[←182]

Revees, *The Complete Tutankhamun* (Totul despre Tutankhamon), Thames and Hudson, 1990, pp. 106.

[←183]

Hoving, *Tutankhamun: The Untold Story* (Tutankhamon: Povestea nespusă), New York, 1978, pp. 264–269.

[←184]

Frayling, *The Face of Tutankhamun* (Fața lui Tutankhamon), Faber and Faber, 1992, pp. 129–130.

[←185]

Hoving, *op. cit.*

[←186]

Carter şi Mace, *The Tomb of Tutankhamun* (Mormântul lui Tutankhamon), Londra 1922–1933, pp. 86–92.

[←187]

Hoving, *op. cit.*

[←188]

Hoving, Ibid, pp. 288.

[←189]

Frayling, *op. cit.*, pp. 31.

[←190]

James, *Howard Carter: The Path to Tutankhamun* (Howard Carter: Drumul spre Tutankhamon), Kegan Paul Ltd, 1992, pp. 153.

[←191]

Hoving, *op. cit.* Pp. 318–342.

[←192]

Ibid.

[←193]

Ibid.

[←194]

Ibid.

[←195]

Ibid.

[←196]

Ibid.

[←197]

Ibid.

[←198]

Carter, *The Discovery of the Tomb of Tutankhamun* (Descoperirea mormântului lui Tutankhamon), New York, 1977.

[←199]

Ibid.

[←200]

Ibid.

[←201]

Ibid.

[←202]

Phillips, *Act of God* (Creația lui Dumnezeu), Sidgwick and Jackson, 1998.

[←203]

Hoving, *op. cit.*, pp. 360–361.

[←204]
Ibid.

[←205]

Ibid.

[←206]

Carter şi Mace, *op. cit.*, pp. 26.

[←207]

Harrison, *The Tutankhamun Post-Mortem* (Tutankhamon post-mortem), Lancet, 1973.

[←208]

Ibid.

[←209]

Forbes, *Abusing Pharaoh* (Faraonul dictator), *KMT,* primăvara lui 1992

[←210]

Ibid.

[←211]

Ibid.

[←212]

Carter şi Mace, *op. cit.*, pp. 345.

[←213]

Hoving, *op. cit.*

[←214]

Reeves şi Taylor, *Howard Carter Before Tutankhamun* (Howard Carter înainte de Tutankhamon), British Museum Press, 1992, pp. 178–180.

[←215]

Ibid.

[←216]

Hoving, *Tutankhamun: The Untold Story* (Tutankhamon: Povestea nespusă), New York, 1978, pp. 311.

[←217]

Carter, *The Discovery of the Tomb of Tutankhamun* (Descoperirea mormântului lui Tutankhamon), New York, 1977, pp. 197.

[←218]

Hoving, *op. cit.*, pp. 172–175.

[←219]

Brackman, *The Search For the Gold of Tutankhamun* (În căutarea aurului lui Tutankhamon), Robert Hale Ltd, 1978.

[←220]

Hoving, *op. cit.*

[←221]

Ibid.

[←222]

Ibid.

[←223]

Carter şi Mace, *The Tomb of Tutankhamun* (Mormântul lui Tutankhamon), Londra, 1922–1933.

[←224]

Osman, *Moses Pharaoh of Egypt* (Moise, faraonul Egiptului, Ed. Aquila, Oradea 2002) Grafton Books, 1990, pp. 159.

[←225]

Osman, *Stranger in the Valley of the Kings* (Străinul din Valea Regilor, Editura Aquila, Oradea, 2001), Souvenir Press, 1987.

[←226]

Ibid.

[←227]

Osman, *The House of Messiah* (Casa lui Mesia), Harper Collins, 1992, pp. 165–168.

[←228]

Ibid.

[←229]

Frayling, *The Face of Tutankhamun* (Fața lui Tutankhamon), Faber and Faber, 1992, pp. 25–26.

[←230]

Ibid.

[←231]

Breasted, *Pioneer of the Past* (Pionier al trecutului), Londra, 1948, pp. 347.

[←232]

Hoving, *Tutankhamun: The Untold Story* (Tutankhamon: Povestea nespusă), New York, 1978, pp. 222–223.

[←233]

Ibid.

[←234]

Faulkner, *Book of the Dead* (Cartea Morților), British Museum Press, 1985, pp. 185.

[←235]

White, *The Tomb of Tutankhamun by Howard Carter* (Mormântul lui Tutankhamon de Howard Carter), Iris Press, 1970.

[←236]

Ibid.

[←237]

Ibid.

[←238]

Reeves, *The Complete Tutankhamun* (Totul despre Tutankhamon), Thames and Hudson, 1990, pp. 47.

[←239]
Ibid.

[←240]

Brackman, *The Search for the Gold of Tutankhamun* (În căutarea aurului lui Tutankhamon), Robert Hale Ltd, 1978, pp. 184.

[←241]

Ibid.

[←242]

Reeves, *The Complete Tutankhamun* (Totul despre Tutankhamon), Thames and Hudson, 1990, pp. 63.

[←243]

Brackman, *op. cit.*

[←244]

Weigall, *Tutankhamun and Other Essayas* (Tutankhamon şi alte scrieri), New York, 1924, pp. 119–136.

[←245]

Ibid.

[←246]

Reeves, *op. cit.*

[←247]

Reeves şi Wilkinson, *The Complete Valley of the Kings* (Totul despre Valea Regilor), Thames and Hudson, 1996, pp. 73–80.

[←248]

Ibid.

[←249]

Smith, *Tombs Temples and Ancient Art* (Morminte, temple şi artă antică), Norman, 1956, pp. 105.

[←250]

Hoving, *Tutankhamun: The Untold Story* (Tutankhamon: Povestea nespusă), New York, 1978, pp. 118.

[←251]

Reeves şi Wilkinson, *op. cit.*

[←252]
Ibid.

[←253]

Aldred, *Akhenaten, King of Egypt* (Akhenaton, regele Egiptului), Thames and Hudson, 1988, pp. 195–219.

[←254]

Ibid.

[←255]

Ibid.

[←256]

Harrison, *An Anatomical Examination of the Pharaonic Remains Purported to be Akhenaten* (O examinare anatomică a rămăşiţelor faraonului presupus a fi Akhenaton) JEA 52, 1966.

[←257]

Evans, *Kingdom of the Ark* (Regatul Arcăi), Simon şi Schuster, 2000, pp. 132–133.

[←258]

Phillips, *Act of God* (Creația lui Dumnezeu), Sidgwich and Jackson, 1998.

[←259]

Brackman, *The Search for the Gold of Tutankhamun* (În căutarea aurului lui Tutankhamon), Robert Hale Ltd, 1978, pp. 180–181.

[←260]

Reeves şi Wilkinson, *op. cit.*

[←261]

Ibid.

[←262]

White, *The Tomb of Tutankhamun by Howard Carter* (Mormântul lui Tutankhamon de Howard Carter), Iris Press, 1970.

[←263]

Weigall, *The Life and Times of Akhnaton, Pharaoh of Egypt* (Viața şi timpurile lui Akhenaton, faraonul Egiptului), Londra, 1923, pp. 283–284.

[←264]

Evans, *op. cit.*

[←265]

Aldred, *op. cit.*

[←266]

Reeves, *The Complete Tutankhamun* (Totul despre Tutankhamon) Thames and Hudson, 1990, pp. 36.

[←267]

Freud, *Moses and Monotheism* (Moise şi monoteismul), Knopf, New York, 1939.

[←268]

Gay, *Freud: A Life for our Time* (Freud: O viață pentru timpurile noastre), Vintage, 1989, pp. 28–52.

[←269]

Freud, *op. cit.*

[←270]

Gay, *op. cit.*

[←271]

Ibid.

[←272]

Ibid.

[←273]
Ibid.

[←274]

Ibid.

[←275]

Freud, *op. cit.*

[←276]

Brackman, *The Search for the Gold of Tutankhamun* (În căutarea aurului lui Tutankhamon) Robert Hale Ltd, Londra, 1978, pp. 154–155

[←277]

Ibid.

[←278]

Ahmed, Osman, *Moses: Paraoh of Egypt* (Moise, faraonul Egiptului, Ed. Aquila, Oradea 2002), Grafton Books, Londra 1990.

[←279]

Breasted, *History of Egypt,* (Istoria Egiptului), New York, 1910.

[←280]

Osman, *Stranger in the Valley of the Kings,* (Străinul din Valea Regilor, Ed. Aquila, Oradea 2002), Paladin Press, 1989, pp. 49.

[←281]

Hoving, *Tutankhamun: The Untold Story* (Tutankhamon: Povestea nespusă), New York, 1978, pp. 330–331.